

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KUR'ÂN'DA YER ALMADIĞI İDDİA EDİLEN
ÂYETLER MESELESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Mehmet YOLCU

Hazırlayan
Mikail AKBOĞA

MALATYA – 2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA YER ALMADIĞI İDDİA EDİLEN ÂYETLER MESELESİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Mikail AKBOĞA

Danışman

Prof. Dr. Mehmet YOLCU

MALATYA – 2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KUR'AN'DA YER ALMADIĞI İDDİA EDİLEN
ÂYETLER MESELESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mehmet YOLCU

HAZIRLAYAN
Mikail AKBOĞA

Jürimiz tarafından 11 Ekim 2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu Yüksek Lisans tezi oybirliği ile başarılı bulunarak Temel İslam bilimleri Ana Bilim Dalı, **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı

1. Prof. Dr. Mehmet YOLCU
2. Dr. Öğretim Üyesi Kerim ÖZMEN
3. Dr. Öğretim Üyesi Enes YARIZ
4. Dr. Öğretim Üyesi Osman KAYA

İmzası

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÖNETİM KURULUNUN TARİH VE
.....SAYILI KARARIYLA BU TEZİN KABULÜ ONAYLANMIŞTIR.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Mehmet YOLCU'nun danışmanlığında Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım “**Kur’ân’da Yer Almadığı İddia Edilen Âyetler Meselesi**” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Mikail AKBOĞA

11/10/2019

ÖNSÖZ

“Kur’ân’da Yer Almadığı İddia Edilen Âyetler Meselesi” kendisiyle birlikte çözülmesi gereken bazı sorunları doğurmaktadır. Bu sorunların başında Kur’ân’da gerçekten böyle âyetlerin bulunup bulunmadığı gelir.

Tefsir ve hadis kitaplarımızda buna işaret eden rivayetler bulunmaktadır. Peki, bu durumda bu âyetler nelerdir, Kur’ân’da bulunmayan âyetler varsa “Şüphesiz o Zikr’i (Kur’ân’ı) biz indirdik onun koruyucusu da elbette biziz” (15/Hicr 9) âyetini nasıl anlamamız gerekecek? Bu rivayetler Kur’ân’dan birer âyet ise neden Kur’ân’da yer almıyor.

“Kur’ân’da Yer Almadığı İddia Edilen Âyetler Meselesi” problemlili ilmi meselelerden biri olan nesh konusunun alt başlığı olan “metni mensûh” âyetlerle alakalıdır. Metni mensuh âyetler de “hükümü bâkî (devam eden)” ve “hükümü kaldırılanlar” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

İlk dönem kaynaklarımızda ayetlerin nasih ve mensûhu, ulemanın çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Bu kabulün neticesi olarak nesh konusu müstakil bir ilim dalı olarak ele alınmıştır.

Her ne kadar çoğunluk neshi kabul etse de Ebû Muslim el-İsfehânî (v. 322/934) ve daha sonra gelen bazı âlimler Kur’ân’da neshin aklen caiz, fiilen gerçekleşmesini reddedip, önceki ümmetlerin kitaplarının neshi veya âyetlerin tahsis edildiği şekilde te’vil etmişlerdir. İsfehânî ve onun gibi düşünenlerin bu te’villeri mutlak manada neshi inkâr etmek değildir. Kavram olarak onlar da neshi kabul etmişlerdir. Ama nesh konusu problematiğini muhafaza etmeye devam etmiştir.

Bu konunun problemlili oluşu kadar tez konumuz olan Kur’ân’da Yer Almadığı İddia Edilen Âyetler Meselesi de oldukça problemlili bir meseledir. Bu problemlili meseleyi işlerken tezimizi iki bölüme ayıracağız.

İlk bölümü iki kısma ayırıp ilk kısımda genel hatları ile neshin ne olduğunu, şartları, çeşitleri, kabul ve reddedenlerin görüşleri ve neshe delil olarak getirilen âyetleri, (ana konumuz nesh olmadığı için) kısaca izah edeceğiz. İkinci kısımda ise ikinci bölüme kaynak olması için “Kur’ân’da Yer Almadığı İddia Edilen Âyetler” diye

isimlendirdiğimiz rivayetlerin bilgi değerlerini ve bilgi kaynaklarındaki yerlerini tespit edip, kabul edilebilirliğini tartışacağız.

İkinci bölümü ise üç kısma kısma ayıracağız. İlk iki kısımda tezimizin başlığı olan “Kur’ân’da Yer Almadığı İddia Edilen Âyetler” konusunu diğer ifadeyle “metni mensûh âyetleri” tespit edip bu konuyu ilgili bilgilerin nasıl yorumladıklarını görmek için hadis şerhlerine bakıp incelemeye çalışacağız. Üçüncü kısımda ise işlediğimiz rivayetlerin doğurabileceği bazı soru ve sorunları izah etmeye ve çözmeye çalışacağız.

Tez çalışmamı yürütürken, ihtiyaç duyduğum anda desteğini esirgemeyen, ilmi ve tecrübesiyle bana yön veren değerli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet YOLCU’ya tez düzeltmelerimde kıymetli öneri ve tavsiyeleriyle desteklerini benden esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÖZMEN ve Dr. Öğr. Üyesi Enes YARIZ hocalarıma teşekkür ederim.

Mikail AKBOĞA

MALATYA 2019

KUR'ÂN'DA YER ALMADIĞI İDDİA EDİLEN ÂYETLER MESELESİ

Mikail AKBOĞA

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Tefsir Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi, Ekim 2019

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet YOLCU

ÖZET

Kur'ân'da Yer Almadığı İddia Edilen Âyetler Meselesi nesh konusunun “metni mensuh hükmü bâkî” ve “hem metni hem de hükmü mensuh” iki alt başlığı olarak tefsir ve ‘ulûmu’l-Kur’ân kitaplarında yüzeysel bir şekilde incelenmiştir. Nesh konusu hakkında birçok eser yazıldığı halde, bu eserlerde konuya gerekli ehemmiyetin gösterilmediği gözlenmiştir. Konu temel hadis kitaplarında dağınık bir şekilde yer almakta olup öncelikle rivayetlerin tespit edilip bir araya getirilmesi gerekiyor. Daha sonra ise tarihi süreçte hadis şarihlerinin ve fakihlerin bu rivayetleri nasıl değerlendirdiklerini, bunlara bilgi değeri açısından nasıl yaklaştıklarını ortaya koymak ve son olarak bu rivayetlere âyet denilip denilemeyeceğinin de tespit edilmesi gerekmektedir. Bu Çalışma **Kur'ân'da Yer Almadığı İddia Edilen Âyetler Meselesi** hakkında bahsi geçen çerçevede tutarlı bir sonuca ulaşmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Âyet, Tilâvet, Haber-i Vâhid, Nesh,

THE VERSES ASSERTED NOT TO ACCRUE IN THE QUR'AN

Mikail AKBOĀA

Inonu University, Institute of Social Sciences, Basic Islamic Sciences Department

Commentary Discipline

Master Thesis, October 2019

Thesis Advisor: Prof. Dr. Mehmet YOLCU

ABSTRACT

The case of “*The Verses Asserted Not To Accrue In The Qur’an*” was evaluated superficially in the books (studies) of exegesis (tafsir) and Ulumu’l-Qur’an (The Qur’anic Sciences) as subtitles of Naskh subject which are “*An Abrogation Of Recitation But The Injunction Remaining Valid*” and “*An Abrogation Of A Qur’anic Injunction With The Recitation Of The Verse Itself*”. Although many and different kinds of books were written about the *naskh* in the Qur’an, It was seen that this subject was neglected and not studied in an detailed way. The information and narrations relating to this subject in the main hadith books need to be determined and put together since they are in a scattered situation. After this activity, it is necessary to determine how the hadith commentators and faqihs (islamic scholars) evaluated these narrations and what they thought about their epistemic value in the continuing historical process and finally to reveal wheter it can be said “verse” or not for them. This study is a detailed analysis and aims to reach a consistent solution about the case of “*The Verses Asserted Not To Accrue In The Qur’an*”.

Key Words: al-Tafseer, The Qur'an, Verse, Reading, News-i wahid, al-Nesh,

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY SAYFASI	iii
ONUR SÖZÜ	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Önemi.....	1
B. Araştırmanın Amacı	1
C. Araştırmanın Konusu.....	2
D. Araştırmanın Yöntemi	2

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEORİK ZEMİN

1.1. Ana Hatları İle Nesh.....	3
1.1.1. Nesih	4
1.1.2. Neshin Şartları.....	4
1.1.3. Neshin Kendisiyle Bilindiği Şeyler	5
1.1.4. Neshin Çeşitleri.....	5
1.1.5. Neshin Kısımları	5
1.1.6. Nesh Hakkında İleri Sürülen Görüşler	6
1.1.7. Neshi Kabul Edenlerin İleri Sürdükleri Deliller	7
1.1.8. Neshi Reddedenlerin İleri Sürdükleri Deliller	8
1.1.9. Neshe Delil Olarak Gösterilen Âyetler	9
1.1.9.1. 2/Bakara 106 (Nesh)	9
1.1.9.2. 16/Nahl 101 (Tebdîl)	10
1.1.9.3. 13/Ra'd 39 (Silme)	11
1.1.9.4. 17/İsra 86 (Kaldırmak).....	11
1.1.9.5. 7/A'raf 154 (Tevrat Nüshaları).....	12
1.1.9.6. 22/Hac 52 (İptal Etme)	12

1.1.9.7. 45/Casiye 29 (Kaydetme).....	13
1.1.9.8. 4/Nisâ 160 (Haram Kılma)	13
1.1.9.9. 10/Yunus 15 (Değiştirme).....	14
1.1.9.10. 87/Â'lâ 6-7 (Unutma).....	14
1.2. Bilgi Kaynakları.....	15
1.2.1. Bilgi	16
1.2.2. Bilginin Mahiyeti	17
1.2.2.1. Kadîm (İlahi) Bilgi, Hadis (Beşeri) Bilgi	17
1.2.2.2. Zarurî Bilgi - İktisâbi Bilgi	17
1.2.2.2.1. Vicdaniyyat	17
1.2.2.2.2. Hissiyât	18
1.2.2.2.3. Bedihiyat/Evveliyyat.....	18
1.2.3. Bilginin Vasıtası.....	19
1.2.3.1. Duyular	19
1.2.3.2. Akıl.....	20
1.2.3.3. Doğru Haber	20
1.2.4. Bilginin Değeri	22
1.2.4.1. Bilginin İmkânı	22
1.2.4.2. Bilginin Gücü	22
1.2.4.2.1. Kesin Bilgi (Yakîn)	23
1.2.4.2.2. Zan İfade Eden Bilgi (Zan).....	24
1.2.5. Haber-i Vâhid, Bilgi Değeri ve Amel Edilebilirliği	25
1.2.5.1. Haber-i Vâhid	25
1.2.5.2. Haber-i Vâhidin Kısımları.....	26
1.2.5.3. Haber-i Vâhidin Bilgi ve Amel Değeri.....	27
1.2.5.3.1. Haber-i Vâhidin İlim ve Ameli Gerektirmemesi	28
1.2.5.3.2. Haber-i Vâhidin İlmi Gerektirmeyip Ameli Gerektirmesi	28
1.2.5.3.3. Haber-i Vâhidin Hem İlmi Hem Ameli Gerektirmesi.....	29
1.2.6. Buhârî'nin Sahihinde Haber-i Vâhidin Kesin Bilgi İfade Etmesi	32

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA YER ALMADIĞI İDDİA EDİLEN ÂYETLER

2.1. Metni Mensûh Hükümü Bâkî Âyetler.....	34
2.1.1. “Recm Rivayeti”	34
2.1.2. “On Defa Emzirme”	37
2.2. Hem Metni Hem Hükümü Mensûh Âyetler	39
2.2.1. “Bizi Kavmimize Haber Veriniz”	39
2.2.2. “Âdemoğlunun İki Vâdi Dolusu Malı Olsa”	42
2.2.3. “Ahzab Sûresi Bakara Sûresi Uzunluğunda İdi”	44
2.2.4. “Keçinin veya Koyunun Yediği Sahifeler”	46
2.2.5. “Babalarınızdan Yüz Çevirmeyin”	48
2.2.6. “Müsebbihât’a Benzetilen Sûre”	49
2.2.7. “İkinci Namazına Dikkat Edin”	50
2.2.8. “O Sûre Dün Neshedildi”	53
2.2.9. “İlk Defa Cihâd Ettiğiniz Gibi Cihâd Edin”	54
2.2.10. “Diğer Günler Peş Peşe Tutun”	55
2.2.11. “Sizden Biriniz Kur’ân’ın Tamamını Ezberledim Demesin”	56
2.2.12. “Abdullah Kur’ân’dan Neshedileni de Değiştirileni de Öğrendi”	57
2.2.13. “Kur’ân Bir Milyon Yirmi Yedi Bin Harftir”	58
2.2.14. “Peygamber’e ve İlk Saflarda Olanlara Salât ve Selam Edin”	59
2.2.15. “O Azap Sûresi’dir”	60
2.2.16. “Bana Kur’âna Yazılmayan İki Âyet Okuyun”	60
2.2.17. “Hal‘ (خلع) ve Hafd (حفد) Sûreleri”	61
2.2.18. “Peygamber Müminlerin Babasıdır”	63
2.2.19. “Senden Önce Bir Nebi ve Muhaddes Göndermedik”	64
2.2.20. “Kabilenden İhlâslı Olanları Uyar”	65
2.2.21. “Allah Katında Gerçek Din Müslüman Haniflik’tir”	65
2.2.22. “En İyi Okuyamız Übeyy”	66
2.2.23. “Bana Unutturuldu”	67
2.2.24. “Yedi Harf Meselesi ve Mevcut Kur’ân”	69
2.2.25. “Kur’ân’ın Cem’i ve Kur’ân’a Alınmayan Âyetler”	71
2.2.26. “Hz. Ali’nin Kur’ân’dan Neshedilenleri de Yazdığı Mushaf”	72

2.3. Rivayetlerin Doğurabileceği Sorunlar	73
2.3.1. Tilaveti Neshedilen Âhâd Haberler Kur'ân'dan Olup Olmaması.....	73
2.3.2. Haber-i Vâhid Rivayetlerin Kur'ân'da Bulunma Meselesi.....	74
2.3.3. Hükümü Bâkî Metni Mensûh veya Hükümü ve Metni Birlikte Mensûh	
Âyetlere Yaklaşımımız	75
2.3.4. Rivayetlerin Allah Hakkında Bedâ Görüşünün Doğruluğunu	
Gösterme İhtimali	77
2.3.5. Allah'ın Kur'ân'ı Korumuş Olması	78
2.3.6. Metni Kaldırıldığı Halde Bu Rivayetlere Âyet İsmi Verilme	
Meselesi	80
2.3.7. Kur'ân'ın Toplanması Konusundaki Bazı İddialar	81
SONUÇ	85
KAYNAKÇA	87

KISALTMALAR

(as) : Aleyhisselâm

(cc) : Celle Celâluhu

(ra) : Radıyallahu Anh

(sas) : Sallallahu Aleyhi ve Sellem

b. : Bin

B.y.y : Baskı Yeri Yok

Bkz : Bakınız

edt. : Editör

Hz. : Hazreti

İFAV. : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

T.y. : Tarih Yok

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik

trc. : Tercüme

v. : Vefat

v.dğr : ve diğerleri

GİRİŞ

A. Araştırmanın Önemi

Nesh konusu sorunlu bir ilmi mesele olduğundan konuyla alakalı çok sayıda kitap, makale ve araştırma yazıları yazılmış, konu, her zaman ilgi gören bir konu olmuştur. Buna karşılık, metni mensuh olan âyetler konusu bu kadar ilgi görememiştir. Bunun sebebinin neshin kabulü ve reddi ile alakalı olduğunu düşünüyoruz.

Son dönemlerde neshi baştan kabul etmeyenlerden daha tali bir mesele olan metni mensuh ayetlerle ilgili bir çalışma yapması beklenmeyebilir. Fakat neshi kabul edip savunan taraftan da konu ile ilgili derli toplu bir çalışmaya rastlayamadık. Bazı kitaplarda bir alt başlık olarak konuya değinilmiş, bazen de müstakil bir makale olarak konuya çok dar ve sınırlı bir şekilde değinilmiş fakat elle tutulur, kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır.

Metni mensuh âyetler konusu üzerinden bazıları Kur'ân'ın korunmuş olmadığı ve tam olmayıp eksik olduğu yönünde iddialarda bulunmuşlardır. Yapacağımız çalışma, alanında yapılan bir ilk olmakla beraber bu iddiaların da temeli olan rivayetlerin tespiti hem iddialara cevap olması açısından hem de bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlaması açısından önemlidir.

B. Araştırmanın Amacı

Ülkemizde gerek alanımız olan tefsir gerekse Temel İslam Bilimleri adı altında yer alan diğer bilim dallarında, bu konuda yapılan kapsamlı bir çalışmaya rastlayamadık. Amacımız, daha önce yapılmamış bir çalışmayı bilim dünyasına kazandırmak ve kaleme aldığımız bu çalışmanın daha kapsamlı çalışmalara vesile olmasını sağlamaktır.

Biz bu çalışmamızı, yoğun bir emekle hazırladık. Çünkü emek verilmeden hazırlanan eserlerin nitelikli olma ihtimali azdır. Uzun mesailer yaparak hazırladığımız tezimize bu kadar emek vermemizin sebebi bu konuda yazılan malzemenin çok az olmasıydı. Bütün gayretimizi ortaya koyarak ulaşabildiğimiz Türkçe ve Arapça kaynaklara ulaşmaya çalıştık. Gayemiz orijinal bir eser ortaya koyup ilerde yapılacak çalışmaların daha kapsamlı olmasına vesile olmaktır.

C. Araştırmanın Konusu

Araştırmamızın konusu tefsir alanında işlenen nesh konusunun alt başlığı olması dolayısı ile ve bu konunun Kur'ân ilimleri ile ilgisinden dolayı ilk bölümde, tefsir ve Kur'ân ilimlerinden yardım alınarak genel hatları ile izah edilmiştir.

Kur'ân'da Yer Almadığı İddia Edilen Âyetlere delalet eden rivayetler, tefsir kitaplarında cüz'î olarak geçmektedir. Bu rivayetlerin asıl mercii hadis kitaplarıdır. Tefsir kitaplarından bağımsız kalmaksızın bu rivayetlerin hadis kitaplarında geçtikleri yerleri tespit ettik. Bu rivayetlerin anlaşılması noktasında gerek hadis şerhlerinden gerek tefsirdeki yorumlardan yararlandık.

Tespit ettiğimiz rivayetlerin öncesinde bilgi kaynaklarını işleyip, rivayetlerin bilgi ve amel değerini izah ettik. Daha sonra bu rivayetlerin kabul edilebilirliğini değerlendirdik. Bu rivayetler üzerinden kutsal kitabımız olan Kur'ân'ı Kerim'e herhangi bir eksikliğin nispet edilemeyeceğini işledik.

D. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızda kaynakları tarama, veri toplama ve veri analizi yöntemleri kullanılarak temelde Hadis kitapları olmak üzere tefsir ve Kur'ân ilimleri kitapları incelenerek konumuzla ilgili rivayetler tespit edilmiştir. Konumuzun alanı son derece geniş olduğundan bu rivayetleri değerlendirmek için hadis şerhleri, dil ve lügat kitaplarından yararlanılmıştır. Ayrıca temel islam bilimleri altında yer alan usulü fıkıh ve kelim bilimleri alanında yazılan kitaplar da incelenerek konumuza katkı sağlayacak bilgilerden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEORİK ZEMİN

1.1. Ana Hatları İle Nesh

Kur'ân'da Yer Almadığı İddia Edilen Âyetler Meselesi, ilk dönem Tefsir ve Kur'ân ilimlerinin bir dalı olan nâsîh-mensûh ilminin metni mensûh âyetler konusunun alt başlığıydı. Bu konu tefsîr ilminin çözülmesi zor¹ ilmi meselelerinden biriydi ve hala çözümsüzlüğünü korumaktadır.

İlk dönemlerde bir yere kâdı atanacağı zaman Kur'ân'ın nâsîh ve mensûhunu bilene öncelik verilirdi. Bir defasında Hz. Ali (ra) bir kâdıyı ziyaret edip kâdıya nâsîh ve mensûhu bilip bilmediğini sorar, kâdı bilmediğini söyleyince “Kendini de onları da helak ettin”² demiştir.

Neshin varlığı hususunda ilk dönem âlimleri ittifak etmişlerdir.³ Fakat Ebu Muslim el-İsfehânî (v. 322/934) buna karşı çıkıp Kur'ân'da neshin aklen caiz olduğunu fiilen gerçekleşmediğini söylemiştir. Neshi önceki ümmetlerin kitaplarının neshi yada âyetlerin birbirini tahsis ettiği şeklinde te'vil etmiştir.⁴ Sonraki dönemlerde bu itiraza başka itirazlar eklense de ulemanın çoğunluğu neshin varlığı hakkındaki açık âyetlere istinaden neshin varlığını savunmaya devam etmişlerdir. Kaldı ki neshi reddedip itiraz edenler bile bu âyetlerden dolayı nesh kavramını kabul etmek zorunda kalıp, gerçekleşme şeklinin, tarif edildiği gibi âyetlerin metnen veya hükmen kaldırılması değil, başka şekillerde olduğunu te'vil etme yoluna gitmişlerdir.

Tezimizin konusu bu tartışmalar ve neshin bütün yönlerini işlemek olmadığı için, bu ihtilafları ilgili kaynaklara havale edip, konumuza taalluk eden yönünü işleyeceğiz.

¹ Ahmed b. Abdurrahîm Şah Velîyullah ed-Dehlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr* (Dımeşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, 1429/2008), 57.

² Bedruddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, (Kâhire: Mektebetu Daru't-Turas, 1404/1984), 2: 29. ; Mennâ' Halil el-Kattân, *Mebâhis fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrût: Müessesetu'r-Risâleti Naşîrîn, 1437/2016), 247.

³ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), 3: 306.

⁴ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 3: 306-307.

1.1.1. Nesih

Lügatta: silmek, bozmak, iptal etmek, değiştirmek, ertelemek,⁵ engellemek,⁶ gidermek,⁷ kopyasını çıkarmak,⁸ bir şeyi, kendisinden sonra gelen bir şeyle kaldırmak,⁹ bertaraf etmektir. Güneşin gölgeyi,¹⁰ gölgenin güneşi,¹¹ ihtiyarlığın gençliği neshetmesi anlamlarına da gelmektedir. Buna göre nesh bazen yok etmek, bazen var etmek, bazen de her iki anlama gelmektedir.¹²

İstilahta ise: kendisiyle önceden amel edilen bir âyetin daha sonra inen bir âyetle amelinin terkedilip yeni inen âyetle amel edilmesidir¹³ veya önce inen âyetle sabit olan hükmün, zaman bakımından daha sonra inip önceki âyetle sabit olan hükmün yürürlükten kaldırılmasıdır.¹⁴

1.1.2. Neshin Şartları

- 1- Neshedilen hüküm şer‘î bir hüküm olmalıdır.
- 2- Nesheden âyet neshedilen âyetten sonra inmiş olmalıdır.
- 3- Emir ve yasaklarla ilgili olup Allah’ın zatı, sıfatları, ahiret, melekler ve ibadetlerle ilgili olmamalıdır.¹⁵

⁵ Ebû'l-Hasan Saîd b. Mas‘adeh el-Ahfeş el-Evsat, Kitabu Me‘âni'l-Kur‘ân, thk. Hudâ Mahmûd Karâ‘ah (Kâhîre: Mektebetu'l-Hâncî, 1411/1990), 149; Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, trc. Muhammed Coşkun, Ömer Çelik, Necdet Çağıl, Adil Bebek (İstanbul: Mega Basım Yayın, 2016), 1: 470.

⁶ Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevheri'l-Kâmûs*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1415/1994), 7: 355.

⁷ Ahmet Mustafa Merâğî, *Tefsîru'l-Merağî*, (Mısır: Matba'atu'l-Bâbî el-Halebî, 1365/1946), 1: 179.

⁸ İsmâ‘îl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğati ve's-Sihâhu'l-'Arabîyyeti*, thk. Ahmed Abdulğafûr ‘Attâr (Beyrût: Dâru'l-'Alem li'l-Melâyin, 1399/1979), 1: 433

⁹ Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me‘âni'l-Kur‘ân ve İ'râbuhu*, thk. Abdulcelil Abduh Şelûbî, (Beyrût: ‘Âlemu'l-Kutub, 1408/1988), 1: 189; Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1424/2002), 4: 215.

¹⁰ Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *en-Nâsihu ve'l-Mensûh*, thk. Muhammed Abdusselâm Muhammed, (Beyrût: Mektebetu'l-Fellâh, 1408/1988), 57; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevheri'l-Kâmûs*, 7: 355; İbrâhim Mustafa v.dğr, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, (B.y.y: el-Mektebetu'l-İslamiyye, T.y), 917.

¹¹ el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve's-Sihâhu'l-'Arabîyye*, 1: 433

¹² Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, trc. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 1051.

¹³ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ', *Me‘âni'l-Kur‘ân*, (Beyrût: ‘Âlemu'l-Kutub, 1403/1983), 1: 64.

¹⁴ Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Mustasfâ*, trc. Yunus Apaydın (İstanbul: Klasik Yayıncılık, 2017), 239.

¹⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur‘ân*, 2: 33; es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur‘ân*, 2: 56; el-Kattân, *Mebâhis fi 'Ulûmil-'Kur‘ân*, 246.

1.1.3. Neshin Kendisiyle Bilindiği Şeyler

- 1- Peygamber veya sahabiden sarih bir nakil ile bilinir. Örnek olarak “Size kabir ziyaretini yasaklamıştım, artık ziyaret ediniz.”¹⁶ Hadisi verilebilir.
- 2- Birinin nâsîh diğerinin mensûh olduğuna ümmetin icma’ının bulunması.¹⁷
- 3- Tarih bakımından önce ve sonranın bilinmesi ile bilinir.¹⁸

1.1.4. Neshin Çeşitleri

- 1- Hükmü mensûh metni bâkî âyetler, bir yıl iddet bekleme âyetinin (2/Bakara 231) hükmünün neshedilip metninin kaldığı gibi.¹⁹
- 2- Metni mensûh hükmü bâkî âyetler, recm âyeti gibi.
- 3- Hem hükmü hem metni mensûh âyetler, “Süt akrabalığı doğuran on defa emzirme, bilinen beş emzirme ile neshedildi. Resulullah vefat ederken bunlar Kur’ân’dan okunuyordu”²⁰ âyeti! gibi.

Neshin birinci kısmı üzerinde çok ihtilaf olup, tefsîr usûlünün en karmaşık meselelerinden²¹ biri olduğundan hakkında çok kitap, makale ve araştırmalar yapıp yazılar yazılmıştır. Bizim tezimizde işlemeyi düşündüğümüz asıl konu bu kısım olmadığından ilgili kaynaklara havale ediyoruz.²²

1.1.5. Neshin Kısımları

- 1- Kur’ân’ın Kur’ân ile neshi: Neshi savunanlar bu kısım üzerinde icma etmişlerdir.²³
- 2- Kur’ân’ın sünnet ile neshi:²⁴ Bu iki kısımdır:

¹⁶ Muslim, Cenâiz, 106; Muhammed ‘Abdul‘azîm ez-Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, trc. Halil Aldemir, Ramazan Şahan, (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), 2: 292-293.

¹⁷ ez-Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, 2: 293.

¹⁸ es-Suyûtî, el-İtkân fi ‘Ulûmi'l-Kur’ân, 2: 65; ez-Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, 2: 291-293; el-Kattân, *Mebâhis fi ‘Ulûmi'l-Kur’ân*, 248.

¹⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân fi ‘Ulûmi'l-Kur’ân*, 2: 58; ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi ‘Ulûmi'l-Kur’ân*, 2: 35.

²⁰ Ebû Dâvud, Nikâh, 10; es-Suyûtî, el-İtkân fi ‘Ulûmi'l-Kur’ân, 2: 58-65; el-Kattân, *Mebâhis fi ‘Ulûmi'l-Kur’ân*, 252; ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi ‘Ulûmi'l-Kur’ân*, 2: 35.

²¹ es-Suyûtî, el-İtkân fi ‘Ulûmi'l-Kur’ân, 2: 65; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 122.

²² en-Nehhâs, *en-Nâsihu ve'l-Mensûh*, 57

²³ ez-Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, 2: 331.

²⁴ ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi ‘Ulûmi'l-Kur’ân*, 2: 32; ez-Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, 2: 331.

- a- Kur'ân'ın âhâd haber ile neshi: Âlimler bunun caiz olmadığı görüşündedir çünkü Kur'ân'ın sübûtu kat'î, âhâd sünnet'in sübûtu ise zannidir. Sübûtu zanni olan ile sübûtu kat'î olanın kaldırılması caiz değildir.²⁵
- b- Kur'ân'ın tevatür haber ile neshi: Her ikisi de vahiy olduğundan, İmam Malik, Ebu Hanife ve Ahmed b. Hanbel buna cevaz vermişlerdir.²⁶
- 3- Sünnetin Kur'ân ile neshi: Cumhur, Beytu'l-Makdis'e yönelmenin sünnetle belirlenip, Mescidi Haram'a yönelmeyi emreden âyet ile nesh olduğundan bu neshi caiz görmüşlerdir.²⁷
- 4- Sünnet'in sünnet ile neshi: Bu kısmın altında dört kısım vardır.
 - a- Mütevatir sünnetin mütevatir haber ile neshedilmesi.
 - b- Âhâd sünnetin âhâd haber ile neshedilmesi.
 - c- Âhâd sünnetin mütevatir haber ile neshedilmesi.
 - d- Mütevatir sünnetin âhâd haber ile neshedilmesi.

İlk üçü caizdir.²⁸ Dördüncü kısım hakkında ise ihtilaf olmakla beraber âlimlerin cumhuru caiz olmadığı görüşündedir.²⁹

1.1.6. Nesh Hakkında İleri Sürülen Görüşler

Yahudiler: Zanlarınca nesh bedâ olduğundan, neshi kabul etmezler. Bedâ, gizli bir şeyin sonradan ortaya çıkmasıdır, Yahudiler bununla şunu kast ederler: nesh ya bir hikmete dayanmadan vâki olur. Bu ise Allah için abesle iştilgal olacağından muhaldir.³⁰ Ya da önceden bilmediği bir şeyi sonra öğrendiğinden onu değiştirmektir, bu da

²⁵ ez-Zurkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, 2: 339.

²⁶ ez-Zurkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, 2: 331; el-Kattân, *Mebâhis fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 250.

²⁷ ez-Zurkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, 2: 343.

²⁸ ez-Zurkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, 2: 347; el-Kattân, *Mebâhis fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 250.

²⁹ ez-Zurkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, 2: 330-350.

³⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 30.

bedâdır. Bedâ önceden bilgisizliği gerektirir. Bu da Allah için imkânsız olduğundan nesh caiz değildir.³¹

Rafıziler: Bu konuda aşırıya gidip bu alanı çok geniş tutmuşlardır. Bedâyı Allah için caiz görüp Yahudilerin tam zıddı görüşe sahiptirler. Allah'ın (cc) "Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfuz) O'nun yanındadır" (13/Rad 39) âyetini ve Hz. Ali'ye isnat ettikleri birtakım sözlerle görüşlerine delil getirmişlerdir. Âyeti "Allah önceden bilmeyip söylediği şeyden dilediğini siler dilediğini sabit bırakır" şeklinde te'vil etmişlerdir.³²

Ebû Muslim el-İsfehânî: Aklen neshi caiz görüp fiilen gerçekleştiğini kabul etmez.³³ Şu âyeti delil getirerek Kur'ân'da neshi kabul etmediği söylenir. "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye layık olan Allah katından indirilmiştir" (41/fussilet 42) İsfehânî neshi, Allah'ın âyetlerini iptal etmek olarak anlamakta, bu âyeti de Allah'ın âyetleri ebediyyen iptal edilemez şeklinde te'vil etmekte ve neshe delalet eden âyetleri de tahsis olarak te'vil etmektedir.³⁴

Cumhur: Neshin aklen caiz olduğunu, şer'ân da vuku bulduğunu³⁵ şu delillerle kabul etmişlerdir: Birincisi, Allah'ın fiilleri herhangi bir amaca bağlanamaz, O, bir vakitte bir şeyi emreder diğer bir vakitte onu nehyedip, neshedebilir. O, kulları için en iyisini bilendir. İkincisi, kitap ve sünnetteki naslar neshin vukuuna açıkça delalet etmektedir.³⁶

1.1.7. Neshi Kabul Edenlerin İleri Sürdükleri Deliller

Neshi kabul edenlerin ileri sürdükleri deliller şöyledir:

- 1- Bizim de aşağıda zikredeceğimiz,³⁷ neshin varlığına delâlet eden en az üç âyetin açıkça neshe delalet etmesi.³⁸
- 2- Neshin bizzat Kur'ân'da vaki olduğunda icma'ın bulunması.³⁹

³¹ ez-Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, 2: 259.

³² ez-Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, 2: 259-260; el-Kattân, *Mebâhis fi 'Ulûmi'l Kur'ân*, 249.

³³ ez-Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, 2: 266.

³⁴ ez-Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, 2: 289; el-Kattân, *Mebâhis fi 'Ulûmi'l Kur'ân*, 249.

³⁵ ez-Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, 2: 265.

³⁶ el-Kattân, *Mebâhis fi 'Ulûmi'l Kur'ân*, 248- 250.

³⁷ "Neshe Delil Olarak Gösterilen Âyetler" başlığına bkz.

³⁸ ez-Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, 2: 272-273; Muhsin Demirci, *Tefsîr Usulü*, (İstanbul: Marmara İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006), 159-162.

- 3- Bir âyeti başka bir âyetin neshettiği konusunda sahabiden yapılan nakiller, Kur'ân'da neshin var olduğunu ispat eder.⁴⁰
- 4- Nesh aklen de mümkündür. Çünkü iki âyet arasında çelişki söz konusu olduğunda akıl neshe başvurmayı gerekli görür.⁴¹
- 5- Neshi kabul etmekte amelde kolaylık vardır.⁴²

1.1.8. Neshi Reddedenlerin İleri Sürdükleri Deliller

Neshi reddedenlerin ileri sürdükleri deliller şöyledir:

- 1- Açıkça neshe delalet ettiği iddia edilen âyetler Kur'ân'da neshe değil önceki kitapların neshedildiğine delâlet eder.⁴³
- 2- Kur'ân'da neshin varlığını ispat edecek kesin bir hadis Allah Resûlü'nden gelmemiştir.⁴⁴
- 3- Neshedildiği ileri sürülen âyetlerin sayısı üzerinde bir ittifak olmaması, neshin olmadığına delildir.⁴⁵
- 4- Neshedilen âyetin önce, nesheden âyetin sonra nazil olduğuyla ilgili kesin bir delilin olmaması neshin olmadığına delil olur.⁴⁶
- 5- Nesh iddiası itikadi bir mesele olmayıp inkârı küfrü gerektirmemektedir.⁴⁷

³⁹ ez-Zurkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, 2: 274; Demirci, *Tefsîr usulü*, 159-162.

⁴⁰ ez-Zurkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, 2: 293-294; Demirci, *Tefsîr usulü*, 159-162.

⁴¹ ez-Zurkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, 2: 267; Demirci, *Tefsîr usulü*, 159-162.

⁴² Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, 124.

⁴³ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesâjî Meal Tefsîr*, trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1996), 1: 30 (bu görüş Esed'e aittir. Doğrul da tefsir usulü mahiyetinde olan mealinin giriş bölümünde bu görüşü zikreder); Ömer Rıza Doğrul, *Kur'ân'ı Kerimin Tercüme ve Tefsiri Tanrı Buyruğu*, (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1955), LI-LII; Demirci, *Tefsîr usulü*, 159-162; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, 124-125.

⁴⁴ Esed, *Kur'ân Mesâjî Meal Tefsîr*, 1: 30; Doğrul, *Kur'ân'ı Kerimin Tercüme ve Tefsiri Tanrı Buyruğu*, LII; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, 124-125.

⁴⁵ Doğrul, *Kur'ân'ı Kerimin Tercüme ve Tefsiri Tanrı Buyruğu*, LII; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, 124-125.

⁴⁶ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, 125; Demirci, *Tefsîr usulü*, 159-162.

⁴⁷ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, 125; Demirci, *Tefsîr usulü*, 162.

1.1.9. Neshe Delil Olarak Gösterilen Âyetler

1.1.9.1. 2/Bakara 106 (Nesh)

“Biz, bir âyeti nesheder veya unutturursak onun gibisini veya daha hayırlısını getiririz. Bilmez misin Allah’ın (cc) her şeye gücü yeter” (2/Bakara 106).

Âyetin sebab-i nüzulü olarak şu rivayet zikredilir; “Yahudiler nesih konusunda Peygamberimizi ayıplıyor, “Şu Muhammed’i görmüyor musunuz? Ashâbına bir şeyi yapmalarını emrediyor, sonrada bunu yasaklayıp zıttını emrediyor. Bugün bir şey söylüyor, yarın o söylediğinden dönüyor!” diyorlardı. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”⁴⁸

Âyette geçen نسخ ve نسي kelimelerinde birçok kıraat farklılıkları vardır.⁴⁹ Bazıları izâle ve unutturma⁵⁰ anlamı verirken bazıları nakletme erteleme anlamına gelecek şekilde okumuşlardır.⁵¹ Şer’î bir terim olarak, dini bir hükmün yürürlükten kaldırılması⁵² değiştirilmesi veya tebdil edilmesi⁵³ anlamında kullanılır. Sadece emir ve nehiylerde nesih söz konusu olabilir,⁵⁴ haberlerde nesh olmaz.⁵⁵ Bununla beraber bazı âlimler neshin Kur’ân’da, önceki şeriatları kaldırdığı⁵⁶ veya âyetleri tahsis ettiğini,⁵⁷

⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 470.

⁴⁹ Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Mühezzeb fi’l-Kırââtîl-‘Aşr* (Kahire: el-Mektebetü’l-Ezheriyyetu li’t-Turâs, 1417/1997) 69-71; er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 3: 301-302; Ebû’l-Fida İsmail b. Kesîr, *Hadislerle Kur’ân’ı Kerim Tefsîri*, trc. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983), 2: 486-487.

⁵⁰ Ebû’t-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, (Beyrût: Müessesetu’r-Risâle, 1407-1987), 1725; Ebû’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfîi, *Lisânu’l-‘Arab*, (Beyrût: Dâru’l-Fikr li’t-Tabâ’ati ve’n-Neşri ve’t-Tevzi’, 1417-1997), 15: 324.

⁵¹ Muhammed Tahir b. ‘Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, (Tunus: Dâru’s-Sahnûn, T.y.), 1: 655.

⁵² Ebû’l-Fadl Şihâbuddîn Seyyid Mahmûd el-Âlûsî el-Bağdâdî, *Ruhu’l-Me’ânî fi Tefsîri Kur’âni’l-‘Azîm ve’s-Seb’ul-Mesânî*, thk. Muhammed Huseyin el-‘Arab, (Beyrût: Dâru’l-fikr, 1417/1997), 1: 553.

⁵³ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ânı Kerim Tefsîri*, 2: 486.

⁵⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, (İstanbul: Huzur Yayınları, 2008), 1: 453; Hayrettin Karaman, İbrahim Kafî Dönmez, Mustafa Çağrı, Sadrettin Gümü, *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 1: 179.

⁵⁵ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (B.y.y: Daru Hicrin li’t-Tabâ’ati ve’n-neşri ve’t-tevzi’ 1422/2001), 2: 388.

⁵⁶ Muhammed Hamidullah, *Kur’ân’ı Kerim Tarihi*, trc. Mahmut Kanık Abdulaziz Hatip (İstanbul: Beyan Yayınları, 2000), 98-100.

⁵⁷ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 3: 306-308. (Râzî bu görüşü Ebû Muslim İsfehânî’ye izafe eder)

Peygamberden bu konuda tek bir sahih hadisin gelmediğini⁵⁸ ileri sürerek neshi kabul etmemişlerdir.

İddia sahiplerine cevap niteliği taşıyan, Seyyid Kutub'un (v. 1966) şu manadaki değerlendirmeleri gayet açıklayıcıdır.

“...Vahyin iniş sürecinde şartlar gereğince yapılan değişiklikler insanlığın faydasına ve toplum hayatının gelişiminin gerektirdiği yararın daha fazla olmasına dönüktür. Bu değişikliği yapacak olan beşer'in yaratıcısı, peygamberleri gönderen ve âyetleri indiren Allah'tır (cc). Eğer o bir âyeti yürürlükten kaldırıp nisyan denizine atarsa (bu âyet ister hüküm içeren bir âyet olsun ister peygamberlerin mucizelerinden bahseden bir âyet olsun) ondan daha iyisini ya da benzerini indirir. Hiçbir şey onun kudreti dışında değildir. Çünkü her şeyin sahibi ve mâliki O'dur. Yerde ve gökte ne varsa hepsi Onun'dur.”⁵⁹

1.1.9.2. 16/Nahl 101 (Tebdîl)

“Biz bir âyeti diğer bir âyetin yerine tebdil ettiğimiz zaman, Allah ne indireceğini en iyi bilir. Derler ki: Sen yalnız bir müfterisin. Hayır, onların pek çoğu bilmezler.” (16/Nahl 101)

Râzî (v. 606/1210) neshe delâlet eden asıl âyetin bu âyet olduğunu iddia edip nesh konusuna Bakara Suresi 106. âyeti delil getirmenin zayıf olduğunu söyler. Çünkü bu âyetteki ما edatı şart ve cezayı ifade eder. Bu da işin tahakkuk ettiğini göstermez. Tam aksine işin gerçekleşeceği zaman tahakkuk ettiğini gösterir. Dolayısıyla âyet neshin bilfiil tahakkuk ettiğini göstermez. Eğer nesh meydana gelirse ondan daha hayırlısını getirmenin vücutiyetine delalet eder. Neshin ispatı konusunda en kuvvetli delil اذا بدلنا âyeti (16/Nahl 101) ve يمحوا الله ما يشاء (13/Ra'd 39) âyetleridir.⁶⁰

⁵⁸ Esed, *Kur'ân Mesâjî Meal Tefsîr*, 1: 30; Doğrul, *Kur'ân'ı Kerimin Tercüme ve Tefsîri Tanrı Buyruğu*, L; (bu görüş Esed'e aittir. Doğrul da tefsir usulü mahiyetinde olan mealinin giriş bölümünde bu görüşü zikreder)

⁵⁹ Seyyid Kutub, *fi Zılali'l-Kur'ân*, trc. Mehmet Yolcu, Vahdettin İnce, Salih Uçan (İstanbul: Dünya Yayıncılık 2003), 1: 155-156.

⁶⁰ er-Râzî, *Tefsîr-İ Kebîr*, 3: 305.

1.1.9.3. 13/Ra'd 39 (Silmek)

“Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfuz) O'nun yanındadır.” (13/Ra'd 39)

“Ana kitap” diye tercüme ettiğimiz “ümmü'l-kitâb” tamlaması, “kitabın anası, kitabın aslı” anlamlarına gelir. Müfessirler “ana kitap”tan maksat “levh-i mahfuzdur” veya “Allah'ın ezeli ilmidir” demişlerdir. Bizim tercihimiz ikincisidir, yani ana kitap, Allah'ın ezeli ilmidir. Evrende değişecek veya değişmeyecek olan her şey O'nun ezeli ilminde mevcuttur. Bu âyet bir önceki âyetin “Sürelî her şeyin bir kaydı vardır.” mealindeki bölümünü tamamlayıcı mahiyette olup Allah'ın her alanda dilediği değişikliği yapabilecek irade ve kudrete sahip olduğunu ifade etmektedir.⁶¹ Allah'ın yaptığından sorumlu tutulamayacağını bildiren âyet de bu mânâyı destekler (21/Enbiyâ 23). Bu meâldeki âyetlerle sahabiden bazılarının yaptığı duâlardan, kaderin dahi değişebileceği sonucunu çıkarırlar olmuştur. Meselâ Hz. Ömer'in Kâbe'yi tavaf ederken ağlayarak şu şekilde dua ettiği rivayet edilmiştir: “Allahım eğer beni şekavet ehlinden (bedbaht) yazdıysan beni oradan sil, saadet ve mağfiret ehli arasına yaz. Çünkü sen dilediğini siler, dilediğini bırakırsın, ana kitap senin katındadır.”⁶²

İmam Gazzâlî (v. 505/1111) âyete “Allah mensûh hükmü imha, neshedici hükmü ibka eder”⁶³ şeklinde de mana vermiştir.

Kısaca tefsîrine değindiğimiz üç âyet neshe delil getirilen asıl âyetlerdir. Buradan itibaren değineceğimiz âyetler ise dolaylı da olsa neshe delalet etmektedirler.

1.1.9.4. 17/İsra 86 (Kaldırmak)

“Hakikaten, dilersek sana vahy ettiğimizi ortadan kaldırırız, sonra bu durumda sen de bize karşı hiçbir koruyucu bulamazsın” (17/İsra 86)

Râzî tefsîrinde bazılarının bu âyeti delil getirerek, Kur'an'ın mahlûk olduğunu ve “Silinebilen ve giderilebilen şeyin kadim olması imkânsızdır, bilakis bunun muhdes olması gerekir”⁶⁴ şeklinde bir iddiayı dile getirerek şöyle cevap verir: “Bu uzak bir

⁶¹ Karaman v.dğr, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, 3: 297.

⁶² Karaman v.dğr, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, 3: 297.

⁶³ el-Gazzâlî, *Mustasfâ*, 245.

⁶⁴ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 15: 57.

istidlaldir. Çünkü buradaki giderme veya kaldırma ile kastedilen, “Onun bilgisini kalplerden ve ona delalet eden satırları mushaflardan silmektir. Bu durum kendisine delalet edilenin muhdes olmasını gerektirmez” sonra cenabı hak, bu âyetleri getirmek için kendine güvenebileceğin hiç kimse bulmazsın buyurmuştur. Sonraki âyet olan “Ancak Rabbinin rahmeti sayesinde Kur’ân bâki kalmıştır...” âyetindeki istisna, muttasıl olursa mana “Rabbinin sana merhamet edip vahyi kaldırmaması müstesna.” şeklinde olur. Eğer istisna munkatı‘ olursa mana “Ancak rabbinin rahmeti onu kaldırmadı” olur. Vahyin kaldırılmaması, Allah’ın bütün âlimlere lütufta bulunduğu iki nimeti kapsar: birincisi, âlimlere ilmi kolaylaştırması. İkincisi, bu ilmi muhafaza gücü vermesidir.”⁶⁵

1.1.9.5. 7/A’raf 154 (Tevrat Nüshaları)

“Mûsâ’nın öfkesi dinince (attığı) levhaları aldı. Onların yazısında Rableri için korku duyanlara bir hidayet ve bir rahmet vardı” (7/A’râf 154).

Âyet her ne kadar neshin varlığına delil gösterilebilecek bir âyet olmasa da kavramsal olarak nesih kelimesi bulunmakta olup, âyette geçen نسخ kelimesi “levhalarda olan yazı” manasındadır. Bu da neshin kullanıldığı başka bir anlamdır.

Râzî âyetin tefsîri hakkında kısaca şunları söyler: “onların bir nüshasında” tabirine gelince, nüsha’nın masdarı olan “nesh” kelimesi “nakletmek, başka birşeye dönüştürmek” manasına gelir. Meselâ sen, bir kitabı harf harf, kelime kelime, bir başka deftere yazdığın zaman نسخت dersin. Böylece sanki esas nüshada olanı aynen ikincisine nakletmiş olursun. İbn Abbas (ra) da şöyle demiştir: “Hz. Mûsâ (as) levhaları atınca, onlar kırıldı. Bunun üzerine o, kırk gün oruç tuttu. Derken Cenâb-ı Allah levhaları tekrar gönderdi. Önceki levhalarda bulunan hükümler, aynen bunlarda da bulunmaktaydı” işte âyetteki, “onların bir nüshasında” ifadesi, burada, “önceki levhalardan aynen aktarılıp yazılan bu nüshada...” demektir.⁶⁶

1.1.9.6. 22/Hac 52 (İptal Etme)

“Allah şeytanın attığını derhal iptal eder. Sonra kendi âyetlerini sağlamlaştırır. Allah bilendir, hikmet sahibidir.” (22/Hac 52) Müfessirlerden birçoğu burada, Garanik

⁶⁵ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 15: 57.

⁶⁶ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 11: 84.

kıssasını ve Kureyş müşriklerinin Müslüman olduğunu sanarak Habeş ülkesine hicret edenlerin çoğunun dönüşünü anlatırlar⁶⁷ ve üzerinde çokça münakaşanın olduğu bir âyettir. Bu âyetlerde peygamberlerin, ilâhî mesajı tebliğ görevlerini yerine getirirken, insan olmaları hasebiyle bazı beşerî duygu ve düşünceleri de bu mesaja karıştırmış olup olamayacakları hususunda hatıra gelebilecek bir soruya cevap verilmektedir.⁶⁸ Dolaylı da olsa konumuza delil getirilen âyetlerden biridir.

1.1.9.7. 45/Casiye 29 (Kaydetme)

“İşte kitabımız, size karşı gerçeği söylüyor. Çünkü biz yapmakta olduklarınızı kaydediyorduk.” (45/Casiye 29)

Sâbûnî konumuza delil olan âyetlerden biri olan âyet için şöyle demektedir: “Tefsîrciler şöyle der: Burada nesh, “yazarsın” mânâsındadır. Hakikatte ise, “bir asıldan başka bir şeye nakletmek” manasındadır.”⁶⁹ İbn Abbâs şöyle der: “Melekler, kulların amellerini yazar. Sonra bu amelleri göklere çıkarırlar. Amellerin toplandığı dîvânda görevli melekler, hafaza meleklerinin yazdığını, kulları yaratmadan önce, Allah’ın onlar üzerine ezelde yazdığından her Kadir Gecesi’nde Levh-i Mahfûz’dan kendilerine gösterilenlerle karşılaştırırlar ve ne bir harf fazla, ne de bir harf eksik olmadığını görürler. Sonra İbn Abbâs “biz yapmakta olduklarınızı kaydediyorduk” (45/Casiye 29) ayetini okumuştur.”⁷⁰

1.1.9.8. 4/Nisâ 160 (Haram Kılma)

“Yahudilerin zulümleri, birçoklarını Allah yolundan menetmeleri sebebiyle, onlara helal kılınmış olan temiz şeyleri, üzerlerine haram kıldık.” (4/Nisâ 160)

İmam Gazzâlî “Neshin helal kılınmış olan şeyin haram kılınmasından başka ne anlamı var” diyerek bu âyeti neshe delil olarak göstermiştir.⁷¹

⁶⁷ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ânı Kerim Tefsîri*, 10: 5519.

⁶⁸ Karaman v.dğr, *Kur’ân Yolu Türkçe Meal Ve Tefsîr*, 3: 743.

⁶⁹ Muhammed ‘Alî es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, (Beyrût: Dâru’l-Kur’âni’l-Kerîm, 1981), 3: 188.

⁷⁰ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ânı Kerim Tefsîri*, 13: 7218-7219.

⁷¹ el-Gazzâlî, *Mustasfâ*, 247-248.

1.1.9.9. 10/Yunus 15 (Değiştirme)

“Âyetlerimiz onlara apaçık deliller olarak okunduğu zaman bize kavuşmayı ummayanlar “Ya bize bundan başka bir Kur’ân getir yahut onu değiştir” dediler. De ki: “Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olmayacak şeydir. Ben, bana vahyolunagelenden başkasına tâbi olmam eğer rabbime isyan edersem şüphesiz büyük günün azabından korkarım.” (10/Yunus 15)

Cahiliye dönemi müşrikleri Kur’ân’ın bazı üsluplarını beğenmiyor, işlerine gelmeyen taptıkları putları yeren, ayıplarını yüzlerine vuran âyetlerin değiştirilmesini Peygamber’den istiyorlar,⁷² Allah (cc) da bu âyetle kendilerine cevap veriyor, peygamber bile olsa hiç kimsenin gönlüne göre âyetlerin değiştirilmeyeceğini vurguluyordu. Âyet tebdilden bahsettiğinden konumuza delil gösterilen âyetlerden biridir.

1.1.9.10. 87/Â’lâ 6-7 (Unutma)

“(Ey Habibim) Biz seni okutacağız da sen asla unutmayacaksın Ancak Allah’ın dilediği müstesna. Çünkü O âşikârı da bilir, gizliyi de.” (87/Âlâ 6-7)

Konumuza delil olarak gösterilen bu âyetler hakkında Mevdûdi (v. 1979) şöyle der: “Bu âyetler iki anlama gelebilir. Birincisi, Kur’ân’ın Resûlullah’a kelime kelime ezberletilmesi şeklindedir. Yani bu, Resûlullah’ın kendi yetenekleriyle başardığı bir iş olmayıp, bilâkis Allah’ın bir lütuf ve keremidir. Şayet Allah (cc) isterse ona unutturabilir. Aynı husus Kur’ân’da başka bir yerde şu şekilde ifade edilmiştir; “Andolsun biz dilersek sana vahy ettiğimizi tamamen gideririz.” (17/İsra 86) İkinci bir anlamı da şöyle olabilir. “Resûlullah bazen bazı âyetleri bir anlık unutabiliyordu. Ancak bu ona verilen vaadin dışındaki hadiselerdir. Çünkü Resûlullah’ın müstakil olarak Kur’ân’dan bir kelimeyi dahi unutması mümkün değildir ve Allah (cc) Kur’ân’ı korumayı üzerine almıştır. Her insanın da bazen unutkanlık içinde olabileceği gibi, Resûlullah da bazı zamanlar unutkanlık içinde bulunabiliyordu.”⁷³ Buhârî’deki (v. 256/870) bir rivayet bu hususu doğruluyor. Bu rivayete göre, Abdullah b. Mes’ud şöyle der: “Resûlullah (sas) bize namaz kıldırdı. Allah Resûlu selam verince namaz hakkında

⁷² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5: 31-32.

⁷³ Ebû’l-Â’la el-Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 7: 100-101.

yeni bir şey mi nazil oldu diye kendisine soruldu. Allah Resûlu: “neden ne oldu? dedi.” Sahabiler: şöyle şöyle kıldınız dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sas) ayaklarını çevirip kibleye yönelerek iki secde yaptıktan sonra selam verdi. Ardından bize dönerek: “namaz hakkında bir şey nazil olsaydı size söylerdim. Ancak bende sizin gibi bir insanım sizin unuttuğunuz gibi bende unutturum. Unuttuğumda bana hatırlatın... dedi”⁷⁴

Buraya kadar işlediğimiz âyetlerin tefsîrlerinden şu kanaate vardık ki: Kur’ân’da neshin varlığı hakkında genel olarak bir şüphe yoktur. Neshi kabul etmeyenler bile sadece fiili olarak gerçekleşmesi bakımından neshi kabul etmeyip, kavram olarak herhangi bir itirazları bulunmamaktadır. Bununla birlikte farklı te’viller yaparak neshi kabul etmektedirler.

Neshin alt başlıklarından biri olan metni mensûh âyetler veya bizim isimlendirmemizle “Kur’ân’da Yer Almadığı İddia Edilen Âyetler” konusu müstakil olarak işlenmesi gereken bir konudur. İkinci bölümde rivayetleri tespit etmeye geçmeden önce konuyu sağlam bir zemine oturtmak için rivayetlerin bilgi kaynaklarıyla ilişkisine değinmemiz gerekmektedir. Sonraki kısımda bilgi kaynaklarını inceleyeceğiz.

1.2. Bilgi Kaynakları

Bu kısımda, ikinci bölüme kaynak teşkil etmesi ve konuyu bir neticeye bağlayabilmek için, bilgi kaynaklarını kısaca incelemeye çalışacağız. Çünkü Kur’ân bilgi teorisi içerisinde yer alan mütevâtir bir yolla bize geldiği gibi, haber-i vâhid olan rivayetler de farklı bir bilgi derecesi ile bize ulaşmıştır. Onun için bilgi teorisi bilinmeden bu konuyu sonuçlandırmak mümkün olmayacaktır.

Öncelikle, Kur’ân mütevâtir olduğu halde, ikinci bölümde ele alacağımız rivayetlerin tamamının ortak özelliği haber-i vâhid olmalarıdır. Mütevâtir haberde olduğu gibi haber-i vâhid’te bir tür bilgi ifade eder. O zaman konuya başlarken öncelikle bilginin ne olduğu tespit edilmelidir. Çünkü haber-i vâhid olan ve “Kur’ân’da yer almadığı iddia edilen âyetlere” delalet eden rivayetler hakkında bir hüküm verebilmek için önce bilgi kategorisi içindeki yerini tespit etmemiz gerekir. Bu konuyu, bilgi nedir? Mahiyeti, kaynağı, türleri, kabul edilebilirliği, amel değeri nedir gibi, konumuza ışık tutacak temel başlıklar altında inceleyeceğiz.

⁷⁴ Buhârî, Salât, 31.

1.2.1. Bilgi

“İslâmi ıstılahta genelde ilim ve mârifet kavramlarıyla ifade edilen bilgi daha çok fail ve mef’ul arasındaki ilişki ya da bilginin bir ifade şekline bürünmesi olarak anlaşılmıştır. Aynı şekilde bilgi bilinmiş olduğundan “malumat” kelimesi ile de ifade edilmiştir.”⁷⁵ Klasik kaynaklarımızda bilgi hakkında şu tarifler yapılmıştır:

“İlk İslâm filozofu Kindî (v. 252/866) bilgiyi: “eşyanın hakikatleriyle kavranması”⁷⁶ şeklinde tarif etmiştir.

Fârâbî (v. 339/950) bilgiyi: “Varlığı ve devamlılığı insanın yapıp etmelerine bağlı olmayan varlıkların mevcudiyetiyle ilgili olarak akılda kesin hükmün hâsıl olmasıdır”⁷⁷ diye tarif etmiştir.

Seyyid Şerîf Cürçânî (v. 816/1413) bilgiyi: “Düşüncenin gerçeğe tam uygun olmasıdır”⁷⁸ diye tarif etmiştir.

İhvânı Safâ bilgiyi: “nesneyi (şey) hakikatine uygun olarak tasavvur etmek” diye tarif etmiştir.⁷⁹

“Kur’ân’ı Kerim’de bilgi (ilim), en sık kullanılan anlamıyla ilahi vahiyden kaynaklanan yani bizzat Allah’ın verdiği bilgidir. Burada kelime tam manasıyla tek gerçek olan hakka, hakikate dayandığı için mutlak ve objektif bir geçerliliğe sahiptir. Vahiyle özdeşleşen anlamıyla ilim kesin bilgi demektir. Dolayısıyla vahyedilmiş bilgi insanın bilme eylemini artık gereksiz kılan bilgiye değil bu eylemi doğruya, iyiye, güzele ve daha mükemmele sevk eden nihai ve mutlak bir karaktere sahip olan ilke ve hükümleri ifade eder. Bu vahy edilmiş bilgiler karşısında insanın yine Kur’ân’da açıkça belirtilen bilgi vasıtalarını kullanması da ısrarla istenir.”⁸⁰

⁷⁵ Necip Taylan, “Bilgi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Tdv Yayınları, 1992), 6: 157-161.

⁷⁶ Ebû Yûsuf Ya’kûb b. İshâk b. es-Sabbâh el-Kindî, *Resâilu’l-Kindî li Felsefiyye*, thk. Muhammed ‘Abdulhâdî Ebû Reyve (Mısır: Dâru’l-Fikr el-‘Arabî, 1369/1950), 169.

⁷⁷ Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî, *Kitâbu’l-Burhân*, trc. Ömer Türker, Ömer Mahir Alper (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 1.

⁷⁸ Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *Mu’cemu’t-Ta’rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî (Kâhire: Dâru’l-Fadîle, T.y.), 130.

⁷⁹ Taylan, “Bilgi”, 6: 157-161.

⁸⁰ Taylan, “Bilgi”, 6: 157-161.

1.2.2. Bilginin Mahiyeti

Bilginin mahiyeti ile ilgili birçok taksimat yapılmıştır. Bilinmesi gereken şeyler ve bilgiye konu olan temel şeyler şunlardır:

1.2.2.1. Kadîm (İlahi) Bilgi, Hadis (Beşeri) Bilgi

İslâm âlimleri bilgiyi, sadece Allah'a (cc) ait olan kadîm bilgi ve yaratılmışlara ait olan hadis bilgi olarak ikiye ayırmışlardır. Kadîm bilgi, sadece Allah'a has olan, ezeli, mutlak, kesin, sınırsız, zaman, mekân ve sebepten bağımsız, kayıt ve şarta bağlı olmayan, eksiklik taşımayan, Allah'ın kendi zatıyla kaim olan bilgidir. Hadis bilgi, yaratılanlara ait sonradan ortaya çıkmış, farklı elde edilmiş şekilleri ve türleri olan, zaman, mekân ve sebebe bağlı olan bilgidir.⁸¹

1.2.2.2. Zarurî Bilgi - İktisâbi Bilgi

Zarurî bilgi, insanın gücü ve iradesi olmadan bilebildiği bilgidir. Bütünün parçadan büyük olduğunu bilmesi gibi, yani bu bilginin öğrenilmesinde insanın herhangi bir katkısı yoktur. Bu bilgi doğal olarak tüm insanlarda bulunan, şüpheye ihtimali olmayan bilgidir. Zarurî bilginin araçları olan duyuların, insanın nefsindeki açlık, susuzluk gibi hislerini, aklın ani olarak fark ettiği ve içinde şüphe olmayan bilgidir. Bunlar da temelde üç'e ayrılan, Vicdaniyyat, Hissiyat ve Bedihiyat'tır.⁸²

1.2.2.2.1. Vicdaniyyat

Vicdânî bilgi, insanın kendi varlığını bilmesi gibi, nefsindeki açlık, korku, sevinç gibi batını hisleri aracılığıyla ortaya çıkan bilgidir.⁸³

⁸¹ Seyyid Şerîf Curcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, trc. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 1: 180; Nuruddîn es-Sâbûnî, *el-Hidâye Şerhu Bidâye fi Usûli'd-Dîn*, thk. Nidâl b. İbrâhim Âleh Raşşî, (Diyarbakır: Mektebetu'd-Diyârbekîr, 1438/2018), 6; Ebu'l-Yusr Muhammed Pezdevî, *Usûlu'd-Dîn*, thk. Hanz Peter Lens (Kâhire: Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 1424/2003), 23; Sa'duddîn et-Taftazânî, *Şerhu'l-'Akâid*, trc. Talha Hakan Alp, (İstanbul: İfav yayınları, 2017), 62; Âdem Yığın, *Klasik Fıkıh Usûlünde Bilgi Anlayışı*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 32.

⁸² el-Curcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 1: 180-181; es-Sâbûnî, *el-Hidâye Şerhu Bidâye fi Usûli'd-Dîn*, 6-8; el-Pezdevî, *Usûlu'd-Dîn*, 23; Yığın, *Klasik Fıkıh Usûlünde Bilgi Anlayışı*, 33.

⁸³ el-Curcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 1: 180; Yığın, *Klasik Fıkıh Usûlünde Bilgi Anlayışı*, 33.

1.2.2.2.2. Hissiyât

Hissi bilgi, duyu idrakleri ile elde edilen bilgidir. Bu bilgi kendi içinde beş kısma ayrılır. Bunlar da: Müşahedât (Görme, işitme, koklama, dokunma, tatma gibi. Demirin sert olduğunu dokunma duyusuyla anlarız), Hadsiiyyât (Tecrübenin çokça tekrarıyla elde edilen bilgidir. Ay'ın ışığını güneşten aldığına hükmetme gibi), vehmin duyu verileri üzerinde verdiği hükümler (anne sevgisi gibi), Mücerrebât (Deneye dayalı olan bilgilerdir. Çörekotu mide ağrısına iyi gelir gibi), Mütevâtirât (Yalan üzerine birleşmeleri aklen imkânsız olan bir topluluğun vermiş olduğu bilgidir. Kur'ân'ı Kerim de bu bilgi ile bize ulaştırmıştır).⁸⁴

1.2.2.2.3. Bedihiyat/Evveliyat

Bedihi bilgi, aklın apaçık gördüğü bilgilerdir. Bütünün parçadan büyük olması gibi, Buna fitri yani insanın yaratılışında (doğuştan) var olan bilgidir.⁸⁵

İktisabi bilgiye gelince, duyu idrakleri veya akli mukaddimeler üzerinde düşünerek, aklın faaliyeti sonucunda daha önce olmayıp sonradan elde edilen bilgidir. Bu bilginin tanımlarında, sonradan elde edilmesi, insan iradesinin bulunması, akıl yürütme ve delillendirmenin olması, sebeplerin kullanılması, gibi ifadeler öne çıkar.⁸⁶

Burada kastedilen iktisabi bilgi, ikinci bölümde haber-i vâhid olarak nakledilen bütün rivayetleri içine alır. Yani haber-i vâhid dediğimiz zanni bilginin dayanakları itibariyle kesinliğinde şüphe yoktur. Ama sonuç olarak bize vermiş olduğu bilginin zanni olması kabul edilebilirliğini tartışmalı hale getirir. Haber-i vâhidin bilgi teorisinde nerede yer aldığına dikkat çekmek için kısaca burada değindik. Haber-i vâhid başlığında bu konuya daha detaylı değineceğiz.

Bilgi kaynakları içinde yer alan “Tasavvurî Bilgi-Tasdîkî Bilgi”⁸⁷ “Küllî (Tümel) Bilgi-Cüz’î (Tikel-Tekil) Bilgi”⁸⁸ “Ma’kulat (Akledilebilirler)–Mahsusat

⁸⁴ el-Curcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 1: 180; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 33.

⁸⁵ el-Curcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 1: 183; Taftazânî, *Şerhu'l-'Akâid*, 94; Esiruddîn el-Ebherî, *Mantık*, trc. Talha Alp, (İstanbul: Yasin Yayınevi, T.y.), 72.

⁸⁶ Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 35.

⁸⁷ el-Ebherî, *Mantık*, 6; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 36.

⁸⁸ el-Ebherî, *Mantık*, 8; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 37.

(Hissedilebilirler)”⁸⁹ gibi başlıklar konumuzla direk bağlantılı olmadığı için ilgili kaynaklara havale edip tezimizle ilgili olan diğer başlıklara geçelim.

1.2.3. Bilginin Vasıtası

Kur’ân’da yer almadığı iddia edilen âyetler hakkında bir yargıda bulunabilmek için bilgi vasıtalarının ne olduğunu öncelikle bilmek gerekir. Bilginin kaynağı veya vasıtası ifadesi, asli ve izafi iki anlam taşır. Asli anlamı, bilinenin kendisini, izafi anlamı ise, bilen ile bilinen arasındaki vasıtayı gösterir. İslâm bilginleri birinci anlamı, bilinenlerin bir varlığa sahip olup olmadıkları veya bilinip bilinmeyeceği bağlamında ele alırlar. İkincisini ise bizim de kastettiğimiz şey olan bilginin kaynağının ne olduğu bağlamında ele alırlar.⁹⁰

Bilginin tanımında da değindimiz üzere Kur’ân bilginin kaynağını, başta vahiy, sonra duyular ve akıl⁹¹ olarak belirler. Biz de İslâm âlimlerinin İslâm kültür külliyatından istinbat ettikleri en kapsamlı ayrımı kısaca buraya alacağız. Bu ayrım, şüphesiz ki vahyin bilgi kaynağı olmasında ihtilaf yoktur, onun için vahyin dışındaki bilgi kaynakları temelde duyular, akıl ve doğru haber⁹² olarak belirlenmiştir.

1.2.3.1. Duyular

Kelamcılar, kesin bilgi sağlayan duyuları, görme, duyma, tatma, koklama, dokunma olarak belirleyip sadece bu beş duyu ile de sınırlandırmamışlardır.⁹³ Mesela bu saydıklarımıza ek olarak beş tane de batınî duygudan söz edilir. Bunlar: Müştereke: tüm harici duyu verilerini toplayan batını duygudur. Hayal: varlıklar kaybolduktan sonra onları tekrar resmeden duygudur. Vehim: duyu idraklerinden doğrudan anlaşılmayan cüz’î şeyleri üreten duygudur, anne sevgisi gibi. Hafıza: bütün idrakleri, hayalleri ve cüz’î bilgileri toplayıp muhafaza eden duygudur. Mutasarıfa: hafızada yer alan bütün şeyleri kullanarak bilgi haline getiren duygudur.⁹⁴

⁸⁹ İlhan Kutluer, “Mahsûs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Tdv Yayınları, 2003), 27: 392-393; İlhan Kutluer, “Ma’kûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Tdv Yayınları, 2003), 27: 459-460; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 38.

⁹⁰ Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 40.

⁹¹ es-Sâbûnî, *el-Hidâye Şerhu Bidâye fi Usûli’ d-Dîn*, 8-10.

⁹² et-Taftazânî, *Şerhu’l- ‘Akâid*, 61.

⁹³ es-Sâbûnî, *el-Hidâye Şerhu Bidâye fi Usûli’ d-Dîn*, 8; Pezdevî, *Usûlu’ d-Dîn*, 21.

⁹⁴ et-Taftazânî, *Şerhu’l- ‘Akâid*, 68.

Kelamcılar, sağlam duyularla elde edilen bilginin kesin bilgi olduğunu ve inkârının mümkün olmadığını söylemişlerdir. Duyularla elde edilen bilgiler akıl yürütmelerle elde edilen bilgilerden daha sağlam ve bağlayıcıdır.⁹⁵

1.2.3.2. Akıl

Aklın tanımında ihtilaf edilmiştir. Mesela Taftâzânî (v. 792/1390) akılla ilgili üç tanım yapar: Birincisi: “insan nefesine ilim ve idrak için zemin hazırlayan güçtür.” İkincisi: “hisler sağlıklı çalışınca zaruri bilgilerin meydana geldiği fitri bir yetenektir.” Üçüncüsü: “hislerin haricinde aklın kendi işleyişiyle bilgi elde etmesini sağlayan cevherdir.”⁹⁶

“İlmi kabul etmeye hazır olan güçtür”⁹⁷

“İyiye kötüden ayıran yetenektir.”⁹⁸

“Bu tanımlarda akıl zarurî bilgi olarak kabul edilmiştir. Çünkü zikredilen şeyleri bilmek zarurî bilgidir. Ama genel kabul aklın sağladığı bilgilerin iki kısım olduğudur. Birincisi, zarurî bilgiler; akılda var olan ve üzerinde düşünülmesi gerekmeyen bedihi (apaçık) bilgilerdir. Bütünün parçadan büyük olduğunun bilinmesi gibi Akıl sağladığı zarurî bilgilerde özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkânsızlığı prensiplerine dayandığı söylenebilir. İkincisi, istidlali bilgiler; âlemin yaratılmış olduğundan hareketle bir yaratıcının olması gerektiği bilgisinin elde edilmesi gibi tefekkür gerektiren, zarurî ve bedihi olmayan bilgidir.”⁹⁹

1.2.3.3. Doğru Haber

Bu bilgi kaynağının öne çıkan tanımı ise şöyledir: “Hakkında doğru veya yanlıştır hükmü verilebilen önermedir. Haberin, vakıya mutabık olup olmamasından ve haberi verenin güvenilirliğinden, doğru veya yanlışı tespit edilebilir.”¹⁰⁰

⁹⁵ Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 41.

⁹⁶ et-Taftazânî, *Şerhu'l-'Akâid*, 89.

⁹⁷ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 715.

⁹⁸ Şaban Ali Düzgün, Muammer Esen, Mahmut Ay, *Sistemik Kelam*, edt. Ahmet Akbulut, (Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2011), 168.

⁹⁹ Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 42-43.

¹⁰⁰ et-Taftazânî, *Şerhu'l-'Akâid*, 71.

Kelamcılar, bilgi kaynağı olan doğru haberi, mütevâtir haber ve peygamberlerin verdikleri haber şeklinde ikiye ayırırlar. Bir haberin mütevâtir olması için yalan üzerine birleşmelerinin imkânsız olduğu çok sayıda bir grup tarafından nakledilmesi gerekir. Mütevâtir haberi nakledenlerde İslâm ve adalet şartı aranmaz. Burada asıl olan bu grubun yalan üzere birleşmelerinin imkânsız oluşudur. Bazı âlimlere göre mütevâtir haber istidlali bilgi sağlar.¹⁰¹ Çoğunluğa göre ise duyulara dayalı bilgi gibi zarurî bilgi oluşturur. Mütevâtir haberin zorunlu bilgi oluşturması, haber verilen şeyin müşahedeye dayalı olması, verilen haberin mümkün olması ve aklen imkânsız olmaması gibi şartlara bağlıdır.¹⁰²

Peygamber haberine gelince: kendi çağında yaşayanlar için kesin bilgi ifade eder ama sonraki dönemlerde yaşayanlar için naklediliş şartlarına göre bilgi değeri değişebilir. Bu haber mûcize ile desteklenme şartından dolayı istidlali bilgi kaynağı kabul edilmiştir. Zarurî bilgi kaynağı değildir. Yani peygamber haberinin kesinlik ifade etmesinin şartı, Peygamberliğin mûcizelerle ispatına bağlı olduğundan peygamber haberi istidlalidir. Bu haber sonraki nesiller açısından tevattür şartlarını taşıyarak nakledilmişse hem itikatta hem de amelde bilgi kaynağıdır. Âhâd yolla nakledilmişse itikatta tartışmalı olmakla beraber amelde genel olarak bilgi kaynağı kabul edilir.¹⁰³

Bilgi kaynağı olarak burada işlediklerimizin, yegâne bilgi kaynakları olduğu gibi bir iddiamız yoktur. Felsefe ve tasavvuf gibi farklı disiplinlerde daha başka bilgi kaynakları da zikredilmiştir. Bu konunun başında da zikrettiğimiz üzere genel kabul gören bilgi kaynakları bunlardır. Bu tespitler ise genelde kelamcıların tespitidir. Çünkü kelamcıların bilgi kaynaklarına yaklaşımı, İslâmî bilgi anlayışının temelini oluşturur.

Tezimizin konusu olan Kur'ân'da Yer Almadığı İddia Edilen Âyetler ile ilgili ikinci bölümde işleyeceğimiz haber-i vâhid olan rivayetler, iktisabi bilgiye dâhil olduğu gibi bu başlık altına da girmektedir. Haber-i vâhid'in önemine binaen bu başlık altında bulunduğunu ifade etmek için burda kısaca değindik. Haber-i vâhidi müstakil bir başlıkta işleyeceğimizden konumuza taalluk eden kısmı ilgili yere havale ediyoruz.

¹⁰¹ Düzgün v. dğr., *Sistematik Kelam*, 172.

¹⁰² et-Taftazânî, *Şerhu'l-'Akâid*, 72.

¹⁰³ Düzgün v. dğr., *Sistematik Kelam*, 172-173; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 44-47.

1.2.4. Bilginin Değeri

Bilginin değeri denilince iki şey anlaşılır, birincisi; bilginin imkânı yani, doğru bilginin mümkün olup olmadığı meselesidir. İkincisi; doğru bilginin mümkün olduğunu kabul ettikten sonra, elde edilen bilginin kuvveti (kesin bilgi zanni bilgi gibi)¹⁰⁴ ve birbirine karşı konumlarıdır.¹⁰⁵

1.2.4.1. Bilginin İmkânı

“Bu mesele temelde varlığın Hakikatinin kendinde bulunup bulunmadığı meselesidir. Çünkü varlığın kendindeki hakikati kabul edilmediğinde, kabul edilebilir bilgiye ulaşamayacağı sonucu ortaya çıkacaktır. Onun için İslâm âlimleri öncelikle dikkatleri bu noktaya çekerler. İslâm âlimlerine göre “eşyanın hakikati kendi varlığı ile sabittir.”¹⁰⁶ Varoluş bedihidir ve tanıma ihtiyacı yoktur.”¹⁰⁷

“Varlığın bedihi olduğu kabul edilince kabul edilebilir bilgiye ulaşmanın zemini oluşturulmuş olur. Bundan dolayı âlimlerimiz genel/geçer, kabul edilebilir bilgiye ulaşmayı mümkün görürler. Dolayısıyla İslâm bilgi anlayışında Allah ve âlem hakkında mümkün olduğu ve bu bilginin gerekli şartları taşıması durumunda güvenilir olduğu kabul edilir.”¹⁰⁸

1.2.4.2. Bilginin Gücü

Değişik kaynak ve süreçler takip edilerek elde edilen bilgilerin tamamı doğru ve güvenilir olmadığı gibi, doğruluğu muhtemel olan bilgilerin hepsi de aynı derecede kesin değildir. Bu durumda elde edilen bilginin hangi durumda ne derece güçlü olacağı ve hangisinin diğerine tercih edilmesi gerekir? İslâm âlimleri elde edildiği kaynak ve yöntemle bağlı olarak güçlülük derecelerini ifade etmek üzere bilgiyi, zihindeki netliği ve kalpteki tesirine göre ele alıp farklı şekillerde isimlendirmişlerdir. Bilginin kuvvet derecelerini ifade eden kavramlar sırasıyla, kesin bilgi, zan, şek, vehim ve cehalettir.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Burada kastedilen bir sonraki başlık olan “Bilginin Gücü” bölümü ve alt başlıklarıdır.

¹⁰⁵ Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 52.

¹⁰⁶ et-Taftazânî, *Şerhu'l-'Akâid*, 51-52.

¹⁰⁷ Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 52.

¹⁰⁸ es-Sâbûnî, *el-Hidâye Şerhu Bidâye fi Usûli'd-Dîn*, 16; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 52; Ömer Türker, Osman Demir, *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî* (İstanbul: İsam Yayınları 2011), 428.

¹⁰⁹ Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 53.

Konumuzla ilgili olan başlıklar kesin bilgi ve zanni bilgi olduğu için kısaca bu iki başlığı açıklayıp diğer başlıkları ilgili kaynaklara havale ediyoruz.

1.2.4.2.1. Kesin Bilgi (Yakîn)

Bilginin bir sıfatı olan yakîn, “Bir şeyin olduğu gibi olacağına, vakıya mutabık olup zevale imkânı olmayacak şekilde inanmaktır.”¹¹⁰

Kesin bilgi olan yakîn kendi içerisinde üçe ayrılır.¹¹¹ “Birincisi, ilme’l-yakîn: aklın ve naklin veya nazar ve haber’in ifade ettiği bilgidir. “Hayır! Keşke ilme’l-yakîn ile bilseydiniz” (102/Tekâsür 5) âyeti ile bu bilgiye işaret edilir. “İkincisi, ayne’l-yakîn: sağlam duyuların tecrübe ve müşahedeleri aracılığıyla elde edilen bilgilerdir. “Sonra and olsun ki o Cehennem’i ayne’l-yakîn göreceksiniz” (102/Tekâsür 7) âyetinin konusu olan bu bilgi bir öncekine göre daha üstün ve güçlüdür. Ateşi görerek bilmek, Hz. İbrâhim’in (as) Allah’tan ölümleri nasıl dirilttiğini¹¹² kendisine göstermesini istemesi ayne’l-yakîn bilgiye misal olarak verilebilir.” “Üçüncüsü, hakka’l-yakîn: kalp ile duyulan, basiretle müşahade edilen ve yaşanarak elde edilen bilgidir. “Şüphesiz bu, kesin gerçeğin ta kendisidir” (56/Vakıa 95) âyeti bu tarz bilgiyi ifade eder. Bu tür bilgi zikredilen bilgilerin en üstünüdür.” Yapılan açıklamalardan yola çıkarak yakîn’in belli bir gayretle elde edilen iktisabi bir bilgi türü olduğu söylenebilse de, hem zarurî hem iktisabi bilgiyi birlikte barındırdığı görülebilir. Çünkü yakîni bilgide asıl vurgu zarurîlik veya kesbîlik üzerine değil kesinlik üzerinedir.¹¹³

İşleyeceğimiz rivayetlerin az bir kısmı bu başlık altına girer. Çünkü rivayetlerin hepsi aynı kesinlik derecesine sahip değildir.

¹¹⁰ el-Cürcânî, *Mu‘cemu’t-Ta‘rifât*, 131; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 54.

¹¹¹ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 1196-1197; Ahmet Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2011), 465; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 54.

¹¹² “Bir vakit de İbrâhim: Ya Rabbî, ölümleri nasıl dirilteceğini bana gösterir misin? demişti. Allah: ‘Ne o, yoksa buna inanmadın mı?’ dedi. İbrâhim şöyle cevap verdi: ‘Elbette inandım, lâkin sırf kalbim tatmin olsun diye bunu istedim. Allah ona: Dört kuş tut, onları kendine alıştır. Sonra kesip her dağın başına onlardan birer parça koy. Sonra da onları çağır! Koşa koşa sana geleceklerdir. İyi bil ki Allah azizdir, hakîmdir.(üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir)” (2/Bakara 260)

¹¹³ İlme’l, ‘Ayne’l, Hakkal yakîn için bkz. el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 1196-1197; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, 465; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 54-55.

1.2.4.2.2. Zan İfade Eden Bilgi (Zan)

Gerçeklik ihtimali yüzde ellinin üzerinde bulunmakla birlikte kesin olmayan, aksinin de olma ihtimali olan bilgi ve hükümdür.¹¹⁴

Kur'ân'da "zan" kelimesi; yakînî bilgi, bilme, içten isteme, bekleme, sanma, sezme, yerme, vehim, tahmin, hayal, yanlış inanç, hevâ, taklit, nefsin tahakkümü gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹¹⁵ Zan kelimesi, bu anlamlar göz önünde bulundurulunca zıt anlamlar için kullanılabilen bir kelimedir. Bu anlamlara bağlı olarak zanna hem uyulması hem de uzak durulması söz konusudur. Zan kelimesi, yakîn, zannı galip veya gerçeğe uygun zan gibi anlamlara gelince bu zanna uymak gerekir veya bu zanna uymak meşrudur.¹¹⁶ Öte taraftan zan, kendi içinde zan ve zannı galip şeklinde ikiye ayrılmıştır. Gerekli nazari faaliyet gerçekleşip bazen tercih etme meylî oluşursa buna "zan" bu zan giderek güçlenip kesine yaklaşırsa buna da "zannı galip" denir.¹¹⁷

İşleyeceğimiz rivayetlerin çoğunluğu bu başlık altına girip zanni bilgi ifade eder. "Şüphe İfade Eden Bilgi (Şek)"¹¹⁸ "Vehim (Vehm)"¹¹⁹ "Cehalet (Cehl)"¹²⁰ konuları için ilgili kaynaklara bakılabilir.

Buraya kadar ki işlediğimiz bilgi türlerinden kadim ve zaruri bilginin kesinlik ifade etmesinden dolayı reddi mümkün değildir. Kur'ân bu iki bilgi türü ile bize gelmiş olup kesinliğinde herhangi bir şüphe yoktur. Hadis ve iktisabi bilgi ise delile dayalı olunca kesin bilgi ifade etmekle beraber şüphe de barındırmaktadır. İkinci bölümün konusu olan rivayetler bu iki başlıkla direk bağlantılı olmakla beraber bilginin vasıtaları olan duyular, akıl, doğru haber, kısmen yakîn ve daha fazla zan ifade eden bilgiyle de bağlantısı vardır. Sonraki başlıkta rivayetlerin bu yönü hakkında bir sonuca ulaşabilmek için haber-i vâhid'i işleyeceğiz

¹¹⁴ Hayrettin Karaman, *Fıkıh Usûlü*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013), 89.

¹¹⁵ Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 56-57.

¹¹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2: 328; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 56-57.

¹¹⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2: 328; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 56-57.

¹¹⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2: 328; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 559; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 90; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 58.

¹¹⁹ Karaman, *Fıkıh Usulü*, 89; el-Kindî, *Resâilu'l-Kindî li Felsefiyye*, 169; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 59.

¹²⁰ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 249-250; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 59-60.

1.2.5. Haber-i Vâhid, Bilgi Değeri ve Amel Edilebilirliği

Yukarıda bilgi kaynakları bölümünde genel kabul gören bilgi kaynaklarından biri olan doğru habere kısmen değindik. Usul âlimlerimiz de haberi bilgi kaynağı kabul edip onu kendi içerisinde kısımlara ayırarak, bilgi ve amel değerine de değinmişlerdir. Burada usûl âlimlerimizin görüşlerine yer verilecektir. Ayrıca bu başlık altındaki bilgiler ikinci bölümde ele aldığımız rivayetlerin kendisiyle ortaya çıkardığı problemi çözmeye ve akla gelebilen şüpheli sorulara cevap olmaya bir nebze katkı sunacaktır.

Usûl âlimleri genel olarak haberi ikiye ayırmışlardır. Birincisi, mütevâtir haberdir ki bunun üzerinde nerdeyse herhangi bir ihtilafın olmadığını ve mütevâtir haberin hem bilgi değerinin olduğu hem de amel edilebilirliği hakkında ittifak olduğunu söyleyebiliriz. Ama aynı şeyi tezimizin de konusu olan haber-i vâhid rivayetler için söyleyip söyleyemeyeceğimize karar vermek için haber-i vâhidi incelememiz gerekmektedir.

1.2.5.1. Haber-i Vâhid

Sözlükte: “haber” ve “vahid” kelimelerinden oluşan haber-i vâhid, tek kişinin verdiği haber anlamına gelir.¹²¹ İstilahta ise birçok tanımlı yapılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Gazzâlî (v. 505/1111) haber-i vâhidi, “Tevâtür derecesine ulaşmayan haberdir. Doğruluğu bilindiği için peygamber sözü haber-i vâhid değildir”¹²² şeklinde ifade eder.

İbn Hazm (v. 456/1064) haber-i vâhidi, “Bir ravinin başka bir raviden naklettiği haberdir.”¹²³ Şeklinde tanımlar.

Pezdevî (v. 493/1100) haber-i vâhidi, “Meşhur ve mütevâtir olmamak şartıyla, bir, iki veya daha fazla kişinin rivayet ettiği haberdir.”¹²⁴ Şeklinde ifade eder.

¹²¹ Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 279.

¹²² el-Gazzâlî, *Mustasfâ*, 316.

¹²³ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1403/1983), 1:108; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 279.

¹²⁴ Ebu'l-Yusr Muhammed Pezdevî, *Usûlu'l-Pezdevî*, (B.y.y: Mîr Muhammed Kutubhâne, t.y.), 152; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 279.

En kapsamlı tarif olarak Hanefilere nispet edilen şu tanım zikredilebilir: “Haber-i vâhid mütevâtir ve meşhurun altında olup, birkaç kişi tarafından nakledilen, şeklen ve mânen şüphe barındıran, bir ihtimalle Resûlullah’a nispet edilen haberdır.”¹²⁵

1.2.5.2. Haber-i Vâhidin Kısımları

Haber-i vâhid birçok âlim tarafından farklı şekillerde taksim edilmiştir. Bu taksimde genel kabul gören taksim bilgi değeri esasına dayanarak yapılan ikili taksimdir.¹²⁶

Birincisi: ilim ifade etmesi, haber verenin doğruluğunu gösteren, delillere dayalı olan haberdir. Mesela kendisinin dışında harici bir delil olan mûcize ile doğruluğu desteklenen Peygamberin verdiği haber, ilim ifade eder.

İkincisi: ilim ifade etmesi, haberi verenin doğruluğunu gösteren delillere dayalı olmayan haber-i vâhid’tir. Bu da bir delilin bulunup bulunmamasına göre ilim ifade eden ve ilim ifade etmeyen şekilde ikiye ayrılır: birincisi, haberi aktaran kişilerde adalet ve sayı şartı veya bu ikisinden bir şart yerine gelirse ilim ifade eder. İkincisi, bu şartlar bulunmuyorsa bu haber ilim ifade etmez.¹²⁷

Haber-i vâhidin, haberi verenin doğruluğu konusunda delilin bulunup ilmi gerektiren kısmını âlimlerimiz altı kısma ayırmışlardır.¹²⁸

“Birincisi, haberi verenin doğruluğunu, Allah’ın onayladığı haberdir. Kur’ân’da bazı sahabilerin söylediklerini onaylaması bu kabildendir.”

“İkincisi, Peygamberlerin vermiş olduğu mûcize ile desteklenen haberdir. Peygamberlerin doğruluklarına mûcize delildir.”

“Üçüncüsü, mûcize gösteren Peygamberlerin, doğru olduğunu bildirenlerin haberidir. Bunların yalanı, Peygamberin yalancılığını göstereceğinden, mümkün değildir. İcma’ı ümmetin bağlayıcılığı buna dayanmaktadır. Bundan dolayı bir konuda icma oluştuğunda buna uymak zorunludur.”

¹²⁵ Pezdevî, *Usûlu'l-Pezdevî*, 152; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 279.

¹²⁶ Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 281-282.

¹²⁷ Mehmet Kubat, “Kelâm İlminin Yeniden İnşasında Hadîs’in Rolü”, *"Kelâm İlmi'nin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri" Sempozyumu* (Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 13-15 Eylül 2004), 263; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 281-282.

¹²⁸ el-Gazzâlî, *Mustasfâ*, 308-309; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 281-282.

“Dördüncüsü, bir şeyin Peygamber’in huzurunda anlatılıp onun bilgisine sunulması ve Peygamber’in bunu reddetmemesi şeklinde ortaya çıkan haberdır. Çünkü Peygamber yalanı onaylamaz.”

“Beşincisi, birinin, kalabalık bir grup önünde bir olayı anlatıp onların bilgisine sunması ve bu grubun bunu reddetmemesi ile ortaya çıkan haberdır. Çünkü bir topluluğa sunulan bilginin yanlış olması durumunda kimsenin itiraz etmemesi mümkün değildir. Dolayısıyla bu tür haber de ilim ifade eder.”

“Altıncısı, ümmetin bir konu üzerinde icma ederek kabul ettiği haberdır. Bu haberin üzerinde icmanın oluşması haberin doğruluğunu gösterip ilim ifade eder.”¹²⁹

“Bu zikrettiğimiz altı maddedeki haber-i vâhidler, delil bulunduğundan dolayı istidlale dayalı olarak kesin bilgi ifade edip ameli gerektirmektedir. Zikredilen haberlerin ilim ifade etmesi harici bir delile dayanmasından dolayıdır. Ayrıca bu haberler kendisine şahitlik edenler için ilim ifade eder. Sonraki nesiller için ilim ifade etmesi isnadındaki güce bağlı olarak değişebilir. Ama çoğunlukla ilim ifade etmeye devam etmiştir. Çünkü âlimlerin çoğu bu altı şekilde gerçekleşen haberin bilgi ifade ettiği hakkında neredeyse ihtilaf etmemiştir.”¹³⁰

İkinci bölümde tezimize almış olduğumuz rivayetler, yukarda yapılan ikili taksimin ikinci kısmına yani haberi verenin doğruluğunu gösterip delillere dayalı olmayan, bir delilin bulunup bulunmamasına göre ilim ifade eden veya etmeyen kısma girmektedirler. Bundan sonraki başlığın konusu tam olarak bu kısmın izahıdır.

1.2.5.3. Haber-i Vâhidin Bilgi ve Amel Değeri

Yukarıdaki ikili taksimatın birinci bölümünün altında, altı grup haber-i vâhidin bilgiyi gerektirdiği konusunda genel bir ittifakın olduğunu ifade ettik. bunların dışında kalan yani ikili taksimin ikinci bölümünün konusu haber-i vâhidin bilgi değeri ve ameli konusudur.

¹²⁹ Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 281-282.

¹³⁰ el-Gazzâlî, *Mustasfâ*, 308-309 (imam Gazzâlî bu kısmı üç temel bölüme ayırır; birincisi, tasdiki gerekli olan haber, İkincisi, tehzibi gerekli olan haber. Üçüncüsü, ne tasdik nede tezib edilebilen haberdır. Buraya aldığımız kısmı birinci bölüm olup imam Gazzâlî bu bölümü yedi kısma ayırmıştır.); ayrıca bkz. Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 281-282.

Bu konu hakkında temelde üç görüş olup üzerinde çok geniş tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalar kendisiyle birlikte zengin bir malzemenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Oldukça geniş olan ve üzerinde çok şeyler söylenen bu üç görüşün ikisine kısaca temas edip, tezimizin konusuna ışık tutan diğer görüşü detaylıca incelemeye çalışacağız.

1.2.5.3.1. Haber-i Vâhidin İlim ve Ameli Gerektirmemesi

Bu görüşte olanlar azınlığı teşkil edip kendi aralarında da fikir birliğine varamamış en zayıf görüşü temsil ederler. Bunların bir kısmı haber-i vâhid ile ameli aklen imkânsız görürler. Çoğunluğu ise aklen ameli mümkün görürler. Bunların görüşlerini, itirazlarını ve kendilerine verilen cevaplarla, görüşlerinin nasıl yürütüldüğünü ilgili kaynağa havale edip bu kadarla iktifa etmiş olalım.¹³¹

1.2.5.3.2. Haber-i Vâhidin İlmi Gerektirmeyip Ameli Gerektirmesi

Şu an zikredeceğimiz ve bir sonraki başlık olan üçüncü görüşü âlimlerin cumhuru temsil etmekle beraber bu başlık altındaki görüşü savunanlar daha fazladır. Bu görüştekiler, üçüncü görüştekilerle, haber-i vâhid ile amel noktasında ittifak halinde olup ilim veya bilgi ifade etmesi noktasında ihtilaf etmişlerdir. Bu görüş sahiplerine göre, “Haber-i vâhid ilmi gerektirmeyip zan ifade eder.”¹³² İlmi gerektirmesi aklen muhaldir. Aklen düşünüldüğünde bu haberin yalan veya doğru olduğu kesin olarak tespit edilemez. Yine bu görüş sahiplerine göre haber-i vâhid ilim ifade etseydi, mütevâtir haberle Kur’ân’ın neshi caiz olduğu gibi haber-i vâhid ile de caiz olurdu. Bir şahidin şahitliği ile hüküm verilirdi. Mütevâtir haberde olduğu gibi ravinin âdil ya da fâsık olması durumu etkilemezdi diyerek, haber-i vahidin yapısına ve haber-i vâhid’teki vehim ve yalan ihtimaline dikkat çekerler. Haber-i vâhidin bilgi değerine bakış açıları genel itibariyle böyle olmasından dolayı, haber-i vâhid ile amel etmeyi de aklen değil sem’an yani nakle dayandığından caiz görürler.¹³³

İkinci bölümde ele alacağımız rivayetlerin bazılarının şerhinde, bu rivayetler haber-i vâhid’tir, haber-i vâhid ile Kur’ân sabit olmaz şeklinde yorumlar göreceğiz. O

¹³¹ İ’tikâdî konulardaki bilgi değeri için bkz. Kubat, “Kelâm İlminin Yeniden İnşasında Hadîs’in Rolü”, 266; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 301.

¹³² Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usûlü*, (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 55.

¹³³ İ’tikâdî konulardaki bilgi değeri için bkz. Kubat, “Kelâm İlminin Yeniden İnşasında Hadîs’in Rolü”, 267; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 293-294.

yorum sahipleri, âlimlerin de cumhurunu teşkil eden, bu görüş sahipleridir. Biz de bu görüşe katılıyor ve haber-i vâhid ile Kur'ân'ın neshinin mümkün olamayacağını düşünüyoruz.

1.2.5.3.3. Haber-i Vâhidin Hem İlmi Hem Ameli Gerektirmesi

Hadisçilerin çoğunluğu ve Ahmed b. Hanbel'in de içinde olduğu bu görüş sahipleri, ehlinin sıhhatine hükmettiği haber-i vâhidin zarurî olarak yakîni (kesin) bilgi sağladığı kanaatindedir.¹³⁴ Genel olarak görüşleri ise aşağıdaki gibidir.

Sıhhat şartlarını taşıyan haber-i vâhid, mütevâtir haberde olduğu gibi istidlale gerek kalmadan nefsimizde ilmi ortaya çıkarır. Bazıları, eğer haber-i vâhid kesin bilgi olsaydı, insanlar bu konu hakkında ihtilaf etmezdi şeklinde itiraz etmişler, onlar da bu itiraza şöyle cevap vermişlerdir: Bu ilim Allah'ın ikramıdır. Bazılarının ihtilaf etmesi haber-i vâhidin zarurî bilgi ifade etmesine engel değildir, çünkü mütevâtir haber zarurî bilgi ifade ettiği halde onda da ihtilafa düşülebilmektedir. Ayrıca haber-i vâhid için herhangi bir delil veya karine bulunduğu zaman mütevâtir haber seviyesine çıkabilmektedir.¹³⁵

Haber-i vâhidin istidlali olarak kesin bilgi sağladığını savunanlar görüşlerini destekleyecek birçok delile yer vermişlerdir. Mesela: “Mü'minlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgiye sahip olmak ve seferden dönenleri uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.” (9/Tevbe 122) Bu âyette geçen “nefer” kelimesinden yola çıkarak, âyet gereği bir kişi de olsa dinde ilim sahibi olması ve sefere gidenlerin dönüşünde onlara dinlerini hatırlatma görevini üstlenmesine dair ilahi emir, haber-i vâhidin ilim ve ameli gerektirdiğini savunurlar. Aynı şekilde bu ayet ve fasığın haberinin araştırılmasını emreden Hucûrât Sûresi altıncı âyeti birlikte değerlendirerek, fâsık olanın değil âdil bir şahsın verdiği haberin ilim ve ameli gerektirdiğini savunurlar.¹³⁶

Birçok ayette zan ile amel eleştirilmektedir. Haber-i vâhid ile amel konusunda ise icma' vardır. Zanni eleştiren âyetlerden dolayı zan ile amel edilmeyeceğine göre, haber-

¹³⁴ Yıgın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 286-291

¹³⁵ İ'tikâdî konulardaki bilgi değeri için bkz. Kubat, “Kelâm İlminin Yeniden İnşasında Hadîs'in Rolü”, 264-265; Yıgın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 286-291

¹³⁶ el-Gazzâlî, *Mustasfâ*, 317-318; Yıgın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 286-291

i vâhid ile amelin vacip olması haber-i vâhidin ilim gerektirdiğini gösterir. Haber-i vâhid'in istidlalen ilim gerektirmesi Hz. Peygamber'in (sas) beyan görevinden dolayı her sözünün vahiy olduğunu gösterir. Allah "Zikri biz indirdik ve muhakkak onu biz koruyacağız" (15/Hicr 9) âyetinin kapsamına Hz. Peygamber'in sözleri de girer. Bu durumda Hz. Peygamber'in sözlerinin de korunması gerekir. Dolayısıyla yalan ve vehimler haber-i vâhid arasında uzun süre barınamayacağından, Hz. Peygamber'den sika raviler vasıtasıyla gelen haber-i vâhid bilgi gerektirir. Hz. Peygamber'in kıyamete kadar sürecek beyan ve tebliğ vazifesi dikkate alındığında ilmin sadece mütevâtir habere has kılınması, Hz. Peygamber'den gelen dinin büyük bir kısmının iptalini gerektirir. Oysa Allah'ın dini koruma altındadır ve bu durumda haber-i vâhidin ilim ifade etmesi gerektiği kabul edilmelidir.¹³⁷

Ayrıca Allah Resûlu'nün bildirdiği her şey sünnettullahıdır. Sünnettullahın değişmeyecek oluşu da ayetle sabittir. Bu da Allah Rasûlu'nden aktarılanları güvence altına almaktadır. Öbür taraftan Allah zan ile veya bilgi sahibi olunmadan konuşmayı yasaklamıştır. Bundan dolayı zan, yalan ve vehme ihtimali olan haber ile "Allah Resûlü buyurdu." denilmesi caiz olmaz. Bu ifadeler ancak ilimle kullanılabilir. Diğer bir nokta ise haber-i vâhidin sayı bakımından çok oluşudur. Bunların hepsinin yalan oluşu imkânsızdır. Dolayısıyla ravileri adil ve şöhret bulan haberlerin doğru olması gerekir. Ayrıca, kabir azabı, Münker Nekir'in sorgusu, Allah'ın gözle görülmesi gibi kesin bilgi ile bilinebilecek şeyler haber-i vâhid ile sabit olmuştur. Bu da haber-i vâhidin ilim ve amel gerektirdiğini gösterir.¹³⁸

Haber-i vâhidin kesin bilgi gerektirdiğine dair uygulamalardan da birçok misal vardır. Bunlardan bir kısmı şunlardır: Hz. Peygamber (sas) Hz. Muâz ve Hz. Ali'yi Yemen'e, Ebu Ubeyde'yi Necran'a, Hz. Ebû Bekir'i hac emiri olarak Mekke'ye göndermiştir. Bu görevlendirmelerde tevatürün bulunması veya kendileriyle götürdükleri haberlerin geçersiz olduğu düşünülemez. Dolayısıyla bu uygulamalar da haber-i vâhidin kesin bilgi gerektirdiğini gösterir.¹³⁹ Hz. Peygamber Muâz'ı (ra) Yemen'e gönderirken "Allah'ın, mallarından dolayı kendilerine zekâtı farz kıldığını

¹³⁷ İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, 108-113; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 286-291.

¹³⁸ İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, 108-113; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 286-291.

¹³⁹ İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, 108-113; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 286-291

onlara bildir (اعلمهم)¹⁴⁰ diyerek bir kişinin rivayetini ilim olarak nitelemesine dikkat edilmelidir. Sahabi ve tabiûn uygulamaları da bunları destekler. Çünkü onlar âyetleri öğrenmede çok kişinin rivayet etmesini beklemeyip amel etmiştir.¹⁴¹

Ayrıca bir köyde yaşayan kıraat âliminin, muhaddisin veya müftünün verdiği bilgiler, köylüler için bağlayıcıdır. Elçilerin getirdiklerini alıp aktaranların söylediklerine riâyetin gerekli olması, bir Müslümanın halkı kâfir olan bir beldeye gidip İslâm'ı tebliğ etmesi, bir halifenin bir elçiyi başka bir ülkeye gönderip elçinin İslâm'ı anlatması karşısında muhatapların kabul etme sorumluluğunu yüklenmesi, haber-i vâhidin kesin bilgi ifade ettiğini gösterir. Öte yandan uygulamada haber-i vâhidin bilgi gerektirdiğini kabul etmemek, namaz, zekât, hac gibi dinden olduğu kesin olan şeyleri kabul etmemeye götürebilir. Çünkü bu temel ibadetlerin detayları haber-i vâhide dayanır. Dolayısıyla haber-i vâhid kesin bilgi gerektirir.¹⁴²

Haber-i vâhidle ilgili bu kadar bilgiden sonra, yukarıda da değindiğimiz üzere haber-i vâhidin kesin bilgi ifade ettiği altı maddenin dışında kalan haber-i vâhidi de kabul etmemiz gerekecektir. Tezimizin ikinci bölümünün çoğunluğunu oluşturduğu, haber-i vâhidin bu kısmını da, bu durumda kabul edecek miyiz? Kanaatimizce, ikinci bölümde ele alacağımız rivayetleri bu sınıfa koymak doğru değildir. Haber-i vâhidin hem bilgi hem de ameli gerektirdiğini kabul ediyoruz. Çünkü ibadetlerin çoğunluğu ve muamelatla ilgili birçok hüküm haber-i vâhid ile sabit olmuştur. Kur'ân'dan bir kısım âyetlerin kaldırılması ile ilgili rivayetleri, iki ve üçüncü görüşü mezcederek değerlendirmek daha doğru olacaktır. Şöyleki: söz konusu Kur'ân olduğu ve haber-i vâhid ile kur'ân, bilgi derecesi bakımından eşit olmadığı için, Kur'ân'dan bazı âyetlerin kaldırıldığı ile ilgili rivayetler kesin bilgi ifade etmezler ve haber-i vâhid ile Kur'ân'dan âyetlerin kaldırılması mümkün değildir. Fakat bu rivayetlerle amel noktasında haber-i vâhid'in kesin bilgi ifade ettiğini kabul etmekte herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü bu rivayetlerle amel etmeye herhangi bir engel bulunmamaktadır.

¹⁴⁰ Buhârî, Zekât, 1.

¹⁴¹ İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, 101-103; Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 286-291

¹⁴² Yığın, *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı*, 286-291.

1.2.6. Buhârî'nin Sahihinde Haber-i Vâhidin Kesin Bilgi İfade Etmesi

Haber-i vâhidin bilgi değerini araştırırken dikkatimizi çeken başka bir konu da, temel hadis kaynaklarımızın başında gelen İmam Buhârî'nin Sahihinde konumuzla alakalı bir bölüm olduğunu farketmemizdir. Bu bölümün adı “Kitâbu Ahbârî'l Ahad’ yani haber-i vâhidler kitabıdır. Dahada dikkate değer olanı ise bu bölümün ilk bap başlığı “Doğru Sözlü Tek Bir Kişinin Ezan, Namaz, Oruç, Farzlar Ve Ahkâm Konusunda Rivayet Ettiği Bir Haberin Hüccet Olduğunu Gösteren Hadisler Babı” ve sonrasında bu bap başlığını destekleyen diğer bap başlıklarıdır. Bu başlıkların önemi genel bir kabul olan “Buhârî'nin fıkhi görüşleri bap başlıklarındadır” sözüdür. İmam Buhârî'nin haber-i vâhid ile ilgili bu görüşleri, benimsediğimiz görüşü desteklemektedir. Buhârî, Sahihinin ilgili bölümünde haber-i vâhidin ameli konularda hüccet olduğunu savunur. Bu savunuyu yaparken daha çok hadisleri delil getirmekle beraber kısmen de görüşünü desteklemek için bazı âyetleri delil getirmiştir. Bu bap üzerine yapılan bir çalışmada şu ifadeler yer alır:

“Şüphesiz ki Buhârî'nin böyle bir bölüm açması haber-i vâhidin bilgi değeri ve hücciyeti konusunun kendi döneminde de tartışıldığının açık bir göstergesidir. Üstelik Buhârî'nin kitabının dışında neredeyse hiçbir hadis kitabında böyle bir bölüm yoktur. Bu bölümde altı bap başlığı ve bu başlıkların altında toplam yirmi bir hadis vardır. İlk bap başlığı “Doğru Sözlü Tek Bir Kişinin Ezan, Namaz, Oruç, Farzlar Ve Ahkâm Konusunda Rivayet Ettiği Bir Haberin Hüccet Olduğunu Gösteren Hadisler” başlığıdır. İkinci bapta, yukarıda “haber-i vâhidin hem ilmi hem ameli gerektirmesi” başlığı altında zikrettiğimiz delillerden biri olan Tevbe Sûresi 122. âyeti ve Hucûrât Sûresi 6. ve 9. âyeti delil getirmiştir. Bir önceki başlık altında gerekli açıklama yapıldığından bu kısmı tekrara gerek görmüyoruz. Buhârî'nin üçüncü bap başlığı “Yüce Allah'ın Şu Kavli Babı, “Ey İman Edenler Peygamber'in Evine, Size İzin Verilmedikçe Girmeyin... Fakat Davet Edildiğinizde Gidin...” başlığıdır. Burada Buhârî'ye göre, izin isteyene, evden ister Peygamber ister evden bir kişi izin verirse kişi girebilir. Dolayısıyla bu haber-i vâhid ile hareket edilebileceğinin delilidir.”¹⁴³

¹⁴³ Ramazan Özmen, “Buhârî'nin Haber-i Vâhid Savunusunda Kullandığı Âyetler Üzerine Bir İnceleme”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9 (2009): 218-250.

Bütün bu açıklama ve izahlardan sonra ikinci bölümde zikredeceğimiz hadislerin zayıf ve münker olanlar hariç, amel ile alakalı olanları kabul etmemiz gerekir. Önceki bölümlerde izah ettiğimiz üzere haber-i vâhidin amel değeri üzerinde herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Asıl ihtilaf, haber-i vâhidin kesin bilgi ifade edip etmemesidir. Biz burada tezimizde işlediğimiz konuyu destekleme adına “haber-i vâhidin kesin bilgi ifade ettiği” görüşünü tercih ettik. Bu tercih, haber-i vâhidin her alanda kesin bilgi ifade ettiği anlamına gelmediği gibi en doğru görüşü tercih ettiğimiz anlamına da gelmez. Çünkü kelamcıların bu anlamdaki haber-i vâhide yaklaşımı ile fakihlerin yaklaşımı kendi işledikleri alanda farklılık arz eder. Her ilim dalı kendi alanında işlediği şekliyle doğru görüşün kendi görüşü olduğunu söylemesini doğal bir hak olarak görüyoruz ve kendi alanları için bu bir hakikat de olabilir. Mesela kelamcılar haklı olarak itikatta haber-i vâhidi kesin bilgi kaynağı olarak görmez. Diğer branşlardaki ilim ehli de buna katılmaktadırlar. Bizim de haber-i vâhidi kesin bilgi kaynağı olarak kabul ettiğimiz alanın itikad’i alan olmaması, ameli alan olması sebebiyle herhangi bir problem teşkil etmemektedir. Bizim haber-i vâhidi kesin bilgi kabul ettiğimiz alan “haber-i vâhidin hem ilmi hem ameli gerektirmesi” başlığının altında işlediğimiz alandır. Tezimizin de konusu bu alanın bir cüz’ü olan hadislerdir. Önceki başlıklarda da değindiğimiz üzere gerekli şartları taşıyan hadisler haber-i vâhid’tir ve kesin bilgi ifade eder. Bu kesin bilgi ifade eden haber-i vâhidler ameli alan ile ilgili ise, kendileri ile amel edilir. Kur’ân’dan bazı âyetlerin kaldırıldığı ile ilgili ise, bu durumda bilgi kaynaklarındaki derecesine bakarız. Mütevâtir haber olan Kur’ân, âhâd haber olan bu rivayetlerden üstün olup eşit seviyede olmadığından, haber-i vâhid ile Kur’ân’dan âyetlerin kaldırıldığının kabul edilmesi mümkün değildir. Şimdi Kur’ân’da Yer Almadığı İddia Edilen Âyetler’e delalet eden rivayetleri incelemeye geçebiliriz.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA YER ALMADIĞI İDDİA EDİLEN ÂYETLER

2.1. Metni Mensûh Hükümü Bâkî Âyetler

Metni mensuh âyetler temelde, metni mensuh hükümü bâkî ve metniyle birlikte hükümde mensuh olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bu başlık altında metni mensuh hükümü bâkî âyetlere delalet eden rivayetleri işleyeceğiz.

2.1.1. “Recm Rivayeti”

Birçok hadis kitabında farklı tariklerle¹⁴⁴ zikredilen recm hadisesi ile ilgili rivayeti, Buhârî’de (v. 256/870) geçen lafızları ile buraya aldık ve manası şöyle: “Allah (cc) Muhammed’i (sas) hak ile gönderdi ve ona kitabı vahyetti. Ona vahyedilen şeylerden biri de recm âyetidir. Biz bu âyeti okuduk, anladık, iyice belledik. Bundan dolayı Hz. Peygamber zina edenleri recm etti. Ondan sonra biz de recm ettik. Korkarım ki, uzun bir zaman geçtikten sonra, birileri kalkıp da “Biz Allah’ın kitabında recm âyetini görmüyoruz” diyecek ve böylece Allah’ın vahiy ettiği bir farizayı yapılması gereken bir görevi ihmal ederek dalalete düşecekler. Hâlbuki zina eden evli her erkek ve kadının recmedilmesi hususu Allah’ın kitabında sabittir. Recm, şahitlerle veya gebelikle yahut da suçu itiraf etmekle sabit olursa uygulanır.”¹⁴⁵

Hadis son derece uzun olduğu için sadece konumuzla ilgili olan kısmı buraya aldık, ama konunun anlaşılması için hadisin öncesini zikretmemiz gerekmektedir.

İbn Abbâs özetle şöyle anlatır: “Hz. Ömer (ra) ile birlikte hacca gitmiştik. Abdurrahman b. Avf yanıma gelip Hz. Ömer’in yanında gerçekleşen bir hadiseyi bana şöyle anlattı: “Bir adam Ömer’in (ra) yanına gelip “Falanca şahıs Ömer ölürse kime biat edeceğimizi biliyoruz. Çünkü Ebû Bekir ile birlikte hilafet işini oldubittiye getirdiler” dedi. Hz. Ömer (ra) bu söze çok kızdı ve kalkıp bu konu hakkında bir hutbe vermek istedi ben ona: “Ya Ömer hac mevsimi her taraftan ve her tıynetten insanın bulunması açısından fitneye açıktır. Hutbeni Medine’ye sakla ne söyleyeceksen Medine’de söyle.

¹⁴⁴ Buhârî, Hudûd, 31; Muslim, Hudûd, 4; Tirmizî, Hudûd, 7; Ebû Dâvud, Hudûd, 23; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 1: 36, 37, 43, 47 (Hz. Ömer) 1: 55, 56, (İbn Abbâs); Muvatta, Hudûd, 1501; Dârimî, Hudûd, 16.

¹⁴⁵ Buhârî, Hudûd, 31.

Medine hicret yurdudur hem orada Ensar ve Muhacirler vardır sana destek olurlar” dedim. O da bana hak verip “Vallahi Medine’ye gidince ilk bu konuya değineceğim” diyerek hutbe irad etmekten vazgeçti.

İbn Abbâs, Medine’ye gidildikten sonra olayın şöyle devam ettiğini anlatır: “Cuma Günü güneş tam tepe noktasından kaydığı zaman mescide gitmek için acele ettim. Nihayet Said b. Zeyd b. Nufeyl’i minberin köşe tarafında oturmuşken ben de yanına varıp oturdum. O esnada Ömer (ra) minberin üzerine oturup müezzinler de ezanları okuyup sükût ettikleri zaman ayağa kalktı. Allah’a hamd edip onu layık olduğu yüce sıfatlarla övdükten sonra şunları söyledi:

“Sizlere Allah’ın takdir etmiş olduğu bir konuşma yapacağım. Bilmiyorum belki de bu konuşmam benim ecelimden hemen öncedir! Bu konuşmamı anlayıp kavrayıp, anlayan ve iyi belleyen kimse binitinin ulaştığı her yerde bunu söyleyip yaysın. Akledip kavrayamayacağından endişe eden kimseye gelince, hiçbir kimseye bana yalan isnad etmesini helal etmiyorum. Şüphesiz ki Allah (cc) Muhammed’i (sas) hak peygamber olarak gönderdi ve ona kitabı indirdi...” diyerek yukarıda zikrettiğimiz hadisi söyledi ve sonra konuşmasına şöyle devam etti: “Sonra içinizden biri çıkıp “Vallahi Ömer ölürse ben muhakkak ki falan kimseye biat ederim” demiştir. Sakın kimse onun “Ebu Bekir’e yapılan biat ancak istişaresiz, birdenbire yapıлып tamam oldu” demesine aldanmasın. Dikkat ediniz! Gerçekten o iş böyle çabuk olmuştur. Fakat Allah (cc) o işin kötülüğünden ümmeti korumuştur. İçinizden hiç kimse, kendisine hızla gidilmek amacıyla develerin telef edilmesine Ebû bekir’den daha layık değildir.¹⁴⁶ Bundan sonra kim millete danışmadan Müslümanlardan bir adama biat ederse onun biati kabul edilmez. O biat eden de biat edilen de kendilerini öldürülme tehlikesine atmış olurlar...”¹⁴⁷

Hadisin öncesi, hadisin söylenme sebebi ve ortamını görme açısından konuyu biraz daha anlaşılır kıldığından bu kadarıyla yetinip, hadisin sonrasını konuyu uzatmamak için ilgili kaynağa havale ediyoruz.

¹⁴⁶ Hz. Ömer (ra) mecaz bir ifade kullanmıştır. Kastettiği şey: kendisini ziyaret etmek için sefere çıkılacak biri varsa buna en layık olan Hz. Ebû bekir’dir.

¹⁴⁷ Buhârî, Hudûd, 31.

Görüldüğü gibi Hz. Ömer hilafetle alakalı bir fitneden endişe ettiğinden bu fitneyle alakalı Medine mescidinde bir hutbe i'râd etmiş. Bu hutbede Kur'ân'da metni neshedilen recm âyetinden ve başka bir âyetten¹⁴⁸ bahsetmiştir. Hilâfet ve bazı âyetlerin kaldırılması konularının birbiri ile alakasını görebilmemiz için şerhlerden yardım almamız gerekmektedir.

İbn Hacer (v. 852/1449) "Bu hadisi İbn Ebi Şeybe rivayet etmiş ve ravileri sikadır"¹⁴⁹ diyerek şerhi hakkında şöyle der: "Hz. Ömer recm olayıyla anne ve babadan yüz çevirmeyi yasaklaması, konuşma yapmasına sebep olan olaydan dolayıdır. Bu olay oradan birisinin "Eğer Ömer ölürse ben muhakkak falan kimseye biat ederim" şeklindeki ifadesidir. Hz. Ömer recm olayıyla "Şer'î ahkâm konusunda ancak Kur'ân'da bulduğum şeylerle amel ederim. Kur'ân'da ise halife öldüğünde danışmalarda bulunma şartı açıkça getirilmemiştir. Tam tersine bu hüküm sünnetten alınmıştır. "Nitekim recm de okunan Kur'ân'da mevcut değildir. Bu hüküm sünnetten alınmıştır" diyen kimsenin bundan vazgeçirilmesi gerektiğine işaret etmiştir." Diğer kısmı ile ilgili olarak Hz. Ömer sanki halifenin toplum açısından baba mesabesinde olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla toplumun halifeyi bırakıp, başka birisini isteme hakları yoktur. Tam tersine babaya itaat nasıl gerekli ise halifeye de itaat (şartlarını taşıyorsa) öyle gereklidir. Hz. Ömer'in (ra) değindiği konuların birbiriyle ilgisi bizim anladığımız kadarıyla bundan ibarettir."¹⁵⁰

İbn Hacer hilafet ve recm hadisesinin birbiri ile ilgisini güzel izah etmiştir. Ancak İbn Hacer'in izahından, Hz. Ömer'in (ra) recm olayını sanki Kur'ân'dan bir âyetmiş ve daha sonra Kur'ân'dan çıkarılmış gibi bir vehme kapılabılırız. Tabi bu vehme kapılmamızın sebebi, elbette İbn Hacer değildir. Çünkü rivayet literal olarak okunduğunda doğal olarak böyle bir sonuca götürmektedir.

Buhârî'de geçen şekli ile buraya aldığımız bu hadis, diğer hadis kitaplarında şu ziyade ile bulunmaktadır. "Eğer insanların Ömer Allah'ın kitabına eklemeye bulunuyor demesinden korkmasaydım recm âyetini Kur'ân'a yazardım"¹⁵¹ demiştir. Bu rivayet

¹⁴⁸ "Babalarınızdan Yüz Çevirmeyin" başlığı altındaki rivayettir.

¹⁴⁹ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (B.y.y: Mektebetu's-Salkıyye, T.y.), 12: 146-150.

¹⁵⁰ el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 12: 146-150.

¹⁵¹ Ebû Dâvud, Hudûd, 23.

yanlış anlaşılmiş olup sanki Kur'ân eksikmiş ve bazı âyetler çıkarılmış gibi izahlara sebep olmuştur. Hâlbuki Hz. Ömer (ra) bizzat Kur'ân'a eklemeye bulunmayı kastetmemiş bilakis Kur'ân'ın kenarına bir yere not almayı kastetmiştir.¹⁵² Sahabilerden kendine ait mushafları olanlar bunun açık örneğini teşkil etmektedirler. Bu konuyu ikinci kısımda detaylı işleyeceğimizden şimdilik bu kadarı ile yetinelim.

2.1.2. “On Defa Emzirme”

Muslim'de (v. 261/875) geçtiği şekliyle buraya aldığımız hadisin tercümesi şöyle: “...Hz. Aişe (ra) şöyle demiştir: “Kur'ân'da indirilenler içerisinde nikâhı haram kıldığı bilinen on süt emme âyeti vardı. Sonra bu on emme, bilinen beş emme ile neshedildi. Bu Kur'ân'dan âyet olarak okunuyorken Resûlullah (sas) vefat etti.”¹⁵³ Bu hadis hakkındaki değerlendirmelerden buraya almayı tercih ettiğimiz görüşler aşağıdaki görüşlerdir:

“İmam Şafii haramlık beş defanın altındaki emzirme ile vaki olmaz görüşünü bu hadisle delillendirmiştir. Bazıları ise bu hadise dayanarak haramlık on emzirme ile oluşur demişlerse de bu geçersizdir. Çünkü bu hadiste on emzirmeye delil yoktur. Bunun Kur'ân'dan olması da muhâldir ve mevcut Kur'ân'dan olmadığı da sabit olmuştur. Bunu (Kur'ân'dan sayarak) okumak ve mushafa yazmak ise caiz değildir. Çünkü Kur'ân haber-i vâhid ile sabit olmaz, bu rivayet de haber-i vâhid olduğundan bununla amel edilmez.”¹⁵⁴ “Rivayette iki durum var: birincisi, bu metnin Kur'ân'dan olduğu, bu hadisle sabittir. İkincisi, emzirme sayısında da kendisiyle amel edildiğidir. Çünkü Kur'ân'dan olduğu reddedilirse bu hadisle amel edenlerin (İmam Şafii'nin beş emmeyle fetvası gibi) ameli delilsiz olur, ayrıca bununla amel etmeye herhangi bir engel de yoktur. Çünkü haber-i vâhid kendisiyle amel edilebilenlerdendir ve bu hadis de onlardandır”¹⁵⁵ denilirse: Biz de cevaben şöyle deriz: “her ne kadar bazıları bununla amel etmeye meyletmişler ve bazıları bunu delil olarak görmüşlerse de usûlcüler tarafından bu reddedilmiştir. Çünkü haber-i vahide, bilgiye zarar verici bir şüphe yöneltirse, tevakkuf edilir (durulur, amel edilmez). Bu konu kesin olarak tevatür ile

¹⁵² el-Âlûsî, *Ruhu'l-Me'ânî fi Tefsîri Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'ul-Mesânî*, 9: 278.

¹⁵³ Muslim, Rada', 24; Muvatta, Rada', 1289; Ebû Dâvud, Nikâh, 10; Nesâî, Nikâh, 51.

¹⁵⁴ Ebû'l Fadl 'Îyâd b. Mûsâ b. 'Îyâd, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâidi Muslim*, thk. Yahya İsmail, (Mısır: Dâru'l-Vefa li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1419/1998). 4: 636.

¹⁵⁵ Mûsâ b. 'Îyâd, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâidi Muslim*, 4: 636.

gelmesi gerekirken âhâd haber olarak gelmiştir. Diğer ameli konularda haber-i vâhîde güvenildiği gibi bu konuda güvenilemez. Her ne kadar Kur'ân'dan olup sonradan neshedildiği zannedilmişse de tevatür ehli bunu uygun görmemişlerdir.”¹⁵⁶ Şöyle de cevap verilebilir: “Hz. Aişe'nin (r.a) “Allah Resûlu vefat etti ve o Kur'ân'dan okunuyordu” yani neshedilmiş olan Kur'ân'dan sözü, kendisiyle amel edilmeyen haber-i vâhîde hamledilir. Eğer Hz. Aişe sabit olan Kur'ân'ı kastetmiş olsaydı, sahabiler arasında şöhret bulan Kur'ân'ın diğer kısmı gibi bu da şöhret bulurdu.”¹⁵⁷

Biz buraya kadar ki ifadelere ve muhtemel sorulara verilmiş olan cevaplara katıldığımızı ifade edelim. Konunun daha net görülebilmesi açısından diğer bir şerhteki¹⁵⁸ şu ifadeler de dikkate değerdir.

“Bilinen on emzirme Kur'ân'dan'dı” sözünü Hz. Aişe'nin “bilinen” ifadesi ile nitelenmesi bu ifadenin de âyetten olduğundan ve şüpheye düşülmesinden sakınmasından dolayıdır. Kurtubî, on emzirme haram kılıyordu sonra beş emzirme bunu neshetti, demiştir.¹⁵⁹

“Bu, Allah Resûlünün vefatına yakın bir zamanda mensûh Kur'ân'dan okunuyordu. Yani beş emzirme on emzirmeyi neshetti. Bu da Allah Resûlünün vefatına kadar ertelendiğinden bazı insanlara ulaşmamıştı¹⁶⁰ Kur'ân olarak okumaya başlayanlara bu haber ulaşınca da onu terkettiler. On emzirme Hz. Aişe'nin sözüne göre hem lafzen hem hükmen kaldırılmıştır. Ama beş emzirme ise recm âyeti gibi sadece lafzı kaldırılmış hükmü bâkî kalmıştır. Bunun on emzirme olduğu ile delil getirenler ise hadisteki zamiri on emzirmeye çevirip, muhtemelen bu hükmün neshedildiği bilgisi kendilerine ulaşmamıştır.”¹⁶¹

Hadiste neshin zikredilmiş olması, bunun Kur'ân'dan bir âyet olup daha sonra metnin kaldırıldığı anlamına gelmemektedir. Çünkü Kur'ân korunmuştur.

¹⁵⁶ Mûsâ b. 'İyâd, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâidi Muslim*, 4: 636.

¹⁵⁷ Mûsâ b. 'İyâd, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâidi Muslim*, 4: 636.

¹⁵⁸ Muhammed b. Abdulbâkî b. Yusuf ez-Zurkânî, *Şerhu Zurkânî ala Muvatta-i'l-Îmâm Mâlik*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, (Kâhire: Mektebetü's-Sikâfeti'd-Dîniyye, 1424/2003). 3: 377-378.

¹⁵⁹ ez-Zurkânî, *Şerhu Zurkânî ala Muvatta-i'l-Îmâm Mâlik*, 3: 377.

¹⁶⁰ Muhyiddin Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Muslim b. Haccâc*, (B.y.y: Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, T.y.), 909.

¹⁶¹ ez-Zurkânî, *Şerhu Zurkânî ala Muvatta-i'l-Îmâm Mâlik*, 3: 377.

“İbn Abdilberr (v. 463/1071) ve İmam Şafii (v. 204/820) beş emzirmenin mideye ulaşması halinde haramlık doğuracağı hükmünde bu hadisi delil olarak getirmişlerdir. İmam Şafii ve İbn Abdilberr’e şöyle cevap verilmiştir: “Hz. Aişe bu sözünü Kur’ân’a izafe ettiği halde bu Kur’ân olarak sabit olmamıştır. Bununla amel konusunda ihtilaf edilmiş olup Kur’ân’dan olduğuna dair hiçbir delil yoktur. Çünkü Hz. Aişe’den başka bir tarikle sabit olmamıştır¹⁶² Kur’ân ise haber-i vahid ile sabit olmaz.”¹⁶³

“Usûlcüler bu hadise itibar etmeyip ne nesh olan Kur’ân’dan ne de hadisten olduğunu kabul etmeyip Kur’ân’ın zahirine müracaat etmeyi daha uygun görmüşlerdir. Çünkü şer’î meselelerde mübah ve mani‘ (amel etmeye bir engel) tearuz edip ikisi arasında kalındığında mani‘ tercih edilir. Çünkü bu şüpheleri gidermede daha ihtiyatlıdır.”¹⁶⁴

Bu rivayet ve bir önceki recm rivayeti Kur’ân’da metni kaldırılıp hükmü devam eden âyetlere delil getirilen rivayetlerdir. Hem metni kaldırılan hem de hükmü devam eden âyetlere delalet eden rivayetlerden ulaşabildiklerimiz bu iki rivayetten ibarettir. Metni kaldırılan âyetlere delalet eden rivayetlerin çoğunluğu hem metni hem hükmü kaldırılan âyetlere delalet eden rivayetlerdir. Bundan sonra işleyeceğimiz rivayetler ise bunlardır.

2.2. Hem Metni Hem Hükmü Mensûh Âyetler

Bu başlık altında metniyle birlikte hükmü mensuh âyetlere delalet eden rivayetleri işleyeceğiz.

2.2.1. “Bizi Kavmimize Haber Veriniz”

Kur’ân’da Yer Almadığı İddia Edilen Âyetlere delalet eden diğer rivayet, Maûne kuyusunda şehid edilen sahabilerin, şehid edildikleri esnada bu hadisenin Peygamberimize âyet olarak vahyedildiği söylenen rivayettir.

“...Allah Resûlu (sas) Suleym Oğulları’ndan bazı kabilelere ve Benî Amir’e yetmiş kişiyi gönderdi. Maûne kuyusuna vardıklarında dayım arkadaşlarına dedi ki: “Resûlullah (sas) hakkında kendilerine tebliğ için bana emân verirlerse tebliğ ederim,

¹⁶² ez-Zurkânî, *Şerhu Zurkânî ala Muvatta-i’l-İmâm Mâlik*, 3: 377.

¹⁶³ en-Nevevî, *el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Muslim b. Haccâc*, 909.

¹⁶⁴ ez-Zurkânî, *Şerhu Zurkânî ala Muvatta-i’l-İmâm Mâlik*, 3: 378.

eğer emân vermezlerse sizler bana yakın bir yerde bulunmuş olursunuz” dedi ve ilerledi. Suleym Oğulları önce dayıma eman verdiler. O da Peygamber (sas) hakkında onlarla konuşurken onlar aniden aralarından bir adama işaret ettiler. O da dayıma mızrak sapladı ve mızrağı göğsünden çıkardı. O esnada dayım “Allahu Ekber Ka’be’nin sahibine yemin ederim ki, ben kazandım” diye bağırdı. Sonra Suleym Oğulları dayımın geri kalan arkadaşlarına döndüler ve dağa kaçan total bir kişi hariç hepsini öldürdüler. Râvî Hemmâm, “Bunun beraberinde diğer bir adamı da söylediğini sanıyorum” demiştir. O anda Hz. Cebrail (as) bu faciayı Peygamber’e “Seriyedeki bütün sahabiler Rablerine kavuştular. Allah onlardan râzı oldu onları da râzı etti” diye haber verdi. O zamanlar biz Cibril’in bu haberini Kur’ân’dan “Bizi kavmimize haber veriniz biz Rabbimize kavuştuk. O bizden râzı oldu bizi de râzı etti” diye âyet olarak okurduk. Bir süre sonra nesh oldu. Bu facia üzerine Peygamber (sas) Allah’a ve Resûlu’ne isyan eden Ri’l, Zekvân, Benî Lihyân ve Benî Usayya kabilelerine kırk sabah beddua etti.”¹⁶⁵

Hadis Buhârî’de şu şekli ile geçmektedir. “...Enes dedi ki: “Maûne kuyusunda öldürülenler hakkında, “Kavmimize, rabbimize kavuştuğumuzu, onun bizden râzı olduğunu ve bizi de râzı ettiğini haber verin” şeklinde önce Kur’ân’da okuduğumuz sonra da neshedilen âyetler indirildi.”¹⁶⁶

Kastallâni (v. 923/1517)¹⁶⁷ bu hadisin şerhinde konumuza taalluk eden kısım ile alakalı şunları söylemektedir: “Usûlcüler bunları Kur’ân’a benzetme konusunda tereddüt etmişlerdir. Âyet olarak zikredilen bu rivayette Kur’ân’ın icaz güzelliği ve parlaklığı bulunmuyor. Bunlar bu nazm ile indirilmemiştir bilakis Kur’ân’ın nazmı gibi mu’ciz bir nazım ile indirilmesi gerekirdi” demişlerdir.¹⁶⁸ “Eğer, “Bu haberi bir âyettir dolayısıyla neshe konu olmaması gerekmez mi?” denirse, deriz ki: “Bu âyette neshedilen şey haber verdiği olay değildir, hükme konu olan şeydir. Onlar da bunların namazda okunup okunamayacağı, dokunanın abdestli olması gerekir mi, cünüp kimse okuyabilir mi? İki kapak arasına yazılmalı mıdır, öğrenilmesi Kur’ân’ın diğer kısmı gibi farz-ı kifâye midir, bütün lafzı neshedilen âyetlerin hükmü de kaldırılmış mıdır, gibi

¹⁶⁵ Buhârî, Cihâd, 9; Muslim, Mesâcid, 297.

¹⁶⁶ Buhârî, Cihâd, 19.

¹⁶⁷ Şihabuddin Ahmed b. Muhammed Hatîp el-Kastallâni, *İrşâdu’s-Sârî li Şerhi Sahîhi Buhârî ve bi Hâmişî Sahîhi Muslim bi Şerhi Nevevî*, Hâşiye: Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, (Mısır: Matbaatü’l-Kübra el-Emiriyye, 1323/1905). 5: 43

¹⁶⁸ el-Kastallâni, *İrşâdu’s-Sârî li Şerhi Sahîhi Buhârî ve bi Hâmişî Sahîhi Muslim bi Şerhi Nevevî*, 5: 43.

konulardır. Âyetler her ne kadar korunmuş olsa da neshedilmiştir. Eğer neshedilen âyet hüküm barındırıyorsa kendisiyle amel edilmesi de caizdir.”¹⁶⁹

Kastallânî usûlcülerin görüşlerini kabul etmeyip bu rivayetin metni neshedilen âyet olduğunu ve ayrıca hüküm de barındırdığını iddia etmiştir. Kanaatimizce bu zorlama bir yorum olup doğru olan görüş, Kastallâni'nin görüşü değil, hatalı kabul ettiği usûlcülerin görüşüdür. Çünkü bu rivayet haber-i vâhid'tir. Kur'ân ise haber-i vâhid ile sabit olmaz.

Buhârî'nin diğer bir şerhinde¹⁷⁰ ise konumuzla ilgili şu değerlendirmeler bulunmaktadır: “Nesh, lafzının neshedilip kıraatinin de kaldırılmış olması demektir. Bu âyetler okunmadığından üzerinden de çok zaman geçtiğinden sadece rivayet olarak kalmıştır. Buradaki nesh lafzından kasıt tebeddül anlamındaki nesih değildir, çünkü haberi âyetlerde nesih gerçekleşmez” demektedir.¹⁷¹

Haberi âyetlerde nesh konusu kelam ve usûlcüler arasında da ihtilaf konusudur. Müteahhirundan bazı âlimler şöyle demişler: “Muhakkak nesih ya beyandır veya kaldırmaktır. Beyan olduğunu söyleyenlere göre nesih, haberi de olsa caizdir. Şeriatin sübutundan haber veren Allah olduğundan, şöyle söyleyip ondan haber verebilir: “Vermiş olduğum ilk haberle, şu vakte kadar bu âyetin geçerli olduğunu irade ettim. Daha sonra da bunun geçerliliğini iptal ettim.”¹⁷² “Neshin kaldırmak anlamında olduğunu söyleyenler ise, neshe cevaz verilmesi gerektiğini, aksi takdirde haberi âyetin neshini yalan saymak gerektiğini bu âyetleri yalan saymamak için, tilâveti kaldırılan âyetlerin neshinin haber-i vâhid ile sabit olduğunu kabul etmek gerektiğini söylerler.”¹⁷³ “Neshi beyan veya kaldırma manasında izah edenlere şöyle cevap verilmiştir: “İki kapak arasında sabit olan Kur'ân'ın tevatür ile nakledilmesi gerekir. Mensûh âyetlere gelince bunlar haber-i vâhid ile sabit olmaz. Mütevâtiren sabit olan, tek başına haber-i vâhid ile sabit olmaz. Ama iki mütevâtir haberden biri hakkında sahâbi görüşü varsa ve bu haberlerden biri diğerinden önce ise kabul edilir. Sonra gelenin neshetmesi

¹⁶⁹ el-Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi Buhârî ve bi Hâmişî Sahîhi Muslim bi Şerhi Nevevî*, 5: 43

¹⁷⁰ Bedruddin Demâmîni, *Mesâbihu Camî' ve Hüve Şerhu'l-Câmii's-Sahîhi li'l-Îmâm Buhârî*, thk. Nurettin Talip, (Katar: Vizaretu'l-Evkaf ve Şuuni'l- İslamiyye, 1430/2009). 6: 214-216.

¹⁷¹ ed-Demâmîni, *Mesâbihu Camî' ve Hüve Şerhu'l-Câmii's-Sahîhi li'l-Îmâm Buhârî*, 6: 214.

¹⁷² ed-Demâmîni, *Mesâbihu Camî' ve Hüve Şerhu'l-Câmii's-Sahîhi li'l-Îmâm Buhârî*, 6: 214.

¹⁷³ ed-Demâmîni, *Mesâbihu Camî' ve Hüve Şerhu'l-Câmii's-Sahîhi li'l-Îmâm Buhârî*, 6: 215.

gerekir.”¹⁷⁴ “Kur’ân’dan hangi âyetlerin metninin kaldırıldığını akletmemiz mümkün değildir. Bunun haber-i vâhid ile sabit olmasına da itibar edemeyiz. Ancak şöyle olması mümkündür: âyet mütevâtir olarak Kur’ân’da sabit olur. Daha sonra indirilen bir âyet ile metni kaldırılır. Yani mütevâtir bir âyet, diğer mütevâtir bir âyeti kaldırmış olur. Böylece kaldırılmış olan âyet haber-i vâhide döner.”¹⁷⁵

Bu yorumu biraz zorlama bulduğumuzu ifade etmek isteriz. Resûlullah zamanında böyle bir neshin gerçekleştiğine dair sahih bir bilgiye rastlayamadık. Bu rivayetler haber-i vâhid kâbilinden olduğu için Kur’ân’dan olduğunu kabul etmemiz mümkün değildir. Bu bağlamda neshin beyan veya kaldırma manasında olduğunu söyleyenlere verilen cevabın daha mutedil ve kabul edilebilir olduğunu söyleyebiliriz.

2.2.2. “Âdemoğlunun İki Vâdi Dolusu Malı Olsa”

“...Âdemoğlunun iki vâdi dolusu malı¹⁷⁶ olsa üçüncüsünü ister. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doldurur. Allah tövbe edenin tövbesini kabul eder.”¹⁷⁷

Buhârî’nin lafzıyla buraya aldığımız hadisin, Muslim’de (v. 261/875), Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’den gelen rivayetinde şu ziyade vardır: “Bizler bir sûre okurduk, O sûreyi şiddet ve uzunlukta Tevbe Sûresi’ne benzetirdik, sonra o sûre bana unutturuldu. Ancak ben, o sûreden şunları ezberimde tutabildim: “Âdemoğlunun iki vâdi dolu malı olsa, mutlaka bir üçüncüsünü daha isterdi. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doldurur.”¹⁷⁸

Tirmizî’nin Sünen’inde “Übey b. Ka‘b’dan (ra) rivayet edildiğine göre Peygamber (sas) Übey’e: “Allah sana Kur’ân okumamı emretti” buyurarak, Beyyine Sûresi’ni okudu ve sûreye şöyle devam etti: “Allah katında gerçek din Müslümanlık olan Haniflik’tir. Yahudilik, Hıristiyanlık ve Mecusilik değildir. Kim hayır işlerse onun mükâfatı ona mutlaka verilecektir.” Resûlullah (sas) sûreye şöyle okuyarak devam etti. “Âdemoğlunun bir vâdi dolusu malı olsa ona bir ikincisini katmak ister ikincisi olsa

¹⁷⁴ ed-Demâmîni, *Mesâbihu Câmi’ ve Hüve Şerhu’l-Câmii’s-Sahîhi li’l-Îmâm Buhârî*, 6: 215.

¹⁷⁵ ed-Demâmîni, *Mesâbihu Câmi’ ve Hüve Şerhu’l-Câmii’s-Sahîhi li’l-Îmâm Buhârî*, 6: 216.

¹⁷⁶ İbni hibbân, *Zekât*, 3233.

¹⁷⁷ Buhârî, *Rikâk*, 10.

¹⁷⁸ Muslim, *Zekât*, 119.

üçüncüsünü elde etmek ister. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doldurur. Allah (cc) tövbe edenin tövbesini kabul eder.”¹⁷⁹

Ahmed b. Hanbel’in Musned’inde ise şu ifadeler yer almaktadır: “Ebû Vâkıd el-Leysî dedi ki: “Biz Allah Resûlune gelmiştik. o da bize kendisine indirilenleri anlatıyordu, bir gün bize dönerek Allah (cc) şöyle buyuruyor dedi: “Biz malı namazın kılınması zekâtın verilmesi için indirdik. Eğer Âdemoğlunun bir vâdi malı olsa ikincisinin olmasını ister, iki vâdi olsa üçüncüsünün olmasını ister, Âdemoğlunun karnını ancak toprak doyurur, sonra Allah (cc) tövbe edenin tövbesini kabul eder.”¹⁸⁰

Genel hatlarıyla ve farklı tarikleriyle tercümelerini vermeye çalıştığımız konumuzla alakalı hadisin yorumlarının bir kısmı ise şöyledir:

“İbn Abbâs (ra) “Âdemoğlunun iki vâdi dolusu malı olsa” hadisi hakkında, bunun Kur’ân’dan olup olmadığını bilmiyorum demiş. Enes (ra) de bu inenlerden bir şey midir değil midir bilmiyorum demiş. Ebu Mûsâ ise Tevbe Sûresi’ne benzer bir sûreden unuttuklarından aklında bunların kaldığını söylemiştir. Buradaki “vâdi” ifadesinin iki ile sınırlandırıp üç veya daha fazlası ile ifade edilmemesi, asıl olan malların altın ve gümüş olmasından olup bu iki mal ile malların tamamı kastedilmiş olabilir.”¹⁸¹

Diğer bir kaynakta ise şu ifadeler yer almaktadır: “Kur’ân’ın bir kısmının tilâveti neshedilip hükmü bâkî kalmıştır. Buhârî’nin Enes’ten naklettiğine göre Enes (ra) şöyle demiştir: Biz Tekâsür Sûresi inene kadar, “Âdemoğlunun iki vâdi dolusu malı olsa...” sözünü Kur’ân’da görüyorduk. İbn Hacer ise şöyle demiştir: “Âdemoğlunun iki vâdi dolusu malı olsa...” Kur’ân’dan okunduğu halde bu âyetin tilâveti, Tekâsür Sûresi nazil olunca neshedilmiştir. Neshedilmesine rağmen tilâvetine devam edilmiştir, ama bundaki hüküm ve mana ise neshedilmemiştir.”¹⁸²

Evlâ olan ise şöyle te’vil edilmesidir: “sahabiler Allah Resûlu’ne (sas) geliyor ve Allah Resûlu (sas) onlara sohbette bulunuyordu. Bir gün sohbette bulunurken şöyle dedi: “Allah Teâlâ diyor ki: “Biz malı ancak namazın kılınması ve zekâtın verilmesi için indirdik, şayet Âdemoğlunun bir vâdi dolusu malı olsa ona bir ikincisini katmak ister.

¹⁷⁹ Tirmizî, Daavât, 33,65; Tirmizî, Zühd, 27.

¹⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 5: 219 (Ebu Vakıd el-Leysi) (21907).

¹⁸¹ Mûsâ b. ‘İyâd, *İkmâlu’l-Mu’lim bi Fevâidi Muslim*, 3: 583.

¹⁸² Mûsâ Şâhîn Lâşîn, *Fethu’l-Mun’im Şerhu Sahihi Muslim*, (Beyrût: Daru’ş Şuruk, 1423/2002). 4: 416.

Âdemoğlunun gözünü ancak toprak doldurur. Allah tövbe edenin tövbesini kabul eder.” Sahabiler bu sözün Kur’ân’dan olduğunu zannedip okumaya başladılar. Tekâsür ve Beyyine Sûreleri nazil olup Allah Resûlu bu iki sûreyi onlara okuyup, Kur’ân’dan olduğunu zannettikleri kısmını bu sûrelerde bulamadıklarında, bunun hadis olduğunu, Kur’ân’dan olmadığını anladılar. Bu, ister önce Kur’ân’dan olup sonra tilâveti neshedilmiş olsun, ister hadis olsun, bugünkü icma’ bunun Kur’ân’dan olmadığıdır.”¹⁸³

Âlûsî (v. 1270/1854) neshi, tilâveti bâkî hükmü mensûh, tilâveti mensûh hükmü bâkî, hem hüküm hem tilâveten mensûh şeklinde üçe ayırıp üçüncü kısım hakkında şunları söyler: “Bu âyetlerin unutturulması ise kalplerden giderilmesi/silinmesi ve hafızalarda kalmamasıdır. (fiilinde bu gerçekleşmiştir) bir kısım sahabiler ezberlemiş olduklarını okumak istediklerinde onu hatırlayamıyorlardı. Böylece gelip Allah Resûlune (sas) soruyorlardı Allah Resûlu ise onlara “dün göğüslerden silindiğini” söylüyordu. Peki, sahabilerde vaki olan, bu manadaki unutmama Allah Resûlunde de vaki olmuş mudur olmamış mıdır? Allah Resûlunde bu manada bir unutmama vaki olmamıştır diyenler, “Onu biz sana okuyacağız ve sende unutmayacaksın ancak Allah’ın dilediği hariç” (87/Âlâ 6-7) âyetini delil getirmişlerdir. Hasan-ı Basri de bu görüştedir. Allah Resûlunde de bu manada bir unutmama vaki olmuştur diyenler ise, “eğer dilersek sana indirdiğimiz vahyi kaldırırız” (17/İsra 86) âyetini delil getirip, Allah (cc) Resûlullah’a (sas) indirdiği vahyin tamamını kaldırmak istememiştir, demişlerdir. Zeccac (v. 311/923) da bu görüştedir. Bazıları “nesh” kelimesini, ister lafzî sabit kalsın ister kalmasın hükmün kaldırılması olarak, “unutma” kelimesini ise, ister hükmü kalsın ister kalmasın lafzî kaldırılması olarak tefsîr etmişlerdir.”¹⁸⁴

2.2.3. “Ahzab Sûresi Bakara Sûresi Uzunluğunda İdi”

Metnini Ahmed b. Hanbel’den (v. 241/855) aldığımız ve diğer hadis kaynaklarında da geçen hadisin manası şöyle: “...Asım b. Behdele o da Zirr’den naklederek dedi ki: “Ubeyy b. Ka’b bana ahzab Sûresini kaç âyet olarak okudun veya saydın? dedi. Dedim ki yetmiş üç âyet olarak. Ubeyy dedi ki kesinlikle hayır, ben Ahzab’ın Bakara’yla denk olduğunu gördüm. Vallahi biz Ahzab Sûresinde “evli kadın

¹⁸³ Lâşîn, *Fethu’l-Mun’im Şerhu Sahîhi Muslim*, 4: 416.

¹⁸⁴ el-Âlûsî, *Rûhu’l-Me’âni fî Tefsîri Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb’ul Mesânî*, 1: 351.

ve erkek zina ettiklerinde Allah'tan bir ceza olarak onları recm edin, Allah azizdir hâkimdir" âyetini okuduk."¹⁸⁵

Suyûfî'nin (v. 911/1505) İtkânında ise bu hadisi destekleyen şöyle bir ifade var: "Ebu Ubeyd: İbn Ebi Meryem, o Ebu Lehi'a'dan o Ebu'l-Esved'den, o Urve b. Zübeyr'den, o da Hz. Aişe'den, şöyle dediğini rivayet eder: "Ahzab Sûresi nazil olunca, Resûlun (sas) sağlığında 200 âyetten ibaretti. Bu sûreden pek çok âyetin neshedilmesi sonucu, Hz. Osman zamanındaki Kur'ân'ın teksiri sırasında, bugün mevcut olan âyet sayısı kadarıyla yazılmıştır."¹⁸⁶

Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inin şerhi olan Fethu'r-Rabbani'de bu hadisin şerhi ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır: "İlk tarihte بضعا وسبعين آية şeklinde بضع kelimesi ile gelmiştir. Bu kelime üçten dokuzaya veya ona kadar olan sayıları ifade eder. Bu rivayet ise بضع kelimesinden üç sayısının kastedildiği anlaşılmaktadır. Bu âyet tilâveti neshedilen hükmü bâkî olan âyetlerdendir. Zehebi bu hadisin sahih olduğunu ikrar etmiş, Hafız İbn Kesir ise Ahmed b. Hanbel ve Nesai gibi hadisçilerin bunu naklettiğini, hadisin hasen olduğunu ve bu rivayet Kur'ân'ın tilâveti ve hükmü birlikte neshedilen âyetlerden olması gerektiğini (Allah (cc) daha iyi bilir) söylemiştir."¹⁸⁷

Yine ilk dönem âlimlerinden "el-Beyan fi 'Addi Âyi'l-Kur'ân" sahibi Dâni (v. 444/1053) bu hadis hakkında şunları söylemektedir: "Abdullah adında biri şöyle anlattı: "Kur'ân'da bir sûrenin âyet sayıları hakkında ihtilafa düştük, bir kısmımız otuz beş diğerleri otuz altı âyet olduğunu söyledi. Nihayetinde Allah Resûlune (sas) geldik, o esnada Hz. Ali (ra) ile konuşuyordu, biz de Allah Resûlune (sas) sorduk, o da kızdı, öyle ki yüzü kıpkırmızı oldu. Sonra gizlice Ali'ye (ra) bir şeyler söyledi o da gelip bize "Resûlullah size öğretildiği gibi okumanızı emrediyor" dedi. Başka bir rivayette "Kur'ân ancak Allah Resûlünün kıraatinden işitilenlerden telif edildi" denmiştir."¹⁸⁸

¹⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 5: 132 (Ubeyy b. Ka'b) (21207); Hâkim, *Mustedrek*, 4: 360 (8068); Nesâî, *Sunenu'l-Kubrâ*, 6: 408 (7112); Beyhakî, *Sunenü'l-Kubra*, 8: 367 (16911); Ebû Ubeydullah Kâsım b. Sellâm, *Kitabu Fedâili'l-Kur'ân*, thk. Mervân Artıye, Hüseyin Hararbe, Vefâ Takiyuddin, (Bejrût: Dâru'l-İbni Kesîr, T.y.), 320.

¹⁸⁶ es-Suyûfî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 65; Kasım b. Sellâm, *Kitabu Fedâili'l-Kur'ân*, 320.

¹⁸⁷ Ahmet Abdurrahmân el-Bennâ es-Sââtî, Muhammed Abdulvehhâb Buheyri, *Fethu'r-Rabbâni li Tertîbi Musnedi İmâm Ahmed*, (Mısır: Daru İhya-i-Turâsi'l-'Arabî, T.y.), 18: 58.

¹⁸⁸ Osman b. Saîd b. Osman b. Ömer b. 'Amr ed-Dâni, *el-Beyân fi 'Addi Âyi'l-Kur'ân*, thk. Çanim Kudûri el-Hamd, (Kuveyt: Merkezi'l-Mahtutati ve't-Turas, 1414/1994). 38-40.

“Bu bapta delil getirilen eser ve haberlerin çoğunda ve en meşhur nakillerde, Kur’ân’ın, şu an ellerimizin altında bulunan Kur’ân olduğuna kesin ve kat’î deliller vardır. Âlimlerimiz seleflerimizden Kur’ân’ın âyet sayılarını, fasıla başlarını, hizblerini, aşırılarını, bir sûredeki âyet adedini, bir âyetteki cümle adedini Resûlullah’tan işitildiği şekliyle, ihtilaf ve ittifaklarıyla birlikte alıp nakletmişlerdir.”¹⁸⁹ “Sahabiler, Allah (cc) hepsinden râzı olsun, Kur’ân’ın, harflerini ve kıraat farklılığını her şeyiyle gözeterek Allah Resûlünden aldıkları gibi tabîne nakletmişlerdir, tabîn de sahabiden aldıkları gibi etraflarında kümelenen şehirlilere bunu aktarmışlardır. Tabînden bunları alanlar ise herhangi bir ekleme ve çıkarımda bulunmadan olduğu gibi kendilerinden sonrakilere aktarmışlardır, bunlardan da ümmete aktarılmıştır. Kur’ân’ın nakli, her tabakada yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan tabakalar tarafından herhangi bir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde nakledilmiştir.”¹⁹⁰ “Resûlullahın (sas) Allah (cc) tarafından açıklayıcı olarak gönderilmesi ve Kur’ân’ın tevkifi olması son derece açıktır. Öyle ki Allah Resûlu birer, ikişer, üçer, beşer, onar âyetler halinde okuyup nerelere konulacağını, sûrelerin başlarını ve sonunu âyet miktarlarını farklı zamanlarda söyleyip sahabiye okutmuştur çünkü Kur’ân peyderpey iniyordu. Sahabinin bunu okuyup yazması Allah Resûlünün söyleyip telkin etmesinden başka bir şekilde olması mümkün değildir. Bunu, sahabi de ikrar ederek şöyle demişlerdir. “Allah Resûlu âyetler indiği zaman, onar onar, daha az veya daha fazla bize ezberletir biz de iyice belleyip amel ettikten sonra başkalarını bize öğretirdi.”¹⁹¹

2.2.4. “Keçinin veya Koyunun Yediği Sahifeler”

İbn Mâce’de geçtiği şekliyle aldığımız hadisin manası şöyle: “...Hz. Aişe (ra) şöyle demiştir: “Recm ve bebeği on defa emzirme âyeti inmişti. Bunlar bir sahifede yazılı ve karyolamın altında idi. Allah Resûlu (sas) vefat edip, bizde onun ölümü ile meşgul iken bir keçi içeri girip âyetlerin yazılı olduğu sahifeyi yedi.”¹⁹²

Üzerinde yoğun tartışmaların olduğu bu hadisi, kanaatimizce etraflıca ve doğru bir şekilde açıklayan İbn Kuteybe’dir (v.276/889).¹⁹³ Bu hadis hakkında yorumu ise

¹⁸⁹ ed-Dânî, *el-Beyân fi ‘Addi Âyi’l-Kur’ân*, 38.

¹⁹⁰ ed-Dânî, *el-Beyân fi ‘Addi Âyi’l-Kur’ân*, 39.

¹⁹¹ ed-Dânî, *el-Beyân fi ‘Addi Âyi’l-Kur’ân*, 40.

¹⁹² İbn Mâce, *Nikâh*, 36.

¹⁹³ İbn Kuteybe, *Hadis Müdafası*, trc. M. Hayri Kırbaoğlu, (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 149-154.

şöyledir: “bu hadis Allahın (cc) “muhakkak ki o şerefli bir kitaptır. Ona ne önünden ne ardından batıl yaklaşabilir” (41/Fussilet 41-42) âyetine aykırıdır, bir koyunun yediği ve bir hükmünü iptal edip hüccetini düşürdüğü şey nasıl aziz ve şerefli olabilir. Koyun bile onu iptal ettikten sonra onu iptal etmekten kim aciz kalabilir? Kur’ân âyetini yemek üzere bir hayvan gönderdiği halde, Allah (cc) nasıl olurda “bugün sizin için dininizi kemale erdirdim” (5/Maide 3) der ve nasıl olur da vahyi koyunun yemesine maruz bırakır da onun muhafaza edilmesini emretmez? Eğer onunla amel edilmesini istemiyorsa o zaman neden indirdi?”¹⁹⁴ Şeklindeki muhtemel sorulara şöyle mukabelede bulunur: “Cevap: gerçekte onların acayip karşıladıkları bu hususların hiçbirisinde ne şaşılacak bir taraf ne de onların son derece çirkin gördükleri şeylerden herhangi bir şey mevcuttur. Eğer sahifeye şaşıyorlarsa Resûlullah’ın devrinde, üzerine Kur’ân’ın yazıldığı malzemelerin en kıymetlisi idi. Çünkü onlar Kur’ân’ı hurma dallarına, taşlara, tuğla ve kiremitlere ve buna benzer şeylere yazıyorlardı.”¹⁹⁵

“Eğer sahifenin sedirin altına konulmasına şaşılıyorsa, o zaman insanlar birer hükümdar değillerdi ki onların kasaları, kilitleri, abanoz veya sac ağacından yapılmış sandıkları olsun. Onlar bir şeyi muhafaza etmek istediklerinde, ayakaltında çiğnenmekten, çoluk çocuğun ve hayvanların zarar vermesinden emin olmak için, onu sedirin altına koyarlardı. Evinde ne bir sandık, ne bir kilit, ne de bir dolabı olan kimse mahrumiyet, yokluk ve sıkıntı yüzünden ancak imkân dâhilinde ve bulabildiği kadarıyla kıymetli şeylerini koruyabilir.”¹⁹⁶ “Koyunun o sahifeyi yemesine niçin şaşıyor? Yeryüzünün en zararlı haşeresi fare, işte mushafları yiyor ve üzerlerine pisliyor. Güve de aynı şekilde mushafları yiyor. Eğer ateş sahifeyi yakıp veya münafıklar onu yok etselerdi, koyunun sahifeyi yemesine şaşırırlar buna daha mı az şaşarlardı. Allah (cc) bir şeyi kaldıracağı zaman onu zayıf bir şeyle kaldırabileceği gibi, daha güçlü bir şeyle de kaldırabilir. Yine bir kavmi karıncalarla helak etiği gibi, bazı kavimleri büyük tufanlarla, gökten taşlar yağdırarak, kurbağalarla helak etmiştir. Yine Nemrut’u sivrisinek ile Yemen’i de bir fare sebebiyle sulara gark ederek helak etmiştir.”¹⁹⁷

¹⁹⁴ İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, 149.

¹⁹⁵ İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, 149-150.

¹⁹⁶ İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, 150.

¹⁹⁷ İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, 151.

“Kelamcıların ve akılcıların,¹⁹⁸ “Sahifede yazılı âyetleri iptal edecek koyunu gönderdiği halde, Allah (cc) dinini nasıl kemale erdirmiş olabilir?” sözlerine gelince: bu âyet (5/Maide 3) Resûlullah’a veda haccında, Allah’ın İslâm’ı aziz şirki zelil kıldığı ve müşrikleri Mekke’den çıkardığı zaman nazil olmuştur. Bu senede sadece Müslümanlar haccetmiştir. İşte Allah (cc) bununla dinini kemale erdirmiş, Müslümanlara olan nimetini tamamlamış olmaktadır. Böylece dinin kemale ermesi, İslâm’ın aziz, şirkin ise zelil ve yok oluşu demektir. Yoksa farzların ve sünnetlerin tamamlanıp kemale ermesi kastedilmemiştir. Çünkü bunlar Resûlullah’ın ruhu kabzedilinceye kadar nazil olmaya devam etmiştir. Şabi’nin de görüşü böyledir. Dinin kemale ermesi İslâm’ın aziz şirkin yok olmasından sonra, neshin kaldırılmasıyla da tahakkuk etmesi caizdir.”¹⁹⁹ “Allah’ın “Onun ne önünden ne de ardından batıl yaklaşabilir” (41/Fussilet 42) âyetine gelince, Allah batıl ile mallara ve kıymetli eşyalara isabet eden şeyin mushaflara da isabet etmeyeceğini kastetmemiştir. Sadece Şeytan’ın, ister vahiyden önce olsun ister sonra olsun, Kur’ân’a, Kur’ân’dan olmayan bir şeyi sokuşturamayacağını kastetmiştir.”²⁰⁰

2.2.5. “Babalarınızdan Yüz Çevirmeyin”

Hadis Buhârî’de geçen şekliyle şöyledir: “Sonra bizler Allah’ın kitabında okuduğumuz şeyler içinde “babalarınızdan yüz çevirmeyiniz çünkü sizin onlardan yüz çevirmeniz küfürdür veya sizin babalarınızdan yüz çevirmeniz, muhakkak ki sizin için bir küfürdür.” âyeti de vardı.”²⁰¹

“Buradaki küfür, ebedi cehennemde kalmayı gerektiren küfür değildir. Buradaki küfür ile babaya veyahut yöneticilere yapılan nankörlük kastedilmektedir. Araplar küfür kelimesini bir şeyi örtme, gizleme manasında kullanmışlardır. Bu durumda kişinin nankörlüğü, Allah’ın kendisini evlat kıldığı babasının hakkını yerine getirmedikten sonra Allah’a nankörlük etmiş gibi olmasındandır. Dolayısıyla burada küfür Allah’ı inkâr manasına gelmemektedir.”²⁰²

¹⁹⁸ İbn Kuteybe’nin kitabı bütün olarak göz önüne alındığında genel olarak “kelamcılar” ifadesiyle Mu’tezile, “Akılcılar” ifadesi ile Ehli Rey’i kastettiği görülmektedir.

¹⁹⁹ İbn Kuteybe, *Hadis Müdafası*, 151-152.

²⁰⁰ İbn Kuteybe, *Hadis Müdafası*, 154.

²⁰¹ Buhârî, *Hudûd*, 31

²⁰² İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi Buhârî*, thk. Yasir b. İbrâhim, İbrâhim Sabîhî, (Riyad: Mektebetu’r-Ruşd, 1423/2003), 8: 384.

“Ya da şu manadadır: “Babalarınızı nesep noktasında kendinizi nispet etmeyi terk edip başkalarına kendinizi nispet etmeyin” yani bu durumda küfür şu manaya gelir, babalarınızdan başkalarına kendinizi nispet etmeniz onların hakkına ve nimetlerine nankörlüktür. Veya “sizin için bir küfürdür” sözü ravi’nin bu lafızdaki şekkine delalet eder. Kirmanî’nin de dediği gibi: “Bu ibare Kur’ân’dan olduğu hakkında bir şüphedir” çünkü bu haliyle Kur’ân’ın metninin neshedilip hükmünün devam ettiğine delalet etmektedir.”²⁰³

İbn Hacer (v. 852/1449) ise bu hadis için şöyle demektedir: “Anne ve babalardan yüz çevirmenin yasaklığına gelince: Hz. Ömer (ra) sanki halifenin toplum açısından baba mesabesinde olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla toplumun halifeyi bırakıp, başka birisini isteme hakları yoktur. Tam tersine babaya itaat nasıl gerekli ise Halifeye de itaat (itaat şartlarını taşıyorsa) öyle gereklidir. Hz. Ömer’in değindiği konuların birbiriyle ilgisi bizim anladığımız kadarıyla bundan ibarettir.”²⁰⁴

Hz. Ömer (ra) bu hadisi ve recm hadisini aynı hutbede birlikte zikretmiştir. Bu hadisi zikretmesine sebep olan olay orda detaylı bir şekilde zikredilmiştir.

2.2.6. “Müsebbihât’a Benzetilen Sûre”

“Bana Süveyd b. Said rivayet etti. Dedi ki: Bize Ali b. Müshir Davud’tan o da Ebu Harb b. Ebi’l-Esved’ten, o da babasından rivayet etti. Ebu’l esved şöyle demiş: Ebu Musa el-Eşari Basralıların kurralarına haber gönderip yanına çağırdı, Bunun üzerine kurralardan üç yüz kişi onun yanına geldiler. Ebu Musa onlara: Sizler Basralıların hayırlıları ve kurralarısınız. Kur’ân’ı tilâvet edin. Sakın Kur’ân okumadan uzun vakit geçirmeyin. Sonra sizden öncekilerin kalplerinin katılaştığı gibi sizin de kalpleriniz katılaşıyor. Bizler bir sûre okurduk, O sûreyi şiddet ve uzunlukta Tevbe Sûresine benzetirdik, Sonra o sûre bana unutturuldu. Ancak ben, o sûreden şunları ezberimde tutabildim: “Âdemoğlunun iki vâdi dolu malı olsa, mutlaka bir üçüncüsünü daha isterdi. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doldurur.” Bir sûre daha okurduk, onu Müsebbihât sûrelerinden birine benzetirdik. Bana o da unutturuldu. Ancak o sûreden şu âyet ezberimde kaldı: “Ey iman edenler! Yapmadığınız şeyleri niçin söylüyorsunuz, Sonra

²⁰³ Muhammed b. Ahmed el-‘Aynî, *‘Umdetu’l Kârî Şerhu Sahîhi Buhârî*, (Beyrût: Dâru’l-Fikr, T.y.), 24: 9.

²⁰⁴ el-Askalânî, *Fethü’l-Bârî*, 12: 146-150

bunlar boyunlarınıza bir şehadet olarak yazılır da, kıyamet gününde onlardan mes'ul olursunuz.”²⁰⁵

“Bu hadisi sadece İmam Muslim rivayet etmiştir. Taberî (v. 310/923) bu hadis hakkında şunları söyler: hadisteki “bana unutturuldu” sözü âlimlerimizin üç kısma ayırmış olduğu neshe delalet eder, bu hadis ise üçüncü kısım olan metni ve hükmü birlikte kaldırılan âyetlere delalet eder. Bunlar bir hikmete binâen Allah’ın indirmiş olduğu ve daha sonra da dilediğinden dolayı kaldırmış olduğu âyetler veya sûrelerdir. Çünkü Allah (cc) dilediği şeyi yapan ve her şeye gücü yetendir.”²⁰⁶ “Allah’ın dilediğini nazil edip dilediğini kaldırması mümkündür. Bundan dolayı acaba Kur’ân’dan bir şeyler kaybolmuş mudur? Şeklinde vehimlere kapılmak ise batıldır. Çünkü Allah “Zikri biz indirdik onu koruyacak olan da biziz” (15/Hicr 9) buyurmuştur. Sahabiler ve sonra gelenler de, şu an iki kapak arasında olan, hükmüyle, tilâvetiyle, taabbüdi ve sabit olan Kur’ân’ın eksiksiz ve ziyadesiz olduğunda icma etmişlerdir.”²⁰⁷

“Peki, bu âyet veya sûrelerin metninin kaldırılıp hükmünün bırakılmasının hikmeti nedir. Metni bırakılsaydı da hem kendisiyle amel etmekle hem de tilâvetiyle ibadet edilmiş olmaz mıydı? diye bir soru sorulursa, buna şöyle cevap verilmiştir: “Muhakkak ki bu hadise, bu konudaki hadislerin zanni olduğu, kabulü ve ameli kolay olduğu halde, kendilerinin hemen kabul edilip ve bir an önce bunlarla amel edilip edilmeyeceği hakkında ümmeti imtihan etmek ve teslimiyetini ölçmek içindir. Tıpkı Cenab-ı Hakkın Hz. İbrâhim’i (as) oğlunu kesmekle imtihan ettiği gibi cenabı hak bunu ona rüyasında söylemişti. Rüya ise peygamberlik vahyinde, vahyin en zayıf derecesi olduğu halde Hz. İbrâhim (as) bununla amel edip Allah’a teslimiyetini göstermiştir.”²⁰⁸

2.2.7. “İkinci Namazına Dikkat Edin”

“Berra b. Azib Şakik b. Ukbe’den rivayeten şöyle der: “Namazları ve ikinci namazını muhafaza edin” âyeti indi. Biz de onu Allah Resûlu zamanında Allah’ın dilediği kadar okuduk sonra Allah: “Namazları ve orta namazı muhafaza edin” âyetiyle

²⁰⁵ Muslim, Zekât, 39

²⁰⁶ Muhammed Emîn b. Abdullah el-Urmî el-Ulvi el-Harârî eş-Şafîî, *Kevkebu'l-Vehhâc ve'r-Ravdu'l-Behhâc fî Şerhi Sahîhi Muslim b. Haccâc*, thk. Haşim Muhammed Ali Mehdi, (Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 1430/2009), 12: 175.

²⁰⁷ el-Harârî, *Kevkebu'l-Vehhâc ve'r-Ravdu'l-Behhâc fî Şerhi Sahîhi Muslim b. Haccâc*, 12: 175.

²⁰⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 37.

öncekini neshetti. Şakik'in yanında oturan, kendisine zahir denilen bir adam Şakik'e: "O zaman bu ikinci namazdır" dedi. Şakik: "Ben sana âyetin nasıl indiğini ve Allah'ın nasıl o âyeti neshettiğini haber verdim Allah (cc) en iyisini bilendir" dedi.²⁰⁹

Nafi, Peygamber'in eşi Hz. Hafsa'nın (ra) (aynı rivayet Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde²¹⁰ Hz. Aişe'ye isnad edilerek rivayet edilir) şöyle dediğini rivayet eder: "Hafsa annemiz mushafını yazan kâtibine, namaz vakitlerine gelince bana haber ver ki, Allah Resûlu'nün bana ne söylediğini yazdırayım sana. Kâtip dediği yere gelince ona haber verdi, Hz. Hafsa'da (ra) Resûlullah'tan şu işittiğimi yaz dedi. "Namazlara orta namaza, ikinci namazına dikkat edin."²¹¹

Hişam b. Urve de babasından, yukarıdaki ibarenin aynısının Hz. Aişe annemizin mushafında olduğunu, Ubeyy b. Ka'b ve Ubeyd b. Umeyr'in de bu şekilde okuduğunu rivayet etmiştir. Hendek Savaşı'nda Hz. Ali'den (ra) de şunu rivayet etmişler: "Allah (cc) evlerini ateşle doldursun bizim orta namaz olan ikinci namazını kılmamıza engel oldular." Sonra akşam yatsı arasında ikindiye kıldı.²¹²

Konunun biraz daha açık olması için başka rivayetlerini de buraya aldığımız hadisin, kanaatimizce açıklayıcı şerhi aşağıdaki gibidir:

"Bazı âlimler aradaki atıf harfi olan vav'dan dolayı bunun ikinci namazı olmadığı çıkarımında bulunmuşlar. Çünkü atıf muğâyerete delalet eder. Bu da ikinci namazı olmamasını gerektirir. Yani mana şöyle olur orta namaza ve ikinci namazına dikkat edin. Bu görüş, yukarda zikrettiğimiz üzere Hz. Ali (ra) ve başka kanallarla da gelen merfu' hadislerle reddedilmiştir."²¹³ "İmam Nevevî (v. 676/1277) de şöyle demiştir: "Bazı dostlarımız "vav" harfinin muğâyerete delalet ettiğinden orta namazın ikinci namazı olmadığını söylemiştir. Bazı şaz kıraatlerde ikinci olarak okunmuşsa da Şazz kıraatlerle delil getirilmez. Şazz kıraatler haber-i vâhid'tir, bunu rivayet eden ise Kur'ân'dan olarak nakletmiştir, hâlbuki haber-i vâhid ile mütevâtir olan Kur'ân delillendirilemez, bu haber mütevâtir olmayınca haber-i vâhid olarak da kalmaz.

²⁰⁹ Muslim, Mesâcid, 36; Ahmed b. Hanbel, Musned, 4: 301 (Berrâ b. Azib) (18673); Nesâî, Salât, 14.

²¹⁰ Ahmed b. Hanbel, Musned, 4: 301 (Berrâ b. Azib) (18673).

²¹¹ Ahmed Ebû İshâk es-Sa'lebî, *Teşîru's-Sa'lebî*, thk. Muhammed b. 'Aşûr, Nâzir es-Saîdî, (Beyrût: Dâru İhya-i Turasi'l-'Arabî, 1422/2002), 2: 196.

²¹² es-Sa'lebî, *Teşîru's-Sa'lebî*, 2: 196.

²¹³ Muhammed b. Ali b. Âdem b. Mûsâ el-Esyobî el-Vellevî, *Şerhu Suneni'n-Nesâî*, (B.y.y: Dâru Âli Burûm li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1419/1999), 6: 273-277.

Görünen o ki bu rivayet Peygamberimizin bir tefsîridir, fakat Hz. Aişe (ra) bunu âyetten, metni neshedilen bir cüz zannetmiştir.”²¹⁴

“Hz. Aişe’nin (ra) “ben Resûlullah’tan işittim” sözü iki manaya hamledilebilir. Birincisi: Muslim’in Sahih’inde Bera b. Azib’ten tahrir ettiği gibi. Daha sonra neshedilen ve Kur’ân’ın zaid lafızlarından olabilir ve Hz. Aişe bunun neshedilmiş olduğunu bilmeyip bu lafzı Kur’ân a yazdırmak istemiş olabilir veya hükmü neshedilip tilâveti bâkî kalanlardan olduğunu zannedip yazdırmak istemiş olabilir. İkincisi: Allah Resûlu orta namazla birlikte ikinci namazını zikrederken Hz. Aişe ikinci lafzını da Kur’ân’danmış gibi işitmiş olabilir. Cerir b. Abdullah’ın da buna benzer olarak zikrettiği hadis gibi. Cerir der ki: Allah Resûlu ile oturuyorduk, Resûlullah dolunaya baktı ve dedi ki: “Dikkat edin şu dolunayı gördüğünüz gibi rabbinizi göreceksiniz ve nurundan hiçbir şey eksiltmeyeceksiniz. Gücünüz nisbetinde ikinci ve sabah namazlarından gaflete düşmeyiniz” sonra Cerir şu âyeti okudu: “Güneşin doğuşundan ve batışından önce rabbini hamd ile tesbih et.” (20/Taha 130) (Cerir Peygamber’in ifadelerinden, âyetteki güneşin doğuşundan önce sabah namazını, batışından önce ise ikinci namazını kastettiğini zannedip aktarmıştır.) Hz. Aişe’de (ra) bunu Kur’ân’dan zannedip yazdırmıştır veya Hz. Aişe (ra) Kur’ân’dan olmayanın da Kur’ân’a yazılmasında bir sakınca olmadığına inanıyordu. Diğer sahabilerden de buna inanlar vardı. Ubeyy b. Ka’b’ın kunutları ve bazı tefsîr bilgilerini mushafına yazdığı gibi. Her ne kadar yazsalar da bu yazdıklarının Kur’ân olduğuna inanıp iddia etmiyorlardı. Allah en iyisini bilendir.”²¹⁵

Bu hadisten şu sonucu çıkarabiliriz, ikinci namazı Kur’ân’dan bir lafız olmamakla beraber ikinci namazına dikkat etmenin vücubiyetine delalet vardır. Buradaki “vav” atıf harfinin tefsîriyye olma ihtimaline binaen orta namazın ikinci namazı olabilme ihtimali olmakla birlikte, diğer namazlara da ihtimali vardır. Öyle ki Nesefî (v. 710/1310) tefsîrinde “orta namaz” için altı görüş zikretmiştir. “Beşi, beş vakit namazın her biri, altıncı görüş ise ise şudur: Allah (cc) nasıl kadir gecesini gizleyip bütün ramazanda

²¹⁴ el-Vellevî, *Şerhu Suneni’n-Nesâî*, 6: 273-274.

²¹⁵ el-Vellevî, *Şerhu Suneni’n-Nesâî*, 6: 275-277.

kadir gecesinin olma ihtimali ile her güne ayrıca önem verilmesini irade etmişse, orta namazı da gizli tutarak bütün vakitlere ihtimam gösterilmesini irade etmiş olabilir.”²¹⁶

2.2.8. “O Sûre Dün Neshedildi”

“İbn Şihab şöyle der: Ebu Ümame b. Süheyl b. Huneyf, Said b. Müseyyib’in meclisindeki bir olayı, bana şöyle haber verdi ve dedi ki: “Ezberinde bir sûre olan birisi, gece okumak için kalkar ama bir türlü hatırlayıp okuyamaz. Sonra başka bir adam okumak için kalkar ama hatırlayamaz. Sonra başka biri kalkar o da aynı şekilde hatırlayamaz. Böylece sabah olur olmaz hemen Resûlullah’a (sas) gelirler. Onlardan biri: “Ya Resûlallah! Gece falan sûreyi okumak için kalktım ama bir türlü hatırlayamadım” dedi. Sonra diğeri: “Ya Resûlallah! Ben de sadece bunun için geldim” dedi. Sonra diğeri: “Ben de bunun için geldim ya Resûlallah” dedi. Sonra Resûlullah (sas) şöyle dedi: “o sûre dün neshedildi” Ukayl bu hadise şu ziyadede bulundu, “İbn Müseyyib oturuyordu ve bu olayı yadırgamıyordu.”²¹⁷

Bu hadis ile ilgili Sa‘lebi’nin (v. 427/1035) tefsîrinde şu ifadeler yer almaktadır: “Bu rivayet, metnin ve hükmün birlikte kaldırıldığına delildir. Ama bil ki nesh sadece emir ve nehiy bildiren âyetlerde gerçekleşir, haberi âyetlerde nesh olmaz. Haberi âyetlerde nesh olduğunu söyleyen yalan söylemiştir. Yahudiler de kendileri şeriatları değiştirdikleri halde, neshin bedâ olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara şöyle cevap verilebilir: (sizin şeriatinizde) Allah (cc) kız kardeş ile kardeş ve kız kardeş çocukları ile evliliği mubah kılıp daha sonra yasaklamadı mı? Yine Allah (cc) İbrâhim’e (as) oğlunu kesmeyi emredip daha sonra kesme demedi mi? Hz. Mûsa’ya kavminden buzağıya tapanların öldürülmesini emredip daha sonra bundan vazgeçmedi mi? Yine Hz. Mûsâ’nın nübüvvetinde başta ibadet yoktu daha sonra ibadetle emir olunmadılar mı?

²¹⁶ Ebû'l Berekât en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, Muhyiddin Deyb Musto, (Beyrût: Daru İbni Kesir, 1439/2018), 1: 200.

²¹⁷ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *en-Nasih ve'l-Mensûh*, thk. Muhammed b. Sâlih el-Mudeyfir, (Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, T.y.), 14-15; Hârîs el-Muhâsibî, *el-'Akl Fehmu'l Kur'ân*, thk. Hüseyin el-Kuvvetlî, (Beyrût: Dâru'l-fikr, 1391/1971), 256, 406. ; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, thk. Şu'ayb Arnavut, (Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1415/1994), 5: 271-272;

Cemaluddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Nevâsihu'l Kur'ân*, thk. Muhammed Eşref Ali el-Melibârî, (Medîne: Câmî'atu'l-İslâmiyye, 1423/2003), 1: 158.

Hz. Hızkıl'a (as)²¹⁸ sünnet olmayı emredip daha sonra onu bundan nehiy etmedi mi?"²¹⁹ "Bütün bu sayılanlar bizzat yahudilerin şeriatinde gerçekleşen nesihtir. Bu bedâ değil mi? O zaman, bilakis bütün bunlar önceki şeriatlerde de gerçekleşen nesihtir. Bu da bir ibadetin başka bir ibadete, bir hükmün başka bir hükme nakledilmesidir. Bunların hepsi gerçekleşecek olan bir hikmetin ortaya çıkması ve maslahatın kısımlarındandır. Bu zikrettiklerimiz Kur'ân ilimlerinden birçok türü olan nesih ilmidir. Çok cahil olmayan bu tefsîri anlar. Hz. Ali'nin Kûfe camisinde bir kâdıya uğrayıp kendisine "Sen Kur'ân'ın nâsîh ve mensûhunu biliyor musun?" Kâdının da "hayır bilmiyorum" demesi üzerine Hz. Ali'nin (ra) "kendini de onları da helak ettin" demesi neshin başlı başına bir ilim olduğuna delalet eder."²²⁰

2.2.9. "İlk Defa Cihâd Ettiğiniz Gibi Cihâd Edin"

"Ömer (r.a) Abdurrahman b. Avf'a dedi ki: "İlk defa cihâd ettiğiniz gibi cihâd edin âyetinin bize indirildiğini görmedik mi? Şu an onu bulamıyoruz." Abdurrahman: "Kur'ân'dan çıkarılanlar gibi bu da çıkarıldı" dedi."²²¹

Hâris el-Muhâsibî (v. 243/857) "cihâd Allah'ın kitabında sabittir. Burada zikredilen lafızla, bu âyetin resmi yani metni kaldırılmıştır"²²² demiştir.

Kâsım b. Sellâm (v. 224/838) ise bu rivayet hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Bu bapta zikrettiğimiz rivayetler, âlimlerimizin rivayet etmediği zevâid rivayetlerdendir. İki kapak arasında bulunan Kur'ân'dan olmaları ise muhtemeldir. Çünkü sahabiler bunları namazda okumuşlar ve bunları inkâr edeni kâfir saymamışlardır. Ancak namazda okunup ve iki kapak arasında bulunan Kur'ân'ı inkâr edeni kâfir saymışlardır. Çünkü bu Kur'ân ensâr ve muhacirin icma'ıyla Hz. Osman'ın topladığı ve sabit olan imam mushaftır, kendisinden hiçbir şey çıkarılmamıştır, bunun üzerinde ümmet icma' etmiştir, âliminden cahiline kimse bu konuda ihtilaf da etmemiştir. Kur'ân'ın tevarüsü nesilden nesile, medreselerde, okullarda tedris ve

²¹⁸ Bakara sûresi 243. âyet tefsirinde Taberî, Vehb b. Münebbihten yaptığı bir nakilde, Hz. Hızkıl'ın Allahın (cc) kendisine vahyettiği peygamber olduğunu ifade eder. Bilgi için bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 4: 414.

²¹⁹ es-Sa'lebî, *Tefsîru's-Sa'lebî*, 1: 254.

²²⁰ es-Sa'lebî, *Tefsîru's-Sa'lebî*, 1: 254.

²²¹ el-Muhâsibî, *el-'Akl Fehmu'l-Kur'ân*, 403; Kâsım b. Sellâm, *Fedâilu'l-Kur'ân*, 325; İbnu'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân*, 164.

²²² el-Muhâsibî, *el-'Akl Fehmu'l-Kur'ân*, 403.

öğretim yoluyla gelmiştir.”²²³ “Bir kısım ehli bid’at kendi sapıklıklarını insanlara bulaştırmak için bazı şüpheler uyandırmaya çalışmışlardır. Dikkat edin bunların ahmaklıklarına şaşılır. Hz. Osman’ın mushafı topladıktan sonra diğerleri yakmasından dolayı onu kınayıp yukardakine benzer rivayetlerle de Kur’ân’ın bir kısmının kaldırıldığını kabul etmişlerdir.” Hâlbuki Hz. Ali (ra): “Eğer Kur’ân’ı toplamak için görevlendirilseydim vallahi Osman’ın yaptığının aynısını yapardım” demiştir. Mus’ab b. Sa’d ise: “Osman (ra) bu işi yaptığı zaman insanları gözlemledim, muhacir, ensâr ve ehli ilimden bir kişiyi dahi buna itiraz ederken görmedim” demiştir.²²⁴

Bu baptan gelen haberler, insanların âlimlerinin çoğundan olmayıp, sadece has bir kısmından gelen, bilgisi de sadece rivayet ve isnadla gelen bilgilerdir. İlim ehli bu rivayetleri iki kapak arasında bulunan Kur’ân’ı te’vil ederken istihsad etmek, delil getirmek için kullanmışlardır. Bazı kapalı olan âyetlere açıklık getirmek için bunu yapmışlardır. Önceki hadisleri izah ederken Hz. Aişe veya Hz. Hafsa annelerimizden gelen “orta namaza yani ikinci namazına” rivayeti gibi, kapalı olan orta namazın ne olduğunu beyan ve te’vil maksadıyla bu rivayet zikredilmiştir. Bu gibi rivayetler pek çoktur ve Kur’ân’ı tefsîr ederken bu rivayetleri zikretmekte bir sakınca yoktur.²²⁵

2.2.10. “Diğer Günler Peş Peşe Tutun”

İbn Ömer “Orucunu yediğin gibi diğer günlerde onu tut” dedi. Sonra İbn Ömer, Urve’den naklederek dedi ki: Hz. Aişe (ra): “Diğer günlerde tutmadıklarınızı peş peşe tutun” âyeti indi sonra “peş peşe” lafzı nesh olundu.” dedi.²²⁶

“Dârekutnî (v. 385/995) bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Tıpkı “Evli erkek ve kadın zina yapınca...” rivayeti gibi sahihtir. Bu rivayetler Kur’ân olarak isimlendirilmezler, sadece mecazen Kur’ân’dan olabilirler. Kur’ân’a olan hürmet bu rivayetler için yoktur. Cünüp ve hayızlının bu gibi rivayetleri okuması caizdir.”²²⁷

²²³ es-Sellâm, *Fedâilu’l-Kur’ân*, 325.

²²⁴ es-Sellâm, *Fedâilu’l-Kur’ân*, 325-326.

²²⁵ es-Sellâm, *Fedâilu’l-Kur’ân*, 326.

²²⁶ Ebû Bekir Abdurrezak b. Hemmâm es-San’anî, *Musannef*, thk. Habîb Rahmân el-A’zami, (Beyrût: Mektebetu’l-İslâmî, 1390/1970), 4: 241-242; Dârekutnî, *Sunen*, 3: 170 (2315); Beyhakî, *Sünenü’l-Kübra*, 4: 430-431.

²²⁷ Muhammed b. Aliyyu’l-Hatîb, *Teysîru’l-Beyân li Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdulmuîn Hurş, (Beyrût: Darû’n-Nevâdir, 1433/2012), 2: 320-321.

“Ümmetin çoğunluğu tarafından nakledilse de, bizim haber-i vâhid olarak gelen bir rivayeti Kur’ân’dan sabit bir âyet saymamız mümkün değildir. Bir grup, şazz bir şey rivayet etse onu reddederiz. Bu reddimiz müslümanların üzerinde icma’ ettiği şeyden dolayıdır. Müslümanların icma’ında ise ihtilaf olmaz. Bu rivayetlerin Kur’ân’dan olmadığı hakkında icma’ vardır. Bu durumda bu rivayetler hadis menziline iner. Çünkü Kur’ân’ın naklinde sağlanan çoğunluk bu rivayetlerde sağlanamamıştır. Dolayısıyla bunlar zan mertebesinde kat’îlik mertebesine çıkamamışlardır. Ama bazen sünnetlerde de manen mütevâtir şeyler olsa da bunlar çok azdır.”²²⁸

Umdetu’l-Karî’de ise konuyla ilgili şu ifadeler yer almaktadır: “İbn Kudâme şöyle demiştir: bizim yanımızda bu rivayetin sıhhati sabit değildir, sahih olsa bile bunu mubâhlığa ve fazilete yorarız. Şöyle de denilmiştir: şayet bu rivayet sabit olsa bile tilâveten ve hükmen mensûhtur. Hiçbir Şazz kıraat İmamı dahi مُتَّابِعَات kelimesini ekleyerek okumamıştır. Kastallânî İbn Kudâme’ye şöyle mukabelede bulunur: “Ubeyy b. Ka’b da muhtemelen bir faydadan dolayı bu eklemeyi yaparak okumuştur ve bu kıraat meşhur olmayıp haber-i vâhid olarak kalmıştır. Dolayısıyla kitaba bunu ziyade etmek caiz değildir. İbn Mes’ud’un yemin kefareline yapmış olduğu ekleme bunun gibi haber-i vâhid değildir, bilakis o meşhur kıraatlerde olup o da mütevâtir değildir.”²²⁹

2.2.11. “Sizden Biriniz Kur’ân’ın Tamamını Ezberledim Demesin”

Metniyle birlikte hükmü mensuh âyetlere delalet eden rivayetlerden bir diğer rivayet ise şöyledir: “İbn Ömer (ra) dedi ki: “Sizden biriniz Kur’ân’ın tamamını ezberledim demesin, tamamının ne olduğunu nereden bilecek, çünkü Kur’ân’ın çoğu kaldırılmıştır. Ancak Kur’ân’ın kalan kısmını ezberledik” desin.”²³⁰

Âlûsi, tefsîrinin Hitabu’l-Müfessir bölümünde²³¹ rivayetle ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Şüphesiz Allah Resûlu zamanında ne âyetlerden ne de sûrelerden Kur’ân’dan hiçbir şey eksik olmadan, tam bir şekilde, Peygamber’in ve sahabilerin hafızalarında ve göğüslerinde ezber olarak bulunmaktaydı, tıpkı günümüzde olduğu gibi. Her ne kadar hafızalarda derli toplu olsa da zahirde bir mushaf olarak toplanmamış, taşlara, hurma yaprakları ve liflerine yazılmış parça parça ve dağınık bir

²²⁸ Aliyyu’l-Hatîb, *Teyşiru’l-Beyân li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2: 320-321.

²²⁹ el-‘Aynî, *Umdetu’l-Karî Şerhu Sahîhi Buhârî*, 11: 52.

²³⁰ es-Sellâm, *Fedâilu’l-Kur’ân*, 320.

²³¹ el-Âlûsî, *Ruhu’l-Me’ânî fi Tefsîri Kur’âni’l-‘Azîm ve’s-Seb’ul-Mesânî*, 1: 25.

şekilde sahabiler arasında bulunuyordu. Bu gizlenen bir bilgi olmayıp gayet açık ve herkes tarafından bilinen bir durumdu. İlginçtir ki bazıları Ubeyy b. Ka'b ve İbn Mes'ud'un (ra) kıraatlerini ve onlardaki bazı farklılıkları ve başka rivayetleri delil getiriyorlar. Özellikle ikisinin mushafının Hz. Osman'ın (ra) Mushafına uymadığını, gerek âyet ve gerekse sûrelerin bile birbirini tutmadığını iddia edip diyorlar ki: mesela bizim mushafımızda yüz on dört sûre, Enfal ve Tevbe sûrelerini bir sûre sayanlara göre yüz on üç sûre vardır. İbn Mes'ud'un Mushafında ise yüz on iki sûre vardır, çünkü son iki sûre olan Muâvizeteyn'i mushafına almamıştır. Ondan gelen sahih rivayete göre de Allah Resûlu bu iki sûrenin Allah'a sığınılacak dua olduğunu söylemiş ve Kur'ân'dan değildir. Bundan dolayı Hasan ve Hüseyin (ra) bu iki sûre ile Allah'a sığınmışlardır.”²³²

“Bu konuda hiçbir sahabi İbn Mes'ud'a ittiba etmemiştir. Allah Resûlu'nün bu iki sûreyi namazlarda okuduğu sahih rivayetlerle sabittir. İbn Mes'ud'un mushafına göre ise bunlar mütevâtir olmadığından Hz. Osman mushafına yazılmasına karşı çıkması ve kendi te'villerini mushafa yazdırmak ise uzak olan te'villerdendir. Bunlar sahih olan bilgiler değildir. Bu iddiaları dillendiren kimselerin kalbini sanki büyük bir buğz kaplamış gibi görünüyor ve sanki kimsenin bilmediği şeyleri söyleyip, kimsenin düşünmediği şeyleri düşünmüş gibi yaparak, kimsenin fark etmediğini fark etmiş gibi davranıyorlar. Yalanlarını kasten bozuk bir aldatma ile kurguluyorlar. Hâlbuki bu iki sahabiye nisbet edilen durum, güneşin ortalığı aydınlattığı gibi aydın ve apaçıktır ve en meşhur işlerden daha meşhurdur. Hatta şiiilerin nazarında bile bilinen bir olaydır. İnkâr etmek istiyorlarsa bu anlattıkları şeyler inkâr etmelerine bahane olamaz, ancak taassup yolu tehlikeli, zorlama yorumlar ise sakıncalıdır. Zikredip okuduklarımızı anlayıp hakikatini kavradınsa, bil ki âyet ve sûrelerin tertibi Allah Resûlu'nden alındığı gibi tevkifi olarak tertip edilmiş bu konuda hiçbir şüphe de yoktur.”²³³

2.2.12. “Abdullah Kur'ân'dan Neshedilene de Değiştirilene de Öğrendi”

“İbn Abbâs'tan rivayeten, İbn Abbâs: “ilk olarak hangi kıraate itibar ediyorsunuz?” diye sordu. Dediler ki; Abdullah'ın kıraatine. Dedi ki: bilakis o son arz edilen kıraattir. Çünkü Kur'ân her senede bir defa Resûlullah'a (sas) arz edilirdi. Ama

²³² el-Âlûsî, *Ruhu'l-Me'ânî fî Tefsîri Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'ul-Mesânî*, 1: 25.

²³³ el-Âlûsî, *Ruhu'l-Me'ânî fî Tefsîri Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'ul-Mesânî*, 1: 25.

vefat edeceği sene ona iki defa arz edildi, Abdullah da buna şahit oldu ve Kur'ân'dan nesh olanı da değiştirilene de öğrendi.”²³⁴

Şu'ayb Arnavut (v. 2016) Müsned'in tahririnde bu hadisin sahih olduğunu, Buhârî ve Muslim'in de şartlarına uyduğunu söyler.²³⁵

Abdurrahman el-Benna (v. 1958) ise şöyle der: “Allah Resûlü'nün son arzada iki defa Kur'ân'ı Hz. Cebrail'e (as) arzettiği, Abdullah b. Mes'ud'un da bunu Allah Resûlü ile birlikte yaptığı açıktır. Allah Resûlü ve Cibril'in Kur'ân'ı birbirlerine arz etme babında gelen hadisler bunu desteklemektedir. Mücahid der ki: İbn Abbâs bize son iki arzada Abdullah b. Mes'ud mu Zeyd b. Sabit mi vardı? Diye sordu, biz Zeyd b. Sabit'in olduğunu söyledik. İbn Abbâs hayır, Allah Resûlü her sene bir defa Kur'ân'ı arz ederdi vefat etmeden önceki sene iki defa Kur'ân'ı arz etti. Son arza da yanında bulunan İbn Mes'ud idi ve o neshedilene de değiştirilene de bilirdi, dedi.”²³⁶

2.2.13. “Kur'ân Bir Milyon Yirmi Yedi Bin Harftir”

Taberânî (v. 360/971) Hz. Ömer'den merfû' olarak rivayet etmiştir: “Kur'ân bir milyon yirmi yedi bin harftir, kim onu sabır ve metanetle okursa Kur'ân'ın her bir harfîne karşılık ona Cennet hurilerinden verilir.”²³⁷

Suyûtî, İtkanda “Hz. Ömer'in ifade ettiği bu sayı, Kur'ân'da hattı neshedilen âyetlere hamledilir. Çünkü mevcut mushaflardaki harf sayısı, bu rakama ulaşmamaktadır”²³⁸ der.

“Bu sayı, Kur'ân neshedilmeden önceki sayı veya yedi harften bir harfe indirilmeden önceki sayı olabilir çünkü Kur'ân'ın şu andaki sayısı bu olmamakla birlikte bu sayıya yakın bile değildir.”²³⁹

²³⁴ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim b. Ebi Şeybe, *Musanef*, thk. Muhammed b. Abdullah el-Cum'a, Muhammed b. İbrâhim el-Haydanî, (Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 1425/2004), 10: 278 (30797); Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 1: 363 (Abdullah b. Abbâs) (3422). ; Nesâî, *Sunenu'l-Kubra*, 7: 248,353, (7940,8201).

²³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 1: 363. (Abdullah İbn Abbâs, 3422, Şu'ayb Arnavut Tahkiki).

²³⁶ es-Sââtî, *Fethu'r-Rabbâni*, 18: 37.

²³⁷ Ebû Kâsım Suleyman b. Muhammed et-Taberanî, *Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Târık b. 'İvadullah, Abdulmuhsîn b. İbrâhim el-Huseynî, (Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1995), 6: 361 (6616)

²³⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 164-165

²³⁹ Burhanuddîn Ebû'l-Hasan, *Mesâ'idu'n-Nazar*, thk. Abdussemit' Muhammed Ahmed Huseyn, (Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1408/1987), 1: 276-277.

“İbn Merdeveyh ve Ebu Nasr es-Secza “el-İbâne”de Ömer’den rivayeten Ebu Nasr şöyle der: bu hadisin hem senedi hem metni gariptir. Bu hadiste İki kapak arasında bulunan Kur’ân’a ziyade vardır. Bu rivayeti günümüzdeki Kur’ân’dan metni neshedilenlere hamletmek mümkündür.”²⁴⁰

Bu rivayeti “Kur’ân’ın her bir harfini okuyana on sevap vardır” gibi hadislerle dayanarak buradan maksadın çok sevap kazanmak şeklinde de yorumlamışlardır.”²⁴¹

2.2.14. “Peygamber’e ve İlk Saflarda Olanlara Salât ve Selam Edin”

“Ebu Yunus’un kızı Humeyde’den rivayeten, Humeyde şöyle der: “Babam seksen yaşlarında iken bana Hz. Aişe’nin (ra) mushafından şu âyeti okudu: “Allah ve melekler Peygamber’e salat ederler, ey iman edenler siz de Peygamber’e ve ilk saflarda olanlara salât ve selam edin.” Humeyde: “Bu, Osman mushafları değiştirmeden önce idi.” diye devam etti.”²⁴²

“Manası gayet açık olan bu hadis zayıf ve münkerdir. Hadis tenkitçileri bu hadisin senedindeki Ebu Humeyde’nin zayıf olduğunu söylemişlerdir. İbn Hacer de aynı şekilde bu ravinin tercemesini özetlerken zayıf olduğunu söylemiştir.”²⁴³

“Özellikle Humeyde’nin “Bu Osman’ın mushafları değiştirmeden önceydi” sözü son derece münkerdir. Çünkü Hz. Osman (ra) mushafları değiştirmemiştir. O sadece var olan mushafı son arzaya göre düzenleyip çoğaltmıştır. Tilâveti kaldırılanları ve sahabilerden bazılarının tefsîr kabilinden kendi mushaflarına yazdıklarını bu mushafa almamıştır.”²⁴⁴

Riyâd Huseyin el-Bağdâdî hadis hakkında şu değerlendirmede bulunur: “Hadisteki “Allah ve melekler ilk safta olanlara salat ederler.” cümlesi imam Malik’in Muvatta’sı, Ahmed b. Hanbel’in Müsned’i, İbn Hibban’ın Sahih’i, İbn Huzeyme’nin Sahih’i, Hâkim’in Müstedrek’i, Beyhakî’nin Süneni Kübra’sı gibi kaynaklarımızda

²⁴⁰ Celâleddin es-Suyûtî, *Câmiu’l-Kebîr*, (Mısır: Ezheru’ş-Şerîf, 1426/2005), 4: 94.

²⁴¹ Ebû’l-Hasan, *Mesâ’idu’n-Nazar*, 1: 277.

²⁴² Ebûbekir b. Tayyip el-Bakillânî, *el-İntisâr li’l-Kur’ân*, thk. Muhammed ‘Îsâm el-Kudât, (Beyrût: Dâru İbni Hazm, 1422/2001), 2: 429; es-Sellâm, *Fedâilu’l-Kur’ân*, 324; İbnu’l-Cevzî, *Nevâsıhu’l-Kur’ân*, 165.

²⁴³ Riyâd Huseyin Abdullatîf et-Tâî el-Bağdâdî, *Merviyâtu Neshi’t-Tilâvet*, (Ummân: Darû’l-Eseriyye li’t-Tabâ’ati ve’n-Neşri ve’t-Tevzi’, 1435/2014), 322-323.

²⁴⁴ el-Bağdâdî, *Merviyâtu Neshi’t-Tilâvet*, 322.

geçmektedir. Hadis tenkitçileri bu metnin üzerinde ittifak edememiş olsalar bile çoğu hasen olduğunu söylemişlerdir.”²⁴⁵

2.2.15. “O Azap Sûresi’dir”

“Huzeyfe (ra) şöyle demiştir: “Berâe (Tevbe) sûresinden okuduklarınız ancak onun dörtte biridir. O Azap Sûresi olduğu halde siz onu Tevbe Sûresi diye isimlendiriyorsunuz.”²⁴⁶

Bu hadis hakkında Suyûtî şu değerlendirmede bulunur: “Kâdı Ebû Bekir İbnu’l-Arabî (v. 543/1148) bu ve buna benzer rivayetleri kabul etmeyen bir grubun görüşü şöyledir der: bu rivayetler âhâd haberlerdir ve âhâd haberler, kat’î olan Kur’ân’ın inzali ve neshi hakkında delil olamazlar. Ebûbekir er-Razi metni veya resmi birlikte neshedilen bu rivayetler için der ki: “bu sadece Allah’ın unutturması ve zihinlerden silmesi ile veya Allah’ın yazma ve okumasının terkedilmesini emrederek, günlerin geçmesiyle zihinlerden siler. Allah’ın Kur’ân’da diğer eski kitaplarından “Bu daha önceki kitaplarda, İbrâhim ve Mûsâ’nın (as) sahifelerinde de vardı.” şeklindeki ifadesi ile daha önceki kitapları kaldırdığı gibi bunları da kaldırabilir. Biz daha önce bu kitapların ve sahifelerin olduğunu biliyoruz ama içeriği hakkında ise bilgi sahibi değiliz. Bunun Allah Resûlu hayatta iken olması da uzak bir şey değildir. O hayatta iken bazı âyetler okunuyor daha sonra da neshediliyor olabilir, ama Allah Resûlu’nün vefatından sonra böyle bir şeyin olması mümkün değildir.”²⁴⁷

2.2.16. “Bana Kur’âna Yazılmayan İki Âyet Okuyun”

“Ebu Süfyân el-Kelâ’î şöyle der: Mesleme b. Muhalled el-Ensârî yanlarında Ebu’l-Kenûd Sa’d b. Malik olduğu halde şöyle dedi: “Bana mushafta yazılmayan iki âyeti okuyabilir misiniz?” diye sordu, oradakiler okuyamadılar. Sonra Mesleme şu âyeti okudu: “Allah yolunda canları ve mallarıyla cihâd edip hicret eden mü’minleri, kurtulacak olan sizlersiniz diye müjdeleyin. Hicret eden bu müminleri barındıran, onlara

²⁴⁵ el-Bağdâdî, *Merviyâtü Neshi’t-Tilâvet*, 323.

²⁴⁶ Hâkim, *Mustedrek*, 2: 361 (3274); Taberânî, *Mu’cemu’l-Evsat*, 2: 85-86; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 10: 242 (30595).

²⁴⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 68.

yardım eden ve Allah'ın gazap ettiği topluluğa karşı müminlerle birlikte savaşanlara, yaptıklarına karşılık olarak onlara göz aydınlığı olup gizlenen şeyi, kimse bilemez.”²⁴⁸

“Bu hadis münkerdir. Ravilerden İbn Ebi Lehî‘a zayıf bir ravidir. Yine ravilerden İbn Ebi Meryem de sahabilerin eskilerinden değildir. Ebu Süfyan el-Kelâ‘î bilinmeyen, meçhul bir ravidir. Mesleme b. Muhalled el-Ensarî'nin sahabi olup olmadığı ihtilafıdır. Zehebî ve İbn Hacer sahabi olduğu kanaatindedir. İmam Muslim, İmam Ahmed ve Ebu Hatim er-Râzî ise sahabi olmadığı kanaatindedir.”²⁴⁹

“Bunun gibi raviler, Resûlullah'ın ashabından kaybolan âyetleri bilmekten uzaktırlar. Dolayısıyla zikrettiği iki âyet rivayeti münkerdir, böyle önemli bir konuda, bu rivayette zikrettiği (sözde) âyetlerin Mensûh olup olmadığını da söylememiştir. Meçhul bir raviden Münker bir rivayetin gelmesi normal olabilir.”²⁵⁰

2.2.17. “Hal‘ (خلع) ve Hafd (حذف) Sûreleri”

“Said b. Abdurrahman b. Ebzî babasından rivayeten şöyle der: “Ömer b. Hattab (ra)'ın arkasında sabah namazını kılarken kıraatten sonra, rükûdan önce şunları okuduğunu işittim: “Allahım! Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senin için namaz kılıp secde ederiz, yalnız sana yönelir ve yardım isteriz. Rahmetini umar azabından korkarız. Senin azabına ancak kâfirler uğrar. Allahım! Yalnız senden yardım ve bağışlanma dileriz. Seni hayırla över ve sana nankörlük etmeyiz. Sana iman eder ve boyun eğerez. Seni inkâr edenlere itaat etmeyiz.”²⁵¹

İbn Ebi Şeybe'nin (v. 235/849) Musannef'inde, Hz. Ali'den (ra) de farklı bir senet'ten şöyle bir rivayet var: “Hz. Ali sabah namazında bu iki sûreyle kunut yaptı: “Allahım! Yalnız senden yardım ve bağışlanma dileriz...”²⁵²

Bu hadisin farklı birçok rivayeti vardır. Buraya Hz. Ömer'in (ra) rükûdan önce Hal‘ ve Hafd Sûrelerini okuduğu rivayetini aldık. Bu rivayetin rükûdan sonra Hal‘ ve Hafd'i okuduğu rivayetleri olduğu gibi Hz. Ali (ra) ve başka sahabilerden de namazlarda okudukları rivayetler vardır. Beyhakî'nin (v. 458/1066) Zeyl'i Cevheru'n-

²⁴⁸ es-Sellâm, *Fedâilu'l-Kur'ân*, 301 (bu rivayet (8/Enfal 74) ayetine içerik açısından benziyor).

²⁴⁹ el-Bağdâdî, *Merviyâtü Neshi't-Tilâvet*, 328.

²⁵⁰ el-Bağdâdî, *Merviyâtü Neshi't-Tilâvet*, 329.

²⁵¹ Beyhakî, *Sunenu'l Kubra*, 2: 299 (3144); İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, 3: 268 (7093)

²⁵² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3: 268 (7095)

Nakîy'de²⁵³ şu ifadeler yer alır: “Her ne kadar Beyhakî, Hz. Ömer'in (ra) rükûdan önce okuduğu rivayeti sahih olsa da, Ömer'in (ra) kunutu rükûdan sonra okuduğunu daha fazla kimse rivayet etmiştir. Bundan dolayı çok sayıda kimsenin rivayeti, bir kişinin ezberlediğini rivayet etmesinden daha evladır, demişse de: bu senetle sadece bu hadisin rivayet edilmiş olması sadece bir hadisin olduğu anlamına gelmez, bilakis başka senetlerle başkaları da Ömer'in (r.a) rükûdan önce kunutları okuduğunu rivayet etmiştir. Hatta Amr, Ali, Ebu Mûsâ (ra) gibi sahabiler'in sabah namazında rükûdan önce kunutları okuduklarını rivayet edenler, Beyhakî'nin rivayet ettiklerinden sayı olarak daha fazla ve daha evladır.”²⁵⁴

Bu hadis ile ilgili yapılan başka bir değerlendirme ise şöyledir: “Bu konuda gelen hadislerin bütün farklı tarikleri incelendiğinde, bu lafızlarla Kur'ân'dan iki sûre olmadığı gayet açıktır. Hz. Ömer'in namazda okuduğunu duaya bağlamak daha doğrudur. Şüphe yok ki kunutlar kendisiyle Allah'a dua edilen duâ çeşitlerinden sadece biridir. Bu da Kur'ân'dan bir şey değildir. Hz. Ömer'in dışındakilere isnat edilen ve başka yollardan gelen, bu konudaki rivayetlerin büyük çoğunluğu sahih değillerdir. Bu konudaki sahih rivayetler Ubeyy b. Ka'b'dan gelenlerdir. Hz. Ubeyy (ra) kunutlarda bunları okumuştur. Her ne kadar kendi mushafına bu kunutları sûre olarak yazdığı doğru olsa bile, bu yazdıklarını diğer sahabilerin de tefsîr kabilinden, unutmamak veya kaybolmasından korktukları için yazdıkları notlar olarak değerlendirebiliriz. Buna göre bu iki duayı Kur'ân'a nisbet etmeye gerek yoktur. Kaldı ki açık bir şekilde tilâveti mensûh olan rivayetlerden olduğuna da açık bir delalet yok ki, kesin bir şekilde Kur'ân'dan olduğuna delalet olsun.”²⁵⁵

“Abdullah b. Mes'ud'a, Ubeyy b. Ka'b'a, Hz. Zeyd'e, Hz. Osman'a, Hz. Ali'ye, bunların çocuklarına, torunlarına Allah'ın kitabından bir âyeti veya harfî inkâr ettikleri veya Kur'ân'ı değiştirdiklerini izafe etmek caiz değildir. Bu helal değil ve kimseden de işitilmemiştir. Hatta bunu sahabilerden herhangi birine izafe etmenin yanı sıra günümüzdeki en edna bir mü'mine bile bunu izafe etmek uygun değildir. Hz. Ubeyy'in kunutları kendi mushafına yazmış olması, indirilen Kur'ân'dan olduğuna bir delil teşkil

²⁵³ Alaaddin Ali b. Osman el-Mardîni, *Sunenu'l-Kubra ve fi Zeylihi Cevheru'n-Nakîy*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, T.y.), 2: 209-211.

²⁵⁴ el-Mardîni, *Sunenu'l-Kubra ve fi Zeylihi Cevheru'n-Nakîy*, 2: 209-211.

²⁵⁵ el-Bağdâdî, *Merviyâtu Neshi't-Tilâvet*, 352-352.

etmez. Bilakis o dualardan bir duadır. Eğer Kur'ân'dan olsaydı, Kur'ân ın nakledildiği gibi nakledilirdi ve hakkında sahih bir bilgi olurdu. Daha önce Kur'ân'dan olup sonra neshedilip bir dua olarak kalması ise muhtemel olup, Kur'ân'dan olamayanlara karıştırılmıştır. Bu rivayetin sadece kendisinin mushafında olduğu sabittir. Diğer sahabilerin mushaflarında yoktur. Bu da ümmetçe sabit olan Kur'ân'dan olmayıp Hz. Ubeyy'in mushafındaki bir dua veya te'vildir.”²⁵⁶

2.2.18. “Peygamber Müminlerin Babasıdır”

“Amr b. Dînâr öyle rivayet eder: Becale et-Temîmî'nin şöyle dediğini duydum: “Ömer (ra) mescitteki kölelerin odalarından birinde bir mushaf buldu. Mushafta şu âyet vardı: “Nebi mü'minlerin babası olduğu halde mü'minlere kendi nefislerinden daha evladır” Hazreti Ömer (ra) köleye: “Çabuk onu kazı/sil” dedi. Köle ise: “Allah'a and olsun ki silmeyeceğim çünkü o Ubeyy b. Ka'b'ın Mushafında var” dedi. Bunun üzerine Ömer (ra) Ubeyy b. Ka'b'a (ra) gitti, Ubeyy Ömer'e dedi ki: “İbn Acma'nın kapısındaki çarşıda seni ticaret ve alkışlar meşgul ederken, ben Kur'ân'la meşgul oluyordum.”²⁵⁷

Ubeyy b. Ka'b'ın Hz. Ömer'e böyle cevap vermesi (“En İyi Okuyamızız Ubeyy” başlığı altındaki şerhe istinaden) Hz. Ömer'in Ubeyy b. Ka'b'a itirazından dolayı olabilir. Ama rivayetteki ziyade ise Ubeyy b. Ka'b ın mushafında yazılı olduğu hadisle sabittir. Bu konu hakkında ise şunlar söylenir:

“Peygamber müminlerin canlarından daha evladır, eşleri müminlerin anneleri o da babalarıdır.” sözünün manası, önceleri Kur'ân'dan okunuyordu, İkrime'den gelen rivayette “o onların babasıdır” kısmı sonradan neshedilmiştir.”²⁵⁸

“Bu hadisteki ifade Abdurrezzak, İbn Münzir ve başkalarının da rivayet ettiği üzere Ubeyy b. Ka'b'ın mushafında bulunmaktadır. Peygamber (sas) için baba lafzının kullanılması, babaların dünya hayatına sebep olmaları gibi, Peygamber de ebedi hayatta kurtuluşa sebep olduğundan dolayıdır. Hakikatte peygamberler babalığa, veladete sebep olan babadan daha üstündür. Mücahid “Her peygamber ümmetinin babasıdır” demiştir. Hz. Lût (as)'un kapısına dayanan kavminin azgınlıklarına, kavminin kızlarını göstererek,

²⁵⁶ el-Bağdâdî, *Mervîyyâtu Neshî't-Tilâvet*, 352-353.

²⁵⁷ San'ânî, *Musannef*, 10: 181 (18748); Beyhakî, *Sunenu'l-Kubra*, 7: 111 (13420)

²⁵⁸ Hatîb eş-Şîrbînî, *Sirâcu'l-Munîr*, (B.y.y: Matbaatu Bulâk el-Emîriyye, T.y.), 3: 222.

“İşte bunlar benim kızlarımdır, onları nikâhlayın” demesi ve müminlerin âyetle sabit olan kardeşliği de buna delildir.”²⁵⁹

2.2.19. “Senden Önce Bir Nebi ve Muhaddes Göndermedik”

“Senden önce hiçbir bir resul ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğu şeytan ile de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder. Sonra Allah kendi âyetlerini (onun kalbine) sağlam olarak yerleştirir. Allah hakkıyla bilmekte, hikmetle yönetmektedir.” (22/Hacc 52)

Bu âyetin tefsirinde konumuzla ilgili şöyle bir rivayet bulunmaktadır: “Amr b. Dînâr şöyle der: İbn Abbâs (ra) şunu okuyordu: “Senden önce hiçbir resul, nebî ve muhaddes göndermedik ki...” *Muhaddes* kelimesi neshedildi.”²⁶⁰

Bu ifadedeki “*Muhaddes*” kelimesi tilâveti kaldırılan âyet lafızlarındandır. Şevkânî (v. 1250/1834), Fethu'l-Kadîr'de bu hadis hakkında şöyle der: “Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Enbarî, Amr b. Dinar'ın, İbn Abbâs'ın mushafta şöyle okuduğunu rivayet ettiler: “Senden önce ne bir resul ne bir nebi nede bir muhaddes göndermedik ki...” İbn Ebi Hatim Sa'd b. İbrâhim'den o da Abdurrahman b. Avf'tan benzerini “*Muhaddes* neshedildi.” ziyadesiyle rivayet etmiştir. Buradaki “*Muhaddes*”ten kastedilenin şu kimseler oldukları söylenmiştir: “Yâsin Sûresi'nde bahsedilen arkadaşlar, Hz. Mûsa'nın arkadaşı ve Firavun hanedanından olan Lokman'dır (as). Bezzâr, Taberânî ve İbn Merdeveyh bu hadisi tahrir etmişler. Suyûtî ise bu rivayetteki ricâlin sika olduklarını söylemiştir.”²⁶¹

²⁵⁹ el-Âlûsî, *Ruhu'l-Me'ânî fi Tefsiri Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'ul-Mesânî*, 11: 150

²⁶⁰ Celâluddîn Ebû'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *ed-Durru'l Mensûr fi't-Tefsîr'i bi'l-Me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn, (Kâhire: Merkezi Hicr li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-'Arabîyyeti'l-İslâmiyye, 1424/2003), 10: 524; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, 4: 341.

²⁶¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, thk. Yusuf Çuş, (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1428/2007), 969.

2.2.20. “Kabilenden İhlaşlı Olanları Uyar”

“İbn Abbâs (ra) şöyle rivayet eder: “Aşiretinden yakın olanları ve kabilenden ihlaşlı olanları uyar” âyeti nazil olunca Allah Resûlu (sas) Safa Tepesi’ne çıktı ve “Ya sabâhâh!” diye seslendi...”²⁶²

Kurtubî (v. 671/1273) şöyle der: “Bu rivayette “kabilenden ihlaşlı olanları” kısmının okunan Kur’ân’dan olup daha sonra neshedildiği açıktır. Ancak bu ibare Kur’ân’da sabit değildir ve tevatür seviyesine de ulaşmamıştır. Eğer bu ibarenin Kur’ân’da sabit olduğunu kabul edersek bu durumda izah edilmesi gereken birtakım sorunlar ortaya çıkacaktır. Mesela, Kur’ân’dan kabul edersek bu durumda Resûlullah’ın sadece kabilesinden ihlaşlı kimseleri davet etmesi gerekirdi. Çünkü Peygamber’i sevmeye ve ihlas vasfıyla sadece müminler nitelenmişti, müşrikler değil. Müşriklerde ihlas ve Peygamber’e sevgi adına bir şey yoktu. Allah Resûlu kavminin mü’minlerini, kâfirlerini, önceden gelenlerini, sonradan gelecek olanlarının tamamını birlikte İslâm’a davet etmiştir. Öyle ise bu âyetin Kur’ân’da sabit olması ne naklen ne de manen mümkün değildir.”²⁶³

2.2.21. “Allah Katında Gerçek Din Müslüman Haniflik’tir”

“Ubeyy b. Ka’b şöyle rivayet eder: “Allah Resûlu bana dedi ki: “Allah (cc), sana Kur’ân okumamı emretti” diyerek, Beyyine Sûresi’ne başladı ve Beyyine Sûresi’nde şu âyetleri okudu “Allah katında gerçek din, Müslüman Haniflik’tir. Yahudilik, Hristiyanlık ve Mecusilik değildir. Kim bir hayır işlerse gizlenmeyecektir.”²⁶⁴ “Buhârî’nin rivayetinde sadece Beyyine Sûresi’ni okudu, kısmı vardır. “Allah katında gerçek din Müslüman Haniflik’tir.” kısmı yoktur. Buhârî’de olmayan bu kısım diğer hadis kitaplarında değişik şekillerde bulunmakta ve Abdullah b. Mes’ud’un kıraati de bu rivayete muvafakat etmektedir. Bu rivayetlerin hepsinde geçen ifadeler birbirine yakın olup Kur’ân’dan zannedilmişlerdir. Fakat Kur’ân’dan değildir. Bu ifadelerin hepsi “Allah katında yegâne din İslâm’dır” âyetindeki “İslâm” lafzının tefsîridir.”²⁶⁵

²⁶² Buhârî, Tefsîr, 111; Muslim, İmân, 89.

²⁶³ el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l Kur’ân*, 13: 143.

²⁶⁴ Tirmizî, Menâkıb, 65; Ahmed bin Hanbel, *Musned*, 5: 132 (Ubeyy b. Ka’b) (21202).

²⁶⁵ Muhammed Muhammed Ebû Leyle, *el-Kur’ânü’l-Kerîmu mine’l-Menzûri’l-İstişrâkiyye*, (Mısır: Dârü’n-Neşri li’l-Câmi’ât, 1423/2002), 215.

“Rivayetin başında zikredilen “Rabbim sana Kur’ân okumamı emretti.” kısmındaki Resûlullah’ın muhatabı, Ubeyy b. Ka’b’tır (ra). Bu rivayete bakan çok kimse hocanın öğrencisine “Gel sana bu sûreyi okuyayım.” der gibi bir sahne olduğunu zannetseler de durum öyle değil. Burada kastedilen, “Gel, Kur’ân’ı olduğu gibi sana okuyayım ve onu iyi dinle ki sana yazdırayım” manasındadır. Normalde Allah Resûlu ona veya sahabilere zaten okuyordu. Yani burada Hz. Ubeyy b. Ka’b’a (ra) has bir durum vardır. Bu sebeple Allah Resûlu Ubeyy b. Ka’b’a (ra) yazdırmış ve faziletine dikkat çekmiştir. Bundan dolayı Ubeyy b. Ka’b (ra) ağlayarak sormuş “Allah benim ismimi söyledi mi?” Buhârî, Muslim ve diğerlerinde bu ibare şöyle geçer: “Rabbim ismimi söyledi mi?” Allah Resûlu (sas) “evet” deyince, Ubeyy b. Ka’b (ra) ağlamaya başladı. Tirmizî, Ubeyy b. Ka’b’ın menkıbesinde bu rivayeti zikredip sahih ve hasendir demiştir. “Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecusilik...” kısmı Allah Resûlu’ne ait olan açıklamalar olup âyet veya sûreden değildir.”²⁶⁶

2.2.22. “En İyi Okuyamız Übeyy”

Hz. Ömer (ra) dedi ki: “En iyi okuyamız Ubeyy (ra), en iyi hüküm verenimiz ise Ali’dir (ra). Biz Ubeyy’in (ra) bazı sözlerini bırakıyoruz. Allah âyette “Biz âyetten her neyi nesheder veya unutturursak...” dediği halde Ubeyy (ra) ben Allah Resûlu’nden duyduğum hiçbir şeyi bırakmadım (hepsini yazdım) diyor.”²⁶⁷

Mehmet Sofuoğlu (v. 1987) hadis hakkında şu değerlendirmede bulunur: “Hadiste Ubeyy b. Ka’b (ra) Resûlullah’tan duyduğu hiçbir şeyi terk etmeyeceğini söyleyerek, Kur’ân’dan bazı şeylerin neshini kabul etmiyordu. Hz. Ömer (ra) ise “Biz neyi nesheder veya unutturursak...” âyetini okuyup ona itiraz etmektedir. Çünkü bu âyet, Kur’ân’ın bazı âyetlerinin neshedildiğine delalet etmektedir.”²⁶⁸ “Nesh, lügatte değiştirmek ve bir şeyi kaldırıp yerine başka bir şey koymaktır, İstılahta ise şeriat neshi ve âyet neshi olmak üzere İki kısımda ele alınır. Şeriat neshi, İslâm’ın kendisinden önceki şeriatleri kaldırmasıdır ki bu konuda kimsenin itirazı yoktur. Âyet neshine gelince, birincisi, bir âyeti okuyarak ibadet etmektir, ikincisi, âyetteki şer’î hüküm ile

²⁶⁶ Muhammed b. İsmâil el-Emîr es-San’ânî, *et-Tahbîr li İdâhi Me’âni’t-Teyâsîr*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk, (Riyad: Mektebetu’r-Ruşd, 1433/2012), 2: 502.

²⁶⁷ Buhârî, Tefsîr, 7.

²⁶⁸ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîh*, trc. Mehmet Sofuoğlu, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1987), 9: 4179-4180.

amel etmektir, üçüncüsü ise, ikisinin birden yani hem tilâvetle ibadetin hem de âyetin hükmüyle amel etmenin son bulduğunu açıklamaktır. Bir âyetin hem tilâvetinin hem hükmünün son bulması Allah'ın iradesi ve ilmi iledir. Biz onu devamlı zannederken, nesh ile onun kaldırıldığını anlarız. Bu sebeble usul âlimleri neshi “Tebdil Beyanı” kısmından saymışlardır. Âlimlerin cumhuru bu hadiste Hz. Ömer'in (ra) âyeti delil getirerek, neshin caiz olduğunu kabul etmişlerdir. Bazıları ise Kur'ân'daki bu neshi sadece önceki şeriatlerin kaldırılması olarak anlayıp âyetlerin neshedilmesini inkâr etmişlerdir.”²⁶⁹

Mehmet Sofuoğlu'nun değerlendirmesinin başında Ubeyy b. Ka'b'ın (ra) neshi kabul etmediğini söylemesi garip bir izahtır. Çünkü tespit edebildiğimiz rivayetlerin bir kısmında ismi en fazla geçen sahabilardan biri Ubeyy b. Ka'b'tır (ra). Yani neshi kabul edenlerin başında gelmektedir. Bu sebepten Sofuoğlu'na katılmıyoruz. Ubeyy b. Ka'b'ın (ra) “Ben Allah Resûlu'nden duyduğum hiçbir şeyi bırakmadım (hepsini yazdım)” sözünü, “Peygamber'den (sas) Kur'ân'ın tefsîri ile alakalı şeyler dâhil ne duyduysam yazdım” şeklinde te'vil etmek daha uygun olacaktır. Tezimize aldığımız rivayetlerin bir kısmı²⁷⁰ da bunu desteklemektedir. Hz. Ömer'in (ra) Ubeyy'e (ra) itirazı da bu sebepten olabilir. Çünkü Ubeyy b. Ka'b (ra) tefsîr kabilinden yazılan bazı şeylerin Kur'ân olarak algılanmasına sebebiyet vermiştir. Hz. Ömer'in (ra) de buna itiraz etmiş olması muhtemeldir.

2.2.23. “Bana Unutturuldu”

Hiz. Aişe (ra) şöyle rivayet eder: Peygamber (sas) mescitte Kur'ân okuyan bir adamı işitti de: “Allah bu adama rahmet etsin. Muhakkak o bana şu ve şu sûrelerden unuttuğum şu şu âyetleri hatırlattı” buyurdu. Abbâd b. Abdullah şunu ekledi: Hiz. Aişe (ra) şöyle demiştir: Peygamber (sas) benim odamda teheccüd namazı kıldı. Bu sırada mescitte namaz kılmakta olan Abbâd'ın sesini işitti ve “ya Aişe şu ses Abbâd'ın sesi midir?” dedi. Bende “Evet, onun sesidir” dedim. Allah Resûlu: “Allahım Abbâd'a rahmet et” diye duâ etti.²⁷¹

²⁶⁹ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahih*, trc. Mehmet Sofuoğlu, 9: 4179-4180.

²⁷⁰ “Hal' (خلع) ve Hafd (حذف) Sûreleri” başlığına bkz.

²⁷¹ Buhârî, Şehâdât, 11

Bu hadisle ilgili değerlendirmeler ise şöyledir: Kâsımî (v. 1914) A'lâ Sûresi yedinci âyet tefsîrinde, bu hadisi zikrederek şunları söyler; “Allah Resûlu “Muhakkak ki bende sizin gibi bir beşerim sizin unuttuğunuz gibi bende unuturum, eğer unutursam bana hatırlatın” demiştir. Bunu Buhârî ve Muslim, İbn Mes’ud’tan nakletmişlerdir. Âyette “Sana biz okutacağız ve sen de unutmayacaksın ancak Allah’ın dilediği müstesna” (87/Ala 6-7) sözü için şöyle denilmiştir. Buradaki istisna mecazi olup manası, unutmanın olmayacağı, olsa bile çok az bir şey olacağı o da Allah’ın dilediği kadar olacağını ifade etmek içindir. Yani çoğunlukla bu halin olmayacağı beyan edilmektedir. “Allah’ın dilemesi” lafzı Arap örfünde meçhul bir şey için kullanılır. Yani şöyle denilmiş gibi olur: “Örftte bu bilinmeyen nadir bir iştir” yani istisna ile durumun azlığı ifade edilerek, aslında unutmanın olmayacağı ifade edilmiştir. Buradaki istisnanın temel amacı Zemahşeri’nin de dediği gibi unutmanın nefyedilmesidir.”²⁷²

“Cumhur, Peygamber’in tebliğden sonra Kur’ân’dan bir şeyi unutmasını caiz görmüşlerdir. Belki aldığı vahiy tam zihnine yerleşmemiştir. Aynı şekilde tebliğle alakalı olmayan bir şeyi de unutması caizdir. Çünkü Allahu Teâlâ âyette “Allahın dilediği müstesna sana okutacağız ve sen de unutmayacaksın” buyurmaktadır.”²⁷³

“Bu rivayetin açık manası Allah Resûlu’nün bazı âyetleri unuttuğu daha sonra bunları birinin okumasıyla hatırlamasıdır. Fakat burda âyetlerin hangileri olduğu veya sayıları hakkında bilgi verilmemiştir. Bazıları hadisteki bir incelikten yola çıkarak âyet sayısının yirmi bir olduğu çıkarımında bulunmuşlardır. Bu Arapların kullanımındadır. Biri diğerine *عَلَيَّ كَذَا وَكَذَا* درهم üzerinde şu ve şu kadar borç var derse, yirmi bir dirhem ödemesi gerekir. Çünkü *كَذَا وَكَذَا* kelimeleri aralarında “vav” atıf harfi ile kullanıldığında en az yirmi bir anlamına gelir. Eğer *كَذَا كَذَا* şeklinde atıf harfsiz kullanılırsa bu da on bir anlamına gelir. Çünkü atıf harfsiz kullanım en az on biri ifade eder. Ayrıca *كَذَا* kelimesi birlikte kullanıldığında müphem olan iki sayı için kullanılır. İmam Şafii bu ifadenin tek kullanımı sadece bir sayısını ifade eder demiştir. Bu mesele detaylı bir şekilde fûru-ı fıkıhta incelenmiştir. Peki, Peygamber için unutma nasıl mümkün olabilir? Unutma Peygamber’in kendi ihtiyarı ile olan bir şey değil ki, hem cumhur bunun olabileceğini şöyle caiz görmüşlerdir. Tebliğ ve eğitim amacı olmaksızın, âyetlerde daha önce

²⁷² Muhammed Cemaluddîn Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûnu’s-Sevd, (Beyrût: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, T.y.), 9: 457-458.

²⁷³ el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 11: 138.

kendisine okunmamışsa yani âyetleri unutma durumu değil de doğal hayatında unutmanın olması caizdir. Bilakis âyetleri tebliğ ve eğitim esnasında hatırlaması veya âyetleri tebliğ etmeden unutması caiz değildir. Ama âyetleri tebliğ ettikten sonra unutmasına gelince bu da caizdir.”²⁷⁴

2.2.24. “Yedi Harf Meselesi ve Mevcut Kur’ân”

Yedi Harf konusu, şüphesiz İslâm tarihi boyunca âlimlerimizin üzerinde birçok şey söyledikleri ama tam olarak bir sonuca ve bir neticeye bağlayamadıkları en çetrefilli konulardan biridir. *Yedi Harfin* ne olduğu konusunu Suyûtî el-İtkânda uzun uzadıya tartışır. Özetle şunları söyler: “İbn Hacer, Kurtubî’nin İbn Hibban’dan *Yedi Harf* hakkında otuz beş görüş olduğu ile ilgili bir rivayetin olduğunu ve Kurtubî’nin sadece beş tanesini zikrettiğini, kendisinin de otuz beş görüş konusunu ve bununla ilgili rivayeti araştırdığını ama bir şeye rastlayamadığını söyler. Suyûtî, bu rivayeti, İbn Nakîb’in tefsîr mukaddimesinde, Şerefu’l-Müzeniyyi’l-Mursi tarikıyla rivayet ettiğini tespit ettim, diyerek otuz beş görüşün hepsini nakleder.”²⁷⁵

Şüphesiz *Yedi Harf* meselesi ve Hz. Osman’ın Kur’ân’ı istinsah ettiğinde sadece bir harfi alması Kur’ân’dan kaldırılan âyetlerle yakından alakalıdır. Alınmayan altı harf her ne ise birtakım âyetlerin olma ihtimalini barındırmaktadır. Onun için bu konuya değinme ihtiyacı hâsıl olmuştur.

“Hz. Osman’ın istinsah ettirdiği mushafların *Yedi Harfin* tamamını kapsayıp kapsamadığı ihtilafıdır. Âlimler temelde iki görüşe ayrılmıştır. Birinci görüşte olanlar, fakihler, kurrular, kelamcılar ve başka meşrepten olan bir grup âlimdir. Bunlar Hz. Osman mushafına, sadece bir harfin alınıp diğerlerinin terkedildiği ve terkedilen rivayetlerden herhangi birini rivayet etmeyi de caiz görmezler. Çünkü Hz. Osman’ın istinsah ettirdiği mushaflar Hz. Ebûbekir’in toplamış olduğu mushaftan alınıp, diğer mushafların terkedildiği hususunda ittifak vardır. İkinci görüştekiler ise, selef ve haleften bir grup âlim ve Müslümanlardan bir kısım ileri gelenlerdir. Bunlar Hz. Osman mushafının bu *Yedi Harfin* tamamını kapsayıp, arza-i ahirede Peygamberimizin okuyuşuna aynen uyduğunu ve bir harfin bile terkedilmediğini savunurlar. İbn Cezerî de

²⁷⁴ el-‘Aynî, ‘*Umdetu’l-Kârî*, 20: 51.

²⁷⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 114.

bu görüştedir.”²⁷⁶ “Birinci görüşün izahı için İbn Cerîr’in şu yorumunu getirebiliriz: *Yedi Harf* ile kıraat caiz olup Müslümanlara verilen bir ruhsattır. *Yedi Harf* ile okumak vacip de değildir. Sahabi (ra) Müslümanların tek kıraat üzerinde birleşmedikleri takdirde ihtilafa düşeceklerini görünce bir araya gelip istişare ettiler, onlar sapıklıktan uzak kimselerdi. Hz. Osman’ın mushafına bir harfin alınıp diğerlerinin terkedilmesine karar vermişler. Haram bir şey yapmamışlardır. Şüphesiz arza-i âhirede Kur’ân’ın bir kısım âyetleri neshedilmiş bir kısmı da değiştirilmiştir. Bu nedenle sahabilerden oluşan istinsah komisyonunun araştırma ve incelemeleri sonucunda arza-i ahirede Kur’ân’dan olduğu kesin olan âyetler alınıp, kesin olmayanların ise terkedilmesi konusunda ise ittifak edilmiştir.”²⁷⁷ “İbn Eşte “Mesahif” İbn Ebi Şeybe “Fedail” adlı kitaplarında İbn Sirin’den (v. 110/729) Ubeydetu’s-Selmani’den şöyle rivayet etmişlerdir: bugün Müslümanların Kur’ân’dan okudukları, Hz. Cebrail’in Resûlullah vefat etmeden önceki sene ona arz ettiği kıraattir. İbn Eşte aynı eserinde İbn Sîrîn’den naklettiği başka bir rivayette şöyle der: Cebrail (as) her sene ramazan ayında bir kere, o sene içinde inen bütün âyetleri Peygamber’e (sas) arz ederdi. Allah Resûlu’nün vefat etmeden önceki senede iki defa arz yapılmıştır. Okuduğumuz kıraatin de arza-i ahirede yapılan kıraat olduğunu rivayet etmişlerdir. Beğâvî (v. 516/1122) Şerhu’s-Sünen’de şöyle der: Zeyd b. Sabit Kur’ân’dan neshedilen veya aynen bırakılan âyetlerin açıklandığı son arzda bulunmuştur. Zeyd bunları aynen yazmış ve Resûlullah’a okumuştur. Bu yüzden Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer Kur’ân ın toplanması görevinde Hz. Zeyd’e güvenmişlerdir. Hz. Osman da aynı şekilde istinsah vazifesini ona vermiştir.”²⁷⁸

Buraya kadar anlatılanlarda görüldüğü üzere, *Yedi Harften* altısının Kur’ân’a alınmadığı konusundaki izahlar, Kur’ân’a neshedilen veya değiştirilen bazı âyetlerin alınmadığı yönündedir. Ama bu âyetlerin hangileri olduğu ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamamaktayız. Hadisler bilgi derecesi bakımından, Suyûtî’nin zikrettiği rivayetlerden üstündür. Biz hadislerden bu konuyla ilgili rivayetlerle, diğer bir ifade ile haber-i vâhid ile Kur’ân sabit olmaz derken, bu rivayetleri kabul edip Kur’ân’dan bazı âyetlerin çıkarıldığını kabul etmemiz mümkün değildir. Suyûtî’nin de görüşünün bu yönde olduğu anlaşılmaktadır.

²⁷⁶ ez-Zurkânî, *Menâhîlu’l-İrfân*, 1: 230-231; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 116.

²⁷⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 116

²⁷⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 117.

2.2.25. “Kur’ân’ın Cem’i ve Kur’ân’a Alınmayan Âyetler”

Kur’ân’ın Cem’i konusunda gelen bazı rivayetler, Kur’ân’da yer almadığı iddia edilen âyetler’e delalet eden rivayetlerdir. el-İtkân’da konuyla ilgili şu ifadeler yer almaktadır: “Bilindiği üzere Kur’ân Allah Resûlu hayatta iken bir kitap haline getirilmemişti. Zeyd b. Sabit’ten de bu manada bir rivayet vardır. Hattabî ise şöyle der: Allah Resûlu inen âyetlerden hükmü veya tilâveti neshedilecek olan âyetleri beklediği için bir kitapta toplamamıştır. Kur’ân’ın nüzulü Resûlullah’ın vefatıyla son bulunca, Allahu Teâlâ Kur’ân’ı koruyacağına dair olan vaadini, halifelerin ve sahabilerin kalbine Kur’ân’ı toplama ilhamını atarak yerine getirmiştir. Kur’ân’ın bütün âyetleri Allah Resûlu’nün sağlığında yazılmıştır. Ama bir kitapta toplama işi Hz. Ömer’in teşvikiyle ilk defa Hz. Ebûbekir’in zamanında yapılmıştır. Daha sonra da Hz. Osman zamanında istinsah edilip çoğaltılmıştır.”²⁷⁹

Bu konunun bütün ayrıntılarını elbette buraya almayacağız. Toplama işi yapılırken belirlenen ilkeler ve takip edilen yöntemde konumuza taalluk eden önemli bir husus vardır. O da Kur’ân toplanırken metni mensûh âyetlerin Kur’ân’a alınmaması hususudur. Bu başlıkta bu konuyla ilgili bilgileri kısaca aktarmaya çalışacağız.

Suyûtî, Ebû Bekir Bâkîllânî’nin (v. 403/1013) “İhtisar” kitabından yaptığı nakilde şöyle der: “Hz. Osman’ın, Hz. Ebû Bekir’in yaptığı gibi Kur’ân’ı bir kitap haline getirme gibi bir amacı yoktu. Hz. Osman sonradan gelecek nesillerin fitne ve fesada düşmemeleri için Peygamberimizden öğrenilen kıraatleri bir araya getirip diğerlerini de kaldırmayı amaçlamıştır. Bu işi yaparken mushafın istinsahında takip edilecek şu kuralları belirlemiştir: “Sûreler takdim ve tehirle yazılmayacak, tenzil ile sabit olacak, tilâveti neshedilmiş âyetler bu mushafa alınmayacak, belli ve sağlam bir hat ile yazılacak”²⁸⁰

Burada dikkat çekmeye çalıştığımız nokta mushaf istinsah edilirken metni kaldırılmış âyetlerin mushafa alınmama kuralıdır. Çünkü böyle bir kuralın koyulması metni neshedilen âyetlerin olmasını gerektirir. Böyle âyetler yoksa böyle bir kuralın koyulması abes olur. Ama bu âyetlerin neler olduğu ile ilgili de elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir.

²⁷⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 137.

²⁸⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 143; Ayrıca Bkz: ez-Zurkânî, *Menâhilu’l-İrfân*, 1: 374-375.

Suyûtî, Hâris el-Muhâsibî'den naklen der ki: “Müslümanlar arasında Kur’ân’ı Hz. Osman’ın cem ettiği meşhurdur. Fakat bu yanlıştır. Hz. Osman kendisine bildirilen Şam ve Irak ehli arasında çıkan ihtilafın ümmet arasında daha da yaygınlaşacağından korktuğu için daha önce cem edilen ve piyasada çok sayıda bulunan farklı mushafları toplayıp istinsah ederek Müslümanları tek kıraat üzere toplamıştır. Çünkü bu işten önce piyasadaki mushaflar Kur’ân’ın indiği yedi harf üzere ve farklı kıraatlerle okunuyordu. Kur’ânı bütünüyle bir araya getiren Hz. Ebû Bekir’dir. Hz. Ali Hz. Osman’ın yaptığı iş için “Eğer bu görev bana verilseydi Osman’ın yaptığının aynısını yapardım.” demiştir.²⁸¹

2.2.26. “Hz. Ali’nin Kur’ân’dan Neshedilenleri de Yazdığı Mushaf”

Kur’ân’da yer almadığı iddia edilen âyetler’e delalet eden bir diğer konu Hz. Ali’nin (ra) Kur’ân’dan neshedilenleri yazdığı Mushaf konusudur. Bu konu hakkında Suyûtî şunları söylemektedir: “İbn Ebi Davud “Mesahif”te Abdulhayr’dan hasen bir senedle şu rivayeti aktarır: Hz. Ali dedi ki: “Kur’ân’a hizmette en büyük sevaba nail olan Hz. Ebû Bekir’dir. Allah ondan râzı olsun Allah’ın kitabını ilk defa toplayan odur.” İbn Sirin’den de şunu aktarır: Hz. Ali: “Resûlullah vefat edince cuma namazları hariç, Kur’ân’ı toplayıncaya kadar cübbemi üzerime atıp dışarı çıkmamaya karar verdim. Böylece Kur’ân’ı bir araya getirip topladım” demiştir. İbn Hacer: “Bu hadis sahih kabul edilse de munkatı‘ olduğundan zayıftır. Hz. Ali’nin cem’inden kastı Kur’ân’ı bir bütün olarak ezberleyerek hafızasında cem etmesidir” der ve ilk zikredilen rivayetin daha kabule şayan olduğunu söyler.²⁸²

“İbn Durays ise “Fedail”de başka bir tarikten şunu aktarır: “Hz. Ali Hz. Ebu Bekir’e biat ettikten sonra eve kapandı. Bu durum Hz. Ebu Bekir’e: “Ali sana biat etmekten pek hoşlanmadı” şeklinde aktarılınca, Hz. Ebu Bekir Hz. Ali’yi yanına çağırttı ve “Bana biat etmekten memnun değil misin?” diye sordu. Hz. Ali “Allah’a And olsun ki böyle bir şey yok” dedi. Hz. Ebu Bekir “Peki neden eve kapandın?” diye sorunca, Hz. Ali: “Allah’ın kitabına eklemeler yapıldığını görünce namaz vakitleri hariç, Kur’ân’ı cem edinceye kadar cübbemi giyip dışarı çıkmamaya karar verdim.” Hz. Ebu Bekir de: “Ne güzel düşünmüşsün” dedi. Muhammed b. Sirin İkrime’ye “Sahabiler Kur’ân’ı

²⁸¹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 143

²⁸² es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 138.

indiği gibi cem etmişlerdir şayet insu-cin toplanıp bu şekilde Kur'ân'ı cem etmeye çalışsalar da yapamazlardı”²⁸³ demiştir.

İbn Eşte “Mesahif”te İbn Sirin’den başka bir tarikile şunu aktarır; “Hz. Ali cem ettiği bu mushafa nasih ve mensûh olan âyetleri de yazdı.” İbn Sirin “Hz. Ali’nin yazmış olduğu bu mushafı görmek için Medine’ye gittim fakat bu mushafa rastlamadım” demiştir.²⁸⁴

Kur’ân’da yer almadığı iddia edilen âyetler’e delalet eden rivayetlerden ulaşabildiklerimizi buraya aldık. Bu rivayetlerin doğurabileceği bazı sorunları veya akla getirecekleri birtakım şüpheleri sonraki kısımda incelemeye çalışacağız.

2.3. Rivayetlerin Doğurabileceği Sorunlar

İkinci bölümdeki hadis şerhlerinde ve birinci bölümde kısmen de olsa bazı soru veya sorunlar izah edilse de, bu bölümde, Kur’ân’da Yer Almadığı İddia Edilen Âyetler hakkında akla gelebilecek soru ve şüpheleri tespit edip, cevap bulmaya çalışacağız. Bu rivayetler elbette Kur’ân hakkında şüpheyi düşmemize sebep olacak rivayetler değildir. Her ne kadar Kur’ân’dan şüphe etmesekte akla cevaplanması gereken bazı sorular getirmektedir. Mesela:

Metni kaldırılan rivayetler Kur’ân’dan mıdır? Haber-i vâhid kesin bilgi gerektiriyorsa bu rivayetlerin Kur’ân’da bulunması gerekmez mi? Metni mensûh hükmü bâkî ne demektir? Bu rivayetleri kabul etmek Allah hakkında Bedâ’yı caiz görmek olmaz mı? Allah Kur’ân’da kitabını koruyacağını vaad ettiği halde bunları kabul edersek Allah’ın kitabını korumasını nasıl anlamamız gerekir? Gibi, akla cevaplanması gereken bazı sorular getirmektedir. Bu bölümde bu muhtemel soruları cevaplandırıp şüpheleri gidermeye çalışacağız.

2.3.1. Tilaveti Neshedilen Âhâd Haberler Kur’ân’dan Olup Olmaması

Daha önce değindiğimiz üzere, nesih üç çeşittir. Tilaveti bâkî hükmü mensûh, tilaveti mensûh hükmü bâkî, hem hükmü hem tilaveti mensûh olanlar.²⁸⁵ Bunların

²⁸³ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 138-139; Detaylı bilgi için ayrıca bkz: Tayyar Altıkulaç, “Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2012), 5-26.

²⁸⁴ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 139.

²⁸⁵ Bkz: Birinci bölüm birinci kısım “Neshin Çeşitleri” başlığı

Sadece birinci kısmı Kur'ân'dan olup diğer iki kısmı ise Kur'ân'dan değildir. Tilaveti neshedilen âyetler diye isimlendirilen âhâd haberlerin, tevatür seviyesine ulaşmalarını Kur'ân'dan olmamalarını gerektirir.²⁸⁶ Zaten Kur'ân'dan olmuş olsaydı bugünkü Kur'ân'da olmuş olurdu. Çünkü Kur'ân toplanırken en üstün şartlar belirlenerek toplanmıştır.

2.3.2. Haber-i Vâhid Rivayetlerin Kur'ân'da Bulunma Meselesi

Bilgi kısmında, şartları taşıyan haber-i vâhidin kesin bilgi ifade ettiği söylene de daha önce de ifade ettiğimiz gibi, haber-i vâhidin kesin bilgi ifade etmesi bu rivayetlerin Kur'ân'da yer almasını gerektirmez. Çünkü Kur'ân mütevâtiren sabit olmuştur. Yine bilgi kısmında²⁸⁷ ifade ettiklerimize dikkatle bakılırsa zarurî bilgi ve doğru haber başlıkları altında mütevâtir bilginin bilgi derecesi bakımından haber-i vâhidin üzerinde bir değeri olduğu görülür. Hem mütevâtir haber zorunlu (kesin) bilgi ifade etmekle beraber haber-i vâhid zannî kesin bilgi ifade eder. Buradan yola çıkıp, Kur'ân'ın toplanması esnasında öne sürülen şartlar da göz önünde bulundurulduğunda sadece mütevâtir olarak sabit olan âyetlerin alındığı ve tilaveti neshedilen âyetlerin de alınmama şartı, bu rivayetlerin alınmamasını gerektirir.

Sonuç olarak iki sebepten dolayı bu rivayetlerin alınmaması gerektiği söylenebilir: Birincisi, haber-i vâhid olduğundan dolayı. Haber-i vâhidin kesin bilgi ifade etmesi onu mütevâtir yapmaz. Dolayısıyla mütevâtiren sabit olmayan bu rivayetlerin Kur'ân'a alınmaması gerekir. İkincisi, bu rivayetlerin tilavetinin neshedilmiş olması. Daha önce de değinildiği üzere Kur'ân'ın toplanma şartlarından biri, toplanacak Kur'ân'a metni neshedilmiş âyetlerin alınmaması şartı idi. Bu şart ise bu rivayetlerin (sahih olsa bile) Kur'ân'a alınmamasını gerektirir. Çünkü bu rivayetlerde zan vardır. Kur'ân ise zanni bilgiden uzaktır. Kur'ân'ın toplanma şartları, Kur'ân'ın şu anki hali üzerinde Peygamber'in sahabileri ve ümmet icma' ettiğinden, ayrıca bu rivayetlerin Kur'ân'a dâhil edilmesi ilmi kabullere aykırı olacağından dolayı Kur'ân'a alınmamıştır.

²⁸⁶ Bkz: Birinci bölüm ikinci kısım "Haber-i Vâhid, Bilgi Değeri ve Amel Edilebilirliği" başlığı

²⁸⁷ Bkz: Birinci Bölüm ikinci kısım "Bilginin Mahiyeti" ve "Bilginin Kaynağı" başlık ve alt başlıkları

2.3.3. Hükümü Bâkî Metni Mensûh veya Hükümü ve Metni Birlikte Mensûh Âyetlere Yaklaşımımız

Tezimizin ilk bölümünde âlimlerin nesh ile ilgili genel taksimi olan, metni bâkî hükümü mensûh, hükümü bâkî metni mensûh ve metni ve hükümü birlikte mensûh olan âyetler şeklinde üçlü bir taksimi zikrettik. Bunun birinci bölümü olan metni bâkî hükümü mensûh âyetler âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Diğer ikisi ise teorik olarak mevcuttur. Metni ve hükümü birlikte kaldırılanların âyet olduğunu söyleyen neredeyse yok gibidir. Bu rivayetlerle amel de söz konusu değildir. Bu rivayetlerin Kur'ân'dan âyet olmadığını da önceki bölümlerde söylemiştik.

Hükümü bâkî metni mensûh âyetler konusuna gelince bu konuyu önceki bölümlerde bir nebze izah etmeye çalıştık. Fakat bu konu dile daha fazla dolanan bir konu olduğu için kısaca değinmemiz gerekmektedir. Çünkü amelle alakalı olan kısım bu kısımdır.

İkinci bölümde bu konuyla ilgili tespit edebildiğimiz rivayetlerin sayısı ikidir. Bir kesim, bu rivayetlerin Kur'ân'dan sayılarak amel edildiği iddiasında bulunup bunlara başka eleştiriler de getirerek red etmişlerdir.

Bu rivayetlerden olan “on defa emzirme” rivayeti ile İmam Şafii ve onunla birlikte başkalarının da amel ettiğini ilgili başlıkta izah etmiştik. İmam Şafii ile birlikte bu rivayete amel edenler bunun âyet olduğunu iddia etmemişler, bilakis bu rivayet ile haber-i vâhid olarak amel etmişlerdir. Haber-i vâhid ile amel konusunda da herhangi bir şüphe ve ihtilaf olmadığından, bu rivayetin Kur'ân'dan sayılarak amel edildiği iddiası tutarsız bir iddiadır. Muteber âlimlerden, bu rivayetin Kur'ân'dan olduğunu iddia eden olmamıştır. Sadece bir kısım âlimin bu rivayetlere getirdiği uzak izahlardır.

Recm hadisesinin mevcut Kur'ân'da olmamakla beraber İslâm hukukunda uygulanmasını bazıları İslâm'a yakıştıramadıklarından bu rivayetleri kabul etmemişlerdir. Öncelikle İslâm hukukunda recmin olduğunu ve bunun Allah Resûlu (sas) tarafından bizzat uygulandığını kabul ettiğimizi ve bu kabulümüzü de recm rivayetinin âyet olduğuna değil haber-i vâhide dayandırdığımızı ifade edelim. İkinci bölümde ilgili yerde²⁸⁸ de ifade ettiğimiz üzere Hz. Ömer (ra) “Bunu Allah'ın (cc)

²⁸⁸ Bkz: İkinci Bölüm birinci kısım “Recm Rivayeti” başlığı

kitabına yazardım.” ifadesi ile kenarına bir yere not almayı kastetmiştir. Bizzat Kur’ân’ı değil.

Bizim amel edeceğimiz şeyler sadece Kur’ân âyetleri değildir. Birinci dereceden kaynağımız Kur’ân ise ikinci dereceden kaynağımız Resûlullah’ın (sas) sünnetidir. Resûlullah’ın (sas) Kur’ân’ı beyanı ile ilgili üç tutumu vardır: te’kid, tebyin ve teşri’. Yani Resûlullah (sas) Kur’ân’da bulunan bir hükmü ya destekler ya kapalı olan bir durumu beyan eder veya Kur’ân’da olmayan bir mesele hakkında hüküm koyar.²⁸⁹ Bizim de recmi kabulümüz Allah’ın (cc) Resûlullah’a (sas) teşri’ yetkisini vermesinden dolayıdır. “...Peygamber size neyi emretti ise yapın. Neden sakındırdı ise ondan uzak durun...” (59/Haşr 7) âyeti de bu görüşümüzü desteklemektedir.

Recm hadisesini anlayabilmek için Kur’ân ve sünnetteki delilleri birlikte değerlendirmemiz gerekir. Kur’ân’a bakıp recm yoktur demek, sadece şer’î bir hükmü reddetmek değil aynı zamanda tarihi bir vakıyı reddetmek anlamına gelir.

Genel olarak recmi reddedenlerin görüşleri şunlardır: Birincisi, recm eğer meşru olsaydı Kur’ân’da bulunması gerekirdi, Kur’ân’da olmaması gayri meşru bir ceza olmasını gerektirir. İkincisi, cariye haddi hür’ün yarısıdır, ölüm de bölünemeyeceğine göre recm yoktur. Üçüncüsü, “...zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun.” (24/Nur 2) âyetindeki hüküm umumdur, delilsiz bir şekilde recm cezası çıkarmak Kur’ân’a zıttır.²⁹⁰

Bu görüşler’e katılmadığımızı ifade edelim. Çünkü parçacı bakış açısıyla yapılan değerlendirmelerdir. Bütüncül olarak meseleye bakıldığında herhangi bir çelişkinin ve sorunun olmadığı görülecektir.

İslâm tarihinin ilk dönemlerinde zinanın cezası ölünceye kadar evlere hapsedmek veya zina edenlere eziyet etmeyi, tövbe ederlerse de kendi hallerine bırakmaktır. Şu ayet buna delalet eder. “Kadınlarınızdan fuhşu irtikâp edenlere karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahadet ederlerse onları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlara bir yol açincaya kadar evlerde hapsedin. Sizden fuhşu irtikâp edenlerden her ikisine de eziyet

²⁸⁹ Vehbe Zuhaylî, *Fıkıh Usulü*, trc. Ahmet Efe, (İstanbul: Risale Yayınları, 2017), 40-41.

²⁹⁰ Muhammed Ali Sâbûnî, *Ahkâm Tefsîri*, trc. Mazhar Taşkesenlioğlu (İstanbul: Şamil Yayınevi, 2011), 2: 85. (Sâbûnî’nin recm’i reddedenleri tenkidi için bkz.)

edin. Eğer tövbe edip kendilerini ıslah ederlerse artık onlara eziyet etmeyin. Çünkü Allah tövbeleri çokça kabul eden ve çok esirgeyendir. (4/Nisa 15-16)

“...zina eden Kadınla zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun” (24/Nur 2) âyeti Nisa Sûresi’ndeki âyetleri neshetti. Bu âyetin umumi manasıyla amel edilerek zina yapan herkese yüz celde vuruldu. Daha sonra Efendimiz bir hadisinde “Hükümleri benden alınız. Allah zina edenlere bir hüküm belirledi. Zina eden bekârlara yüz sopa ve bir sene sürgün, evlilere ise yüz sopa ve recm cezası vardır”²⁹¹ buyurarak âyetin umum manasını tahsis etti. Böylece zina eden evlilere recm, bekârlara ise yüz sopa²⁹² ve bir yıl sürgün cezası uygulandı.

Recmin Resûlullah (sas) zamanında uygulandığının beş tane örneği vardır. Birincisi, Mâiz el-Eslemî adındaki bir gence uygulanmıştır. İkincisi, Gamidiye isimli bir kadına uygulanmıştır.²⁹³ Üç ve Dördüncüsü, Yahudilerden olan iki kişidir. Yahudiler, evli oldukları halde zina yapan bu kadın ve erkeği Resûlullah’a (sas) getirip hüküm vermesini istemişler. Resûlullah (sas) da Tivrât’a göre recm hükmünü vermiştir.²⁹⁴ Beşincisi ise Asîf adında bekâr bir gencin, yanında çalıştığı adamın karısı ile zina yapmasından ve kadının da suçunu itiraf etmesi sonucu kadına recm, Asîf’e yüz sopa vurulmuştur.²⁹⁵

Bu ifadelerle recm hadisesini kabul etmekte hadislere dayandığımızı ve amel noktasında sadece tek kaynağın Kur’ân olmadığını, ayrıca amel etmek için bir hükmün ille de Kur’ân’da bulunması gerekmediğini izah etmeye çalıştık. Bu rivayetlerin Kur’ân’dan olma ihtimalini ve kendileri ile amel konusunu daha önce de değerlendirdiğimizden dolayı bu kadar yorumun yeterli olabileceğini düşünüyoruz.

2.3.4. Rivayetlerin Allah Hakkında Bedâ Görüşünün Doğruluğunu Gösterme İhtimali

Bedâyı birinci bölümde kısaca açıklamıştık. Özetle bedâ, Allah önce gönderdiği âyetlerin sonucunu bilmediğinden gönderdiği âyeti beğenmeyip -haşa- yerine başka bir

²⁹¹ Muslim, Hudûd, 12.

²⁹² Hadiste geçen “Muhsan” ifadesi evli kadınlara kullanılabildiği gibi bekarlarada kullanılabilmektedir. Dolayısıyla zina yapan cariyenin cezası 100 celdenin yarısı olan 50 celdedir.

²⁹³ es-Sâbûnî, *Ahkâm Tefsîri*, 2: 109-110.

²⁹⁴ es-Sâbûnî, *Ahkâm Tefsîri*, 2: 94.

²⁹⁵ Buhârî, Hudûd, 30.

âyet göndermesidir. Bu görüş sadece bizim işlemiş olduğumuz neshin bu kısmı için değil genel olarak nesh için yapılan bir itirazdır ve bu itiraz her ne kadar kaynaklarımızda Yahudilerin görüşü olarak sunulsa da bir kısım Müslümanlar da bu görüşü dillendirmişlerdir. Buna şöyle cevap verilebilir.

Bu görüş Allah (cc) hakkında cehaleti uygun görmek ve her işi hikmetli olan Allah'ı (cc) abesle iştigal etmekle itham etmektir. Allah'ı bu tür nitelemelerden tenzih ederiz. Bu nitelemeler Allah (cc) için imkânsızdır.

Yüce Allah (cc) kendi indinde malum olan bir hikmete binaen bazı âyetleri neshetmiştir. Bu hikmetten sadece biri kulların maslahatının gözetilmesidir. Çünkü neshin Allah'a bakan tarafından ziyade kullara bakan tarafı daha önemlidir. Allah'a bakan yönü beyan, kullara bakan yönü ise neshtir. Allah nesih ile kendisinin ilminde sabit olan bir hikmeti kulları için gerçekleştirir. Bu da Allah'a bedâyı isnat etmek yerine ona azamet ve kudreti isnat etmeyi gerektirir. Allah'a (cc) bedâyı isnat etmek doğru bir değerlendirme değildir.²⁹⁶

2.3.5. Allah'ın Kur'ân'ı Korumuş Olması

Aslında bizzat bu rivayetlerin kendisi, Allah'ın Kur'ân'ı koruduğuna delildir. Şöyle ki: “Kur'ânı biz indirdik muhakkak ki onu biz koruyacağız.” (15/Hicr 9) âyetini, birinci bölümde zikrettiğimiz neshe delil olarak getirilen “Biz, bir âyeti ondan daha iyisini veya onun gibisini getirmeden neshetmeyiz veya unutturmayız” (2/Bakara 106). Âyeti ve “Biz bir âyeti diğer bir âyetin yerine tebdil ettiğimiz zaman, Allah ne indireceğini en iyi bilir, derler ki: Sen yalnız bir müfterisin! Hayır, onların pek çoğu bilmezler” (16/Nahl 101) âyetiyle birlikte ele aldığımızda, zahiren bir çelişki var gibi görünse de, (yani Allah hem bazı âyetleri kaldırıyor hem de koruyacağını söylüyor bu nasıl olur?) aslında âyetlerin birbirini desteklemesi vardır.

Nesh ile alakalı âyetler neshin birinci kısmı olan metni bâkî hükmü mensûh âyetlere delalet ederler. Kur'ân'da yer almadığı iddia edilen âyetler'e delalet eden rivayetler ise Kur'ân'ın Allah (cc) tarafından korunduğuna bizzat delildir. Çünkü bu rivayetlerde şüphe olduğundan Kur'ân'a alınmamıştır. Böylece Allah (cc) Kur'ân'ı,

²⁹⁶ Bkz: İkinci Bölüm birinci kısım “O Sûre Dün Neshedildi” başlığı

şüpheye ihtimali olacak şeylerden dahi muhafaza etmiştir. Kur'ân'ın korunması ile ilgili âyetin bazı tefsîrlerdeki izahlarına bakmak da bu konuya katkı sağlayacaktır.

Mesela Râzî (v. 606/1210) şöyle der: “Eğer Allah (cc) Kur'ân'ı muhafaza edeceğini söylemişse o zaman niçin mushafı toplamaya gerek duyulmuştur” derirse: bizde deriz ki: sahabinin Kur'ân'ı cem' etmesi Allah'ın Kur'ân'ı koruma sebeplerinden sadece birisidir. Çünkü Allah Kur'ân'ı muhafaza ettiğinden dolayı sahabiye buna sevk etmiştir. Allah Teâlâ onu, bir mûcize, insanların sözünden farklı bir söz kılmak suretiyle muhafaza etmiştir. Böylece insanlar, ona bir ilâvede bulunmaktan veya ondan bazı şeyleri eksiltmekten aciz kalmışlardır. Çünkü eğer ona bir şey ilâve etseler, ya da ondan bir şeyi eksilseler, o zaman Kur'ân'ın nazmı bozulur, böylece her akıllı insan bunun Kur'ân'dan olmadığını açıkça görüp anlar. Dolayısıyla, onun mûcize oluşu bir şehrin surlarla çevrilmesi gibi olmuştur. Çünkü bu, onu korumakta ve muhafaza etmektedir.”²⁹⁷ Kur'ân'dan başka hiçbir kitabın bu şekilde muhafaza edildiğine rastlanmamıştır. Çünkü her kitaba az veya çok, yanlış yazma ve okumadan dolayı tahrif girmiştir. Dinsizlerin, Yahûdilerin ve Hristiyanların, Kur'ân'ı tahrif ve iptal etmek için bütün gayretlerine rağmen, her türlü tahriften korunmuş olarak kalması, en büyük mûcizelerdendir. Hem sonra Allahu Teâlâ, onun tağyir ve tahriften korunmuş olacağını haber vermiştir. Şu âna kadar, neredeyse altı yüz sene (İmam Râzî'nin yaşadığı döneme itibarla, günümüzde 1400 sene) geçmiş ve hiçbir değişiklik olmamıştır. Dolayısıyla bu ancak gaipten haber vermektir ki bu da kesin bir mucizedir.”²⁹⁸

Diğer bir eserde ise şu ifadeler yer alır: “Kur'ân'ın i'cazı tahrifine bir settir. Evet, madem Kur'ân mûcizedir, beşer onun taklidini yapamaz. Âyetleri başka kelimeler ile tebdil edilmekle tahrif ve tağyiri mümkün değildir. Çünkü müfessir, müellif, mütercim, muharref üsluplarını, kisvelerini âyâtın kisvesiyle iltibas ettiremezler. Âyetlerde icaz damgası vardır. O damganın altında olmayan kelimeler ayet addedilemez. Öyle ise i'caz tahrif ve tağyiri kabul etmez.”²⁹⁹

Kurtubî'de (v. 671/1273) bu âyetin tefsiriyle ilgili şu ifadeler yer alır: “Me'mun halife iken, bir tartışma ve sohbet meclisi vardı. Oraya girenler arasında güzel elbiseli, güzel yüzlü ve hoş kokular süren bir Yahudi de vardı, söz alarak güzel ifadelerle o da

²⁹⁷ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 14: 64-65

²⁹⁸ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 14: 64-65.

²⁹⁹ Said Nursî, *Mesnevi'i-Nuriye*, (İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2006), 105.

konuştu. Meclis dağıldığında Me'mun onu çağırarak, "İsrail Oğulları'ndan mısınız?" diye sordu. O, "Evet" dedi. Me'mun kendisine, "Müslüman ol ki sana bazı görevler vereyim." dedi ve ona birtakım vaatlerde bulundu. Ancak bu Yahudi, "Dinimi ve atalarımın dinini terk etmek istemiyorum." dedi ve gitti. Bir sene geçtikten sonra o adam Müslüman olup yanımıza geldi. Bu sefer fıkha dair güzel şeyler konuştu. Meclis dağıldıktan sonra Me'mun onu çağırarak, "Sen geçen sefer görüştüğümüz kişi değil misin?" diye sordu. O, "Evet." dedi. Bu sefer Me'mun, "Peki, Müslüman olmana ne sebep oldu?" diye sorunca şunu anlattı; "Senin yanından ayrıldıktan sonra bu dinleri denemek istedim. Ben yazısı güzel biriyim. Önce Tevrât'ı aldım, üç nüsha yazdım. Birinde ilâvelerde bulundum, diğerinde eksiltmeler yaptım. Bunları alıp havraya götürdüm, benden satın alındı. Sonra İncil'i elime aldım, yine üç nüsha yazdım, birine ilavelerde bulundum, diğerinden eksilttim ve bunları kiliseye götürdüm. Bunlar da benden satın alındı. Sonra Kur'ân'ı aldım. Üç nüsha yazdım, bunların birine eklemelerde bulunarak yazdım, diğerini eksilttim. Bu mushafları alıp sahaflara götürdüm, bunlar mushafı sayfa sayfa çevirdiler. Bunlarda fazlalık ve eksiklik olduğunu görünce bir kenara fırlattılar ve satın almadılar. Böylece bunun korunmuş bir kitap olduğunu anladım. İşte İslâm'a giriş sebebim bu oldu."³⁰⁰

2.3.6. Metni Kaldırıldığı Halde Bu Rivayetlere Âyet İsminin Verilme Meselesi

"Âyet" kelimesinin sözlük ve ıstılahta birçok anlamı olsa da burada kastedilen anlamı ile yapılan tarifi şöyledir: "Kur'ân sûrelerinin içinde sonu ve başı belli olan, uzun veya kısa bir harf veya birkaç cümleden oluşan Allah'ın sözlerine denir." Kur'ân kavramsal olarak vahyin tümü için kullanıldığı gibi her bir Kur'ân âyeti için de kullanılmıştır. Yani her bir ayet aynı zamanda Kur'ân'dır.³⁰¹ Bu tarife göre Kur'ân haricindeki hiçbir rivayete âyet dememiz doğru değildir. Her ne kadar ele aldığımız rivayetlerde "Kur'ân'dandı." "Kur'ân'dan okunuyordu." "Şu sûreden okunan bir ayetti" şeklinde ifadeler olsa da bu ifadelerden (daha önce izah ettiğimiz üzere, haber-i vâhid olduğu için) önceden Kur'ân'dan olduğu çıkarımında bulunamayız. Bu rivayetlerin Kur'ân'da yer alması için gerekli salahiyeti barındırmamasından dolayı, Kur'ân'a alınmaması da âyet olarak isimlendirmememiz gerektiğini gösterir.

³⁰⁰ el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l Kur'ân*, 10: 5-6.

³⁰¹ Mesut Okumuş, Zekeriya Pak, Fethi Ahmet Polat, Mehmet Ünal, Mahmut Ay, *Tefsîr El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç, (Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2015), 95.

2.3.7. Kur'ân'ın Toplanması Konusundaki Bazı İddialar

Bu başlık altında konumuzla ilgili Zurkânî'nin (v. 1948) “Menâhilü'l-İrfân” eserinde tespit ettiği, Kur'ân'a bazı âyetlerin alınmadığı iddialarını değerlendireceğiz.

Birinci iddia

Elimizdeki Kur'ân eksiktir, ondan bazı bölümler çıkarılmıştır, iddiasıdır. Bu iddayı üç madde halinde ele alalım³⁰²

1-) “İkinci bölümde “Bana Unutturuldu.” başlığındaki hadisimiz olan “Allah falancaya rahmet etsin bana unuttuğum şu âyetleri hatırlattı.”³⁰³ Hadisinde “unuttuğum âyetleri” diye çevirdiğimiz *أَسْقَطْنَهُنَّ* kelimesini “çıkardığım âyetleri” şeklinde çevirip, “Burada Hz. Peygamberin Kur'ân'dan bazı âyetleri kasten çıkardığının itirafı vardır.” İddiasıdır.”

Öncelikle bu rivayete böyle mana vermek doğru değildir. Çünkü başka rivayetlerde olan *انسيتها* lafzının unutma manası açıktır. *أَسْقَطْنَهُنَّ* kelimesinin de, hadis ıstılahında bu manada kullanıldığı son derece açıktır. İkinci bölümde bu hadisin şerhinde Peygamber'in bazı şeyleri unutmasının caiz olduğunu, hadisin şerhinde detaylı bir şekilde gördük. Ayrıca zikredilen sahabinin bu âyetleri okuyor olması, Hz. Peygamber'in bu âyetleri tebliğ ettiğini, kaldırılmadığını ve sahabiler arasında da okunduğuna delalet eder. Şu ayette bunu destekler “De ki: onu kendiliğimden değiştirmem benim için mümkün değildir. Ben, ancak bana vahyedilene uyarım” (10/Yunus 15).³⁰⁴

2-) “Sahabi hazfinde maslahat gördüğü her şeyi Kur'ân'dan çıkarmıştır. Hz. Ali (ra) mut'a nikâhını Kur'ân'dan çıkarıp, okuyanı dövmüştür. Hz. Aişe (ra) onu ayıplamış ve şöyle demiştir. “O Kur'ân yüzünden insanlara sopayla vuruyor, Kur'ân'ı yasaklıyor. Şüphesiz o Kur'ân'ı değiştirip tahrif etmiştir.” Ubeyy b. Ka'b da kunut dualarını rivayet etmiş ama Kur'ân'dan çıkarılmıştır.” İddiasıdır.”³⁰⁵

³⁰² ez-Zurkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1: 380.

³⁰³ Buhârî, *Şehâdât*, 11

³⁰⁴ ez-Zurkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1: 382-283.

³⁰⁵ ez-Zurkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1: 388.

Ubeyy bin Ka'b'ın kunut duaları konusu hakkında ikinci bölümde "Hal' ve Hafid Sûreleri" başlığı altındaki hadisin şerhinde, yeterli derecede bilginin verildiğini düşünürüz. Ubeyy (ra) ve mut'a âyeti ile ilgili söylenenler Kur'ân'da sabit değildir. Dolayısıyla Kur'ân'dan olduğu sabit olmayan Kur'ân'da yer alamaz. Bunların Kur'ân olduğunu iddia eden sağlam delil getirmek zorundadır. Sahabinin istediklerini hafzetmesine gelince, bu iddia apaçık olan bazı hakikatleri görmemekten kaynaklanmaktadır. Çünkü sahabi Kur'ân konusunda en fazla ihtiyatla hareket eden ve uyanık davranan kimselerdir. Bu mükemmel ihtiyattan dolayı tevatür derecesine ulaşmayan, son arzada kesinlik kazanmayan ve tilaveti mensûh âyetleri mushafa almamakla en üstün kuralları uygulamışlardır. Allah hepsinden râzı olsun.³⁰⁶

3-) "Kur'ân'ın birçoğu sahabinin ezberine dayanmaktadır. Bu sahabilerin de bir kısmı ilk halifelerin dönemlerindeki savaşlarda öldürülmüşlerdir. Zeyd bin Sabit'e Kur'ân'ı toplama görevi verilmeden önce Kur'ân'dan ezberlerinde olan ayet ve sûreler de onlarla birlikte gitmiştir. Zeyd ise geriye kalan sahabilerin ezberinde kalanlar dışında bir şey toplayamamıştır." İddiasıdır.³⁰⁷

Bu iddia doğru bir iddia değildir. Şehit edilen sahabilerin ezberinde olan sûrelerin hepsi hayatta kalanlar tarafından zaten ezbere biliniyordu. Bunu Hz. Ömer'in şu sözünden anlayabiliriz, "Diğer bölgelerdeki kurrânın da ölmesinden endişe ediyorum." Bu söz bütün kurrânın ölmediğine delildir. Ayrıca Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Hz. Ali, Zeyd b. Sabit ve daha birçok sahabi Kur'ân'ı baştan sona ezberlemişlerdi. Kur'ân toplanınca bu sahabilerin hepsi hayatta olmakla beraber bazıları Kur'ân'ın çoğaltıldığı zamana kadar yaşamıştır. Hz. Zeyd'in topladığı Kur'ân, Kur'ân'ın tamamını kapsıyordu. Hz. Zeyd (ra) ne bir kelimeyi ne de harfi ihmal etmemiş ve buna sahabinin çoğu da şahittir.³⁰⁸

³⁰⁶ ez-Zurkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, 1: 389-390.

³⁰⁷ ez-Zurkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, 1: 390-391.

³⁰⁸ ez-Zurkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, 1: 391.

İkinci iddia

“Kur’ân’da eksiklik bulunduğu gibi ilaveler de olmuştur. Bunun delili İbn Mes’ud’un Muavizeteyn’i (Felak-Nass) Kur’ân’dan kabul etmemesi ve Kur’ân’da Ebû Bekir ve Ömer’in (radıyallahu ‘anhuma) sözlerinin bulunduğu iddiasıdır.”³⁰⁹

Öncelikle Kur’ân’ın mütevâtir ve tam bir kitap olmasında ümmet icma’ etmiştir. İbni Mes’ud’un Fatiha ve Muavizeteyn’in Kur’ân’dan olduğunu kabul etmemesi rivayeti sorunlu bir rivayettir. İmam Nevevî (v. 676/1277) şöyle demiştir: “Müslümanlar Fatiha ve Muavizeteyn’in Kur’ân’ın bir parçası olduğunda ve bunları inkâr edenin kâfir olduğunda icma’ etmişlerdir. İbn Mes’ud’dan nakledilen rivayet ise asılsızdır ve kesinlikle sahih değildir.” İbn Hazm (v. 456/1064) ise: “Bu İbn Mes’ud adına uydurulmuş bir yalandır.” demiştir. Ayrıca Asım kıraati Zirr rivayeti İbn Mes’ud’dan nakledilmiştir. Kendisinden gelen bu kıraatte hem Fatiha hem Muavizeteyn mevcuttur.³¹⁰

Ayrıca İbn Mes’ud’un bu sûreleri inkâr ettiğini bir an kabul etsek bile, onun inkârı Kur’ân’a hiçbir zarar vermez ve Kur’ân’ın mütevâtirliğini bozamaz. Çünkü tevatür için kimse “Tevatürün ve bunun üzerine kurulan kesin bilginin şartlarından biri, hiç kimsenin bu konuda muhalefetinin bulunmamasıdır.” şeklinde bir şart koşmamıştır. Eğer böyle bir şart olsaydı, mütevâtir bir bilgiye, sırf biri muhalefet ediyor diye hiçbir mütevâtir haber kalmazdı.³¹¹

Kur’ân’da Ebû Bekir ve Ömer’in (radıyallahu ‘anhuma) sözleri bulunduğu iddiasına gelince, bu bazı âyetlerin Hz. Ebû Bekir’e bazılarının Hz. Ömer’e isnat edilmesidir. Mesela “Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce nice peygamberler geldi ve geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse, ökçeleriniz üzerinde geri mi döneceksiniz? Kim böyle yaparsa Allah’a hiçbir zarar veremez. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır.” (3/Alî İmran 144) âyeti Hz. Ebûbekir’e, “Siz de Makâmı İbrâhim’i namazgâh edinin” (2/Bakara 125) âyeti ise Hz. Ömer’e isnat edilir. Hz. Ebû Bekir’in sözü olduğu söylenen ayet batıl bir iddiadır. Hz. Ömer’e isnat edilen ise Hz.

³⁰⁹ ez-Zurkânî, *Menâhîlu’l-İrfân*, 1: 393

³¹⁰ ez-Zurkânî, *Menâhîlu’l-İrfân*, 1: 393-394.

³¹¹ ez-Zurkânî, *Menâhîlu’l-İrfân*, 1: 395.

Ömer'in Allah Resûlü'ne "Keşke Makamı İbrâhim'de bir namazgâh edinseydik"³¹² sözü üzerine nazil olan âyettir. Bu iddiaların batıl olduğu da açıktır çünkü herhangi bir temeli bulunmamaktadır. Bu görüşlere iddia dememizin sebebi bu konular hakkında bir delillerinin bulunmamasındandır. Delilsiz iddia da batıldır, delil varsa getirilsin ki görelim, sadece bir şey uydurup kenara çekilmek insanların kalbine şüphe atmaya amaçlamaktan başka bir şey değildir. Bunlar sadece art niyetlilikten gelen asılsız iddialardır.³¹³

Üçüncü iddia

İbn Mes'ud'un "Ey Müslümanlar! Mushafı yazma görevinden ben uzak tutuluyorum. Bu görevi ben Müslüman olduğumda, kâfir bir babanın sûlbünde olan biri üstleniyor" sözüyle Zeyd b. Sabit'i kastetmiştir. Bu sözle Kur'ân'ın çoğaltılmasına yönelik eleştiride bulunmuştur. Bu da elimizdeki Kur'ân'ın güvenilir olduğunu ve mütevâtir seviyesine çıkmadığını gösterir iddiasıdır.³¹⁴

Bu söz de İbn Mes'ud'a atfedilen sahih bir söz değildir. Sahih olduğunu varsayarsak yine de izah edilebilir bir sözdür. Bu eleştiri Kur'ân'ın çoğaltılmasına yönelik bir eleştiri içermez. Bu söz kendini bu göreve daha layık gördüğüne delalet eder. Çünkü bu konuda Zeyd'den daha fazla kendine güvenmektedir. Fakat Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin Zeyd için yaptıkları değerlendirme İbn Mes'ud'un değerlendirmesinden daha isabetlidir. Yani özetlemek gerekirse bu itiraz Kur'ân'ın tevâtürlüğüne bir hanel getirmez ve güvenilir olduğunu da göstermez. Bilakis böyle şerefli bir işte görev alamamanın ıstırabının yansımasıdır bu sözler. Bu sözler sahih kabul edilse dahi, bu komisyona yönelik bir tenkittir yaptıkları çoğaltma işine değildir. Ayrıca Zeyd'in (ra) babasının kâfir olmasından dolayı ayıplanması bir ayıp değildir çünkü sahabilerin birçoğu aynı durumdaydı. Bize gelen sahih bir nakilde İbn Mes'ud daha sonra kendi mushafını yakmış ve Hz. Osman'ın mushafına tabi olmuştur.³¹⁵

³¹² ez-Zurkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, 1: 398.

³¹³ ez-Zurkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, 1: 395-398.

³¹⁴ ez-Zurkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, 1: 402.

³¹⁵ ez-Zurkânî, *Menâhîlu'l-İrfân*, 1: 403.

SONUÇ

Nesh konusu ilk dönem islam âlimleri tarafından müstakil bir ilim olarak işlenmiş ve konu hakkında çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Tarihi süreçte bazı islam düşünürleri nesh hakkında farklı görüşler ileri sürüp kur'ân'da neshin fiili olarak gerçekleşmediğini iddia edip karşı görüş ortaya koymuşlardır. Neshi savunanlar bu görüşleri reddedip savunmaya geçmişlerdir. Bu kabul ve red serencamında nesh konusu karmaşık bir hale gelmiştir.

Tezimizin konusu olan “Kur'ân'da Yer Almadığı İddia Edilen Âyetler Meselesi” nesh konusunun altında işlenen bir konu olduğundan bu karmaşadan nasibini fazlasıyla almıştır. Neshi savunanlar “Kur'ân'da Yer Almadığı İddia Edilen Âyetleri” neshin alt başlığı olarak “Metni Mensuh Âyetler” şeklinde isimlendirerek lafzi bir tartışmanın fitilini ateşlemişlerdir. Bu tartışma Kur'ân'dan bir takım âyetlerin çıkarılmış olduğudur.

Kur'ân'da Yer Almadığı İddia Edilen Âyetler'e delalet eden rivayetlerin bilgi ve kabul edilebilirliği dikkatle incelendiğinde, Metni mensuh âyetler diye isimlendirilmesi, bunların Kur'ân'dan olmasını gerektirmediği görülebilir. Çünkü Kur'ân mütevatir bilgi derecesinde bize ulaşmakla beraber Metni mensuh âyetler diye isimlendirilen rivayetler haber-i vâhid derecesi ile bize ulaşmıştır. Bu iki bilgi derecesi eşit seviyede olmayıp mütevatir bilgi üst seviyede kabul edilebilme derecesine sahiptir. Dolayısıyla haber-i vâhid ile kur'ân'dan bazı âyetlerin çıkarıldığına hüküm vermek doğru değildir.

Kur'ân'dan bazı âyetlerin çıkarılmış olduğunu söylemek müsteşrikler açısından bir problem teşkil etmezse de Müslümanlar açısından inançla ilgili bir problemdir. Bu rivayetler haber-i vâhid rivayetlerdir. Bunları kabul etmemek inançla alakalı bir problem teşkil etmez çünkü haber-i vâhidin i'tikad alanında belirleyici bir etkisi yoktur. Yani i'tikad (inanç) haber-i vâhid ile sabit olmaz. Bundan dolayı bu konuyla ilgili şüphelerini gideremeyenlerin sadece bu rivayetleri kabul etmediğini veya neshi tamamen kabul etmediklerini söylemeleri anlaşılabilir. Bu söylem Kur'ân'ın korunmuşluğundan gelen bir hassasiyete de hamledilebilir. Fakat Kur'ân'ın değiştirilmiş olabileceği iddiası ve söylemi Müslümanlar açısından problemlili olup inançla ilgili sıkıntılar doğurabilir. Dolayısıyla bu rivayetlerle ilgili mutedil ve doğru olan görüşlere itibar etmek gerekir.

Bizim mutedil ve doğru bulduğumuz görüş, bu konu hakkında gelen rivayetlere sorgulayıcı ve şüpheli bir bakışla bakmaktır. Tezimizde de değindiğimiz üzere inanç haber-i vâhidle sabit olmaz. Kur'ân, imanın altı esasından kitaplara iman esasına dâhil olduğu için bu rivayetler inanca taalluk edebilir. Dolayısıyla Kur'ân'dan bazı âyetlerin çıkarıldığına, bu rivayetlerle hüküm vermek doğru değildir. Bu rivayetlere şüpheli ve sorgulayıcı davranacağımız alanı tam olarak ifade ettiğimizi düşünüyoruz. Çünkü haber-i vâhid rivayetlerin inanç alanında delil olmaması amel alanında da delil olamayacağı anlamına gelmez. Dinin ameli alanı ile ilgili birçok delil haber-i vâhid rivayetlerdir. Metni mensûh hükmü bâkî âyetler başlığı altında incelediğimiz recm ve on emzirmenin beş emzirme ile nesh edildiği rivayetleri de haber-i vâhid olarak islam âlimleri tarafından kendileriyle amel edilmiştir.

Temel ibadetlerden olan Namaz, Oruç, Zekât ve Hacc'ın detayları ile ilgili bütün rivayetler haber-i vâhid ile sabit olduğu gibi muamelat ve ahlakî alanla ilgili birçok bilgi aynı şekilde gelmiştir. Dolayısıyla rivayetleri te'vil edebileceğimiz yerde te'vil etmeli sahih olan bilgiler ameli alanla ilgili ise hem kabul edilmeli hemde kendileri ile amel edilmelidir. Bu rivayetler inanç alanıyla ilgili bir çelişki oluşturursa o zaman makul bir şekilde çelişki giderilebiliyorsa giderilmeli yoksa bu konudaki rivayetler sahih bile olsa bırakılmalıdır. Tıpkı metni mensûh âyetlere delalet eden rivayetlerde yapıldığı gibi.

Sonuç olarak, Kur'ân'ı Kerimde herhangi bir eksikliğin olması söz konusu değildir. Allah Resûlu'nden sonra sahabilerin toplayıp başta kendilerinin sonrada ümmetin üzerinde icma' ettiği kutsal kitabımız Kur'an'ı Kerim, Allah tarafından beşer eliyle muhafaza edilip günümüze kadar hiçbir değişikliğe uğramadan mütevatiren gelmiştir. Bilgi derecesi bakımından kendisiyle aynı derecede olmayan ne haber-i vahid bilgiler ne de başka bilgiler Kur'ân'da herhangi bir kusur ve eksiklik olduğunu ispat etme gücüne sahip değiller. Tarih boyunca Kur'ân herhangi bir müdahaleye ve tahrife maruz kalmadığı gibi bugünden sonra da kalmayacaktır. Çünkü Kur'ân Allah'ın (cc) taahhüdü ve koruması altındadır.

KAYNAKÇA

el-Ahfeş, Ebû'l Hasan Saîd b. Mas'adeh el-Evsat. *Kitabu Me'âni'l-Kur'an*, thk. Hüda Mahmud Karâ'ah. Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 1411/1990.

Ahmed b. Hanbel. *Musned*. thk. Şu'ayb Arnavut. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1416/1995.

Altıkulaç, Tayyar. "Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 21 2012, 5-26.

el-Âlûsî, Ebû'l Fadl Şihabuddîn Seyyid Mahmûd el-Bağdâdî. *Ruhu'l-Me'âni fi Tefsîri Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'ul-Mesânî*. thk. Muhammed Hüseyin el-Arab. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1417/1997.

el-Âlûsî, Ebû'l Fadl Şihabuddîn Seyyid Mahmûd el-Bağdâdî. *Ruhu'l-Me'âni fi Tefsîri Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'ul-Mesânî*. thk. Seyyid Mahmud Şükri Âlûsî. Beyrût: İdaretu't-Tabâ'atu'l-Munîriyye, T.y.

Apaydın, Yunus. *İslam Hukuk Usûlü*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017

el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer. *Fethu'l-Bârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdulkâkî, B.y.y: Mektebetu's-Salkiyye, T.y.

el-'Aynî, Muhammed b. Ahmed. *'Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi Buhârî*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, T.y.

el-Bağdâdî, Riyâd Huseyin Abdullatîf et-Tâî. *Merviyyâtu Neshi't-Tilâvet*. Ummân: Dâru'l-Eseriyye li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', 1435/2014.

el-Bakillânî, Ebû Bekir b. Tayyîp. *el-İntisâr li'l-Kur'an*. thk. Muhammed 'Îsâm el-Kudât. Beyrût: Daru İbni Hazm, 1422/2001.

Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *Sünenü'l-Kübra*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrût: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1424/2003.

el-Birmâvî, Şemsuddîn. *el-Lâmiu's-Sabîh bi Şerhi Câmîi's-Sahîh*. thk. Lecnetu Muhtesetu mine'l-Muhakkikîn bi İşrâfî Nûruddîn Tâlip. Katar: Daru'n-Nevâdir li'l-Buhûsi ve'd-Dirâse, 1433/2012.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-Sahîhu'l-Musnedu'l-Muhtasaru min Hadîsi Rasûlillâhi (sas) ve Sünnetihi ve Eyyâmîhi*. Beyrût: Daru İbni Kesîr, 1423/2002.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *Sahih*. trc. Mehmet Sofuoğlu. İstanbul Ötüken Yayınları, 1987.

el-Bûstî, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed. *Sahîh*. thk. Şu‘ayb Arnavut. Beyrût: Müessesetu’r-Risâle, 1414/1993.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.

el-Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *Tâcu’l-Luğati ve’s-Sihâhu’l-‘Arabiyyeti*. thk. Ahmed Abdulğafûr ‘Attâr. Beyrût: Dâru’l-‘Âlemi li’l-Melâyîn, 1399/1979.

el-Cürcânî, Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Mu‘cemu’t-Ta‘rifât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî. Kâhire: Dâru’l-Fadîle, T.y.

el-Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Şerhu’l-Mevâkıf*. trc. Ömer Türker. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

ed-Dânî, Osman b. Said b. Osman b. Ömer b. ‘Amr. *el-Beyân fi ‘Addi Âyi’l-Kur’ân*, thk. Ğanîm Kudûri el-Hamd. Kuveyt: Merkezu’l-Mahtûtâtî ve’t-Turâs, 1414/1994.

ed-Dârekutnî, Ali b. Ömer. *Sunen*. Ta’lik, Ebû Tayyib Muhammed Şemsi’l-Hak el-Azımâbâdî. Beyrût: Daru İbni Hazm, 1432/2011.

ed-Dârekutni, Ali b. Ömer. *Sunen*. Ta’lik. Ebû Tayyib Muhammed Şemsi’l-Hak el-Azımâbâdî, thk. Şu‘ayb Arnavut, Abdulmun‘im Şiblî, Abdullatîf Hirzellâh, Ahmed Berhûm. Beyrût: Müessesetu’r-Risâle, 1424/2004

ed-Dârimî, Ebû Muhammed b. Abdullah b. Abdurrahmân b. Fadl. *Kitâbu Musnedi’l-Câmi’*. thk. Nebîl b. Hâşim b. Abdullah el-Ğamrî. Beyrût: Dâru’l-Beşâru’l-İslâmiyye, 1434/2013.

ed-Dehlevi, Ahmed b. Abdurrahîm Şah Veliyullah. *el-Fevzu’l-Kebîr fi Usûli’t-Tefsîr*. Dimeşk: Dâru’l-Ğavsânî li-Dirâseti’l-Kur’âniyye, 1429/2008.

ed-Demâminî, Bedruddin. *Mesâbihu Câmi’ ve Hüve Şerhu’l-Câmi’s-Sahîhi li’l-İmâm Buhârî*. thk. Nurettin Tâlip. Katar: Vizâretu’l-Evkâf ve Şuûni’l-İslâmiyye, 1430/2009.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü*. İstanbul: Marmara ilahiyat vakfi yayınları, 2006.

Doğrul, Ömer Rıza. *Kur’ân’ı Kerimin Tercüme ve Tefsiri Tanrı Buyruğu*. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1955.

Düzgün, Şaban Ali. **Esen**, Muammer. **Ay**, Mahmut. *Sistematik Kelam*. edt. Ahmet Akbulut. Ankara: Auzef Yayınları, 2011.

el-Ebherî, Esîruddîn. *Mantık*. trc. Talha Alp. İstanbul: Yasin Yayınevi, T.y.

Ebû Leyle, Muhammed Muhammed. *el-Kur'ânu'l-Kerîmu mine'l-Menzûri'l-İstişrâkiyye*. Mısır: Daru'n-Neşri li'l-Câmiât, 1423/2002.

Ebû'l-Hasan, Burhânuddîn. *Mesâ'idu'n-Nazar*. thk. Abdussemî' Muhammed Ahmed Huseyn. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1408/1987.

Esed, Muhammed. *Kuran Mesajı Meal Tefsir*. trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1996.

el-Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ. *Kitâbu'l-Burhân*. trc. Ömer Türker, Ömer Mahir Alper. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.

el-Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2002.

el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1403/1983.

el-Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1407-1987.

el-Gazzâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed. *Mustasfâ*, trc. Yunus Apaydın. İstanbul: Klasik Yayıncılık, 2017.

Hamidullah, Muhammed. *Kur'ân'ı Kerîm Tarihi*. trc. Mahmut Kanık Abdulaziz Hatip. İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.

el-Harârî, Muhammed Emîn b. Abdullah el-Urmî el-Ulvî eş-Şafîi. *Kevkebu'l-Vehhâc ve'r-Ravdu'l-Behhâc fi Şerhi Sahîhi Muslim b. Haccâc*. thk. Hâşim Muhammed Ali Mehdi. Beyrût: Daru Tavki'n-Necât, 1430/2009.

el-Hatîb, Muhammed b. Ali. *Teysiru'l-Beyân li Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdulmu'in Hurş. Beyrût: Daru'n-Nevâdir, 1433/2012.

el-Herevî, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm. *en-Nâsıh ve'l-Mensûh*. thk. Muhammed b. Salih el-Mudeyfir Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, T.y.

el-Herevî, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm. *Fedâilu'l-Kur'ân*. thk. Mervan 'Atıyye, Muhsin Hardebe, Vefâ Takiyuddîn. Dımeşk: Daru İbni Kesîr, T.y.

İbn 'Aşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tûnus: Daru's-Sahnûn, T.y.

İbn Battâl, Ebu'l-Hasan Halef b. Abdülmelik. *Şerhu Sahîhi Buhârî*. thk. Yâsir b. İbrâhim, İbrâhim Sabîhi. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003.

İbn Cevzî, Cemâluddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *Nevâsihu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Eşref Ali el-Melibârî. Medîne: Câmîiatu'l-İslamiyye, 1423/2003.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim. *Musannef*. thk. Muhammed b. Abdullah el-Cum'a, Muhammed b. İbrâhim el-Haydânî. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1425/2004.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, 1403/1983.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl. *Hadislerle Kur'ân'ı Kerîm Tefsiri*. trc. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983.

İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*. trc. M. Hayri Kırbaşoğlu. Ankara: Otto Yayınları, 2017.

İbn Mâlik, Mâlik b. Enes. *Muvattâ*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1405/1984.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mûkerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrût: Dâru'l-Fikr li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', 1417-1997.

el-İsfehânî, Râğîb. *el-Mufredat*. trc. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.

el-İyâd, Ebû'l Fazl İyaz b. Musa b. İyaz. *İkmalu'l-Mu'lim bi Fevaidi Muslim*. thk. Yahya İsmail. Mısır: Dâru'l-Vefa li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri Ve't-Tevzi', 1419/1998.

Karaman, Hayrettin, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrı, Sadrettin Gümüş. *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.

Karaman, Hayrettin. *Fıkıh Usulü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.

el-Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn. *Mehâsinu't-Te'vîl*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sevd. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, T.y.

el-Kastallânî, Şihabuddîn Ahmed b. Muhammed Hatîp. *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi Buhârî ve bi Hâmişi Sahîhi Muslim bi Şerhi Nevevî*. Hâşiye, Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî. Mısır: Matba'atu'l-Kubrâ el-Emîriyye, 1323/1905.

el-Kattân, Mennâ' Halîl. *Mebâhis fi 'Ulûmil'l-Kur'ân*. Beyrût: Muessesetu'r-Risâleti Naşirûn, 1437/2016.

el-Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Suneni İbn Mace*. Riyad: Mektebetu'n-Neşri ve't-Tevzi'. T.y.

Kılavuz, Ahmet Saim. *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.

el-Kindî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk b. es-Sabbâh, *Resâilu'l-Kindî li Felsefiyye*, thk. Muhammed 'Abdulhâdî Ebû Reyye. Mısır: Dâru'l-Fikr el-'Arabî, 1369/1950.

Kubat, Mehmet. "Kelâm İlminin Yeniden İnşasında Hadîs'in Rolü", *"Kelâm İlmi'nin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri" Sempozyumu*. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 13-15 Eylül 2004.

el-Kurtubî, Şemsuddîn. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Berdûnî, İbrâhim İttıfıyîş. Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1384/1964

Kutluer, İlhan. "Ma'kûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Tdv Yayınları, 2003.

Kutluer, İlhan. "Mahsûs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Tdv Yayınları, 2003.

Kutup, Seyyid. *fi Zıllali'l-Kur'ân*. trc. Mehmet Yolcu, Vahdettin İnce, Salih Uçan. İstanbul: Dünya Yayıncılık 2003.

Lâşîn, Mûsâ Şâhîn. *Fethu'l-Mun'im Şerhu Sahîhi Muslim*. Beyrût: Daru'ş-Şurûk, 1423/2002.

el-Mardîni, 'Alauddîn Ali b. Osman. *Sunenu'l-Kubrâ ve fi Zeylihi Cevheru'n-Nakiy*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, T.Y.

el-Merâğî, Ahmet Mustafa. *Tefsîru'l Merâğî*. Mısır: Matba'atu'l-Bâbî el-Halebî, 1365/1946.

el-Mevdûdî, Ebû'l-A'la. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

el-Muhâsibî, Haris. *el-'Akl Fehmu'l-Kur'ân*. thk. Huseyin el-Kuvvetlî. Beyrût: Dâru'l-fikr, 1391/1971

Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Mühezzeb fi'l-Kırâati'l-'Aşr*. Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyyetu li't-Turâs, 1417/1997.

Muslim, Ebû'l-Hasan Muslim b. Haccâc b. Muslim el-Kuşeyrî. en-Nişâburî. *Sahîhi Muslim*. thk. Râid b. Sabrî b. Ebî 'Alafe. Riyad: Darû'l-Hadâreti li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1436/2010.

en-Nehhâs, Ebû Cafer. *en-Nâsihu ve'l-Mensûh*. thk. Muhammed Abdusselâm Muhammed. Beyrût: Mektebetu'l-Fellâh, 1408/1988.

en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb b. Ali. *Suneni Nesâî*. Riyad: Beytu'l-Efkâr ed-Duveliyeh, T.y.

en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu‘ayb b. Ali. *Sunenu’l-Kubrâ*. thk. Şu‘ayb Arnavut, Hasan Abdulmun‘im Şiblî. Beyrût: Muessesetu’r-Risâle, T.y.

en-Nesefî, Ebû’l Berekât. *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*. thk. Yusuf Ali Bedevî, Muhyiddin Deyb Musto. Beyrût: Daru İbni Kesîr, 1439/2018.

en-Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*. B.y.y: Beytu’l-Efkâri’d-Devliyye, T.y.

en-Nîsâbüri, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim. *Mustedrek*. thk. Mustafa Abdulkadir ‘Atâ. Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1422/2002.

Nursî, Saîd. *Mesnevî-i Nuriye*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2006.

Okumuş, Mesut, Zekeriya Pak, Fethi Ahmet Polat, Mehmet Ünal, Mahmut Ay, *Tefsir El Kitabı*. edt. Mehmet Akif Koç. Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2015.

Özmen, Ramazan. “Buhârî’nin Haber-i Vâhid Savunusunda Kullandığı Âyetler Üzerine Bir İnceleme”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9. 2009.

el-Pezdevî, Ebu’l-Yusr Muhammed *Usûlu’d-Dîn*. thk. Hanz Peter Lens. Kâhire: Mektebetu’l-Ezheriyye li’t-Turâs, 1424/2003.

el-Pezdevî, Ebu’l-Yusr Muhammed. *Usûlu’l-Pezdevî*. B.y.y: Mîr Muhammed Kutubhâne, t.y.

er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Tefsîr-i Kebîr*. trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru. Ankara: Akçâğ Yayınları, 1995.

es-Sa’lebî, Ahmed Ebû İshâk. *Tefsîru’s-Sa’lebî*. thk. Muhammed b. ‘Aşûr, Nâdir es-Saîdî. Beyrût: Dâru İhyâi Turâsi’l-‘Arabî, 1422/2002.

es-Sââtî, Ahmed Abdurrahman el-Bennâ. Muhammed Abdulvehhâb Buheyrî, *Fethu’r-Rabbâni li Tertîbi Musnedi İmâm Ahmed*. Mısır: Dâru İhyâi Turâsi’l-‘Arabî, T.y.

es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *Ahkâm Tefsiri*. trc. Mazhar Taşkesenlioğlu. İstanbul: Şamil Yayınevi, 2011.

es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü’t-Tefasir*. Beyrût: Dâru’l-Kur’âni’l-Kerim, 1981.

es-Sâbûnî, Nûruddîn. *el-Hidâye Şerhu Bidâye fî Usûli’d-Dîn*. thk. Nidâl b. İbrâhim Âleh Raşşî. Diyarbakır: Mektebetu’d-Diyârbekîr, 1438/2018.

es-San‘anî, Ebû Bekir Abdurrezâk b. Hemmâm. *Musannef*, thk. Habîb Rahman el-A‘zamî. Beyrût: Mektebetu’l-İslâmî, 1390/1970.

es-San'anî, Muhammed b. İsmâîl el-Emîr. *et-Tahbîr li İdâhi Me'âni't-Teysîr*. thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1433/2012.

es-Sicistânî, Ebû Dâvud Süleymân b. Eş'as el-Ezdî. *Suneni Ebî Dâvud*. Beyrût: Muessesetu'r-Risâleti Nâşirûn, 1437/2017.

es-Suyûtî, Celaluddîn. *Câmiu'l-Kebîr*. Mısır: Ezheru's-Şerîf, 1426/2005.

es-Suyûtî, Celaluddîn. Ebû'l-Fadl Abdurrahman b. Kemaleddin Ebûbekir b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Durru'l-Mensur fi't-Tefsîr'i bi'l-Me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn. Kâhire: Merkezü Hicr li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-'Arabîyyeti'l-İslâmiyye, 1424/2003.

es-Suyûtî, Celaluddîn. *el-İtkân fi 'Ulûmi'l Kur'ân*. trc. Sakıp yıldız, Hüseyin Avni Çelik. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.

eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-Kadîr*. thk. Yusuf Ğuş. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1428/2007.

eş-Şirbînî, Hatîb. *Sirâcu'l-Munîr*. B.y.y: Matba'atu Bulâk el-Emîriyye, T.y.

et-Taberânî, Ebû Kâsım Süleymân b. Muhammed. *Mu'cemu'l-Evsat*. thk. Târik b. 'İvadullah, Abdulmuhsîn b. İbrâhim el-Huseynî. Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1995.

et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Turkî. B.y.y: Daru hicrin li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzi' 1422/2001.

et-Taftazânî, Sa'duddîn. *Şerhu'l-'Akâid*. trc. Talha Hakan Alp. İstanbul: İfav Yayınları, 2017.

et-Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*. thk. Şu'ayb Arnavut. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1415/1994.

Taylan, Necip. "Bilgi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Tdv Yayınları, 1992.

et-Tirmizî, Muhammed b. 'İsa b. Sevre. *Sunen'i Tirmizî*. Ta'lik, Muhammed Nasiruddîn el-Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, T.y.

Türker, Ömer, **Demir**, Osman. *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*. İstanbul: İsam Yayınları 2011.

el-Vellevî, Muhammed b. Ali b. Âdem b. Mûsâ el-Esyobî. *Şerhu Suneni'n-Nesâî*. B.y.y: Daru Âli Burûm li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1419/1999.

Yazır, Elmalılı *Hamdi. Hak Dînî Kur'ân Dili*. İstanbul: Huzur Yayınları, 2008.

Yığın, Âdem. *Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı.* Doktora Tezi: Marmara Üniversitesi, 2013.

ez-Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtadâ el-Huseynî. *Tâcu'l-'Arûs min Cevheri'l-Kâmûs.* thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kuveyt: Matba'atu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1415/1994.

ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî. *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu.* thk. Abdulcelîl Abdûh Şelûbî. Beyrût: 'Aleml-Kutub, 1408/1988.

ez-Zemahşerî, Ebû'l Kâsım Cârullah Mahmut b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf.* trc. Muhammed Coşkun, Ömer Çelik, Necdet Çağıl, Adil Bebek. İstanbul: Mega Basım Yayın, 2016.

ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân.* thk. Muhammed Ebû'l Fadl İbrâhim. Kâhire: Mektebetu Dâru't-Turâs, 1404/1984.

ez-Zuhaylî, Vehbe. *Fıkıh Usûlü.* trc. Ahmet Efe. İstanbul: Risale Yayınları, 2017.

ez-Zurkânî, Muhammed Abdul'azim. *Menâhilu'l-'İrfân.* trc. Halil Aldemir, Ramazan Şahan. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.

ez-Zurkânî, Muhammed b. Abdulbaki b. Yusuf. *Şerhu Zurkânî ala Muvatta-i'l-İmâm Mâlik.* thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd. Kâhire: Mektebetü's-Sikâfeti'd-Dîniyye, 1424/2003.